

FINNAR Á ÍSLANDI

Samiske spor i det islandske arkeologiske materiale fra landnámstid

ARK-3900

Dennis Moos

Mastergradsoppgave i arkeologi

Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning

Institutt for arkeologi og sosialantropologi

Universitetet i Tromsø

Våren 2013

Til morfar

SAMMENDRAG

Forskningen har tradisjonelt sett på Islands landnám for å ha sitt utgangspunkt i det sørvestlige Norge og i de norrøne delene av de britiske øyene. Til å verifisere denne antagelsen har forskere prøvd å finne spor i det arkeologiske, historisk-filologiske og humanantropologiske materialet. En rekke informasjon utfra disse forskningsdisipliner inngår ikke i dette homogene bildet, men peker på en innflytelse av nordnorsk, samisk og «blandet» kultur på Islands eldre historie. I denne oppgaven blir det sett nærmere på de samiske spor i det islandske arkeologiske materialet fra vikingtiden som uttrykker seg gjennom artefakter av østlig opprinnelse. I tillegg til disse artefaktene er det også bosetningsstrukturer og andre kulturtrekk som skiller seg ut fra det «typiske» norrøne. Både det omtalte materialet og sagakildene blir sett i lys av sosialantropologiske teorier om etnisitet og kulturkontakt. Formålet mitt er å vise at vikingtidens Island ikke var et kulturelt lukket område, men et inkluderende samfunn som forente hybride elementer fra Nord-Norge.

Forsidebilde: Kt 145 fra Vað, Skriðdalshreppur, Øst-Island.

Foto: Eldjárn 2000:368.

FORORD

Først og fremst ønsker jeg å takke Bjørnar Olsen for mange konstruktive innspill, inspirasjon og eksellent veiledning. Seminarleder Ericka Engelstad og min master-«gruppe» - bestående av Jens Peder Magnussen - skal ha en stor takk for mange gode tilbakemeldinger, berikende diskusjoner og både morsomme og lærerike tirsdager. Videre vil jeg takke medstudenter og ansatte ved institutt for sosialantropologi og arkeologi i Tromsø.

En stor takk går til Sigurður Bergsteinsson ved Minjastofnun Íslands for inspirerende diskusjoner og hjelp med både rapporter og bildematerialet. Mange takk til Adolf Friðriksson og Lilja Björk Pálsdóttir ved Fornleifastofnun Íslands. Jeg skylder Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson en stor takk for berikende ideer og tilsending av artikkler.

En hjertelig takk går også til Mona-Elise Lauvdal og Maibrit Lucassen som har korrekturlest oppgaven og hjulpet meg med å få oppgaven i havn. Ikke minst vil jeg sende en kjempetakk til mor, far og ho mormor for alt støtte og god vilje.

Denne oppgaven har åpnet mange spennende spørsmål og ser ut til å oppta meg på min vei framover.

Dennis Moos

Kvaløya, 14. mai 2013

Innholdsfortegnelse

SAMMENDRAG.....	i
FORORD.....	iii
INNHALDSFORTEGNELSE.....	v
LISTE OVER FIGURER.....	ix
KAPITTEL 1: INNLEDNING.....	1
1.1 Undersøkellesområde.....	2
1.2 Forskningshistorie og kildekritikk.....	8
1.2.1 Nord-Norge.....	9
1.2.2 Island.....	11
1.3 Avsluttende merknader.....	13
KAPITTEL 2: KULTURHISTORISK BAKGRUNN.....	15
2.1 Hálogaland og Island i vikingtida.....	16
2.1.1 Emigrasjonen fra Nord-Norge til Island.....	20
2.1.2 Historiske kilder som vitner om nordnorske landnåmsmenn.....	22
2.1.3 Oppsummering.....	26
2.2 ...fara á Finnmerkr að spyrja spá – Samer i norrøne kilder.....	27
2.2.1 Finni, Lappir, Þúrsar – Fremmede eller del av oss.....	28
2.2.2 Oppsummering.....	33
2.3 Stedsnavn.....	33
2.4 Språklig påvirkning.....	36
2.5 Oppsummering.....	38
KAPITTEL 3: ETNISITET: SOSIALANTROPOLOGISKE TEORIER OG ARKEOLOGISKE REALITETER.....	41
3.1 Etnisitet og kulturmøte.....	42
3.1.1 Hvordan defineres etnisitet?.....	42
3.1.2 Etnisk interaksjon.....	45
3.2 Arkeologiske funn og etnisitet.....	48
3.2.1 Etniske markører.....	49
3.3 Oppsummering.....	50

KAPITTEL 4: METODE	53
KAPITTEL 5: ARKEOLOGISK MATERIALE I NORD-NORGE	59
5.1 Norrøne funn.....	60
5.2 Samiske og «blandede» funn.....	63
5.2.1 Graver.....	65
5.2.2 Bosteder, økonomi og offerkult.....	67
5.2.3 Smykker.....	69
5.2.4 Redskaper og andre gjenstander.....	76
5.3 Oppsummering.....	79
KAPITTEL 6: ARKEOLOGISK MATERIALE PÅ ISLAND	81
6.1 Visuelle similariteter.....	82
6.2 Hus og gård.....	82
6.2.1 Distribusjon og beliggenhet.....	83
6.2.2 Langhus.....	84
6.2.3 Uthus.....	85
6.2.3.1 Grophus.....	86
6.3 Subsistensøkonomi.....	89
6.4 Graver.....	90
6.4.1 Distribusjon og morfologi.....	91
6.4.2 Gravgodset.....	93
6.5 Gjenstandsmateriale.....	95
6.5.1 Smykker.....	95
6.5.2 Våpen.....	106
6.5.3 Andre gjenstander.....	109
6.6 «Fjallkonan» - grav eller ulykke?.....	112
6.7 Sølvdepoter.....	117
6.8 Oppsummering.....	118
KAPITTEL 7: HUMANOSTEOLOGISK OG GENETISK FORSKNING	121
KAPITTEL 8: KONKLUSJON	125

LITTERATUR OG KILDER.....	131
---------------------------	-----

FIGURLISTE

Figur 1. Kart over Sápmi. Broadbent 2010.	3
Figur 2. Kart over Island. https://www.ja.is/kort	4
Figur 3. Landskapet på Island i vikingtid. Maher 1999.....	6
Figur 4. Landskapet på Island i dag. Maher 1999.....	7
Figur 5. Pollendiagram fra Helluvaðostjörn i Mývatnsveit. Mc Govern 2007.....	8
Figur 6. Nordnorske landnámsgårder på Island. Nielssen 2012.....	24
Figur 7. Fordeling av stedsnavn med prefiks <i>Finn-</i> på Island. Nielssen 2012.....	36
Figur 8. Spadeskift med runeinnskrift fra Island. Olsen og Bergsland 1943.....	37
Figur 9. Aktuelle arkeologiske prosjekter på Island. Fornleifavernd Ríkisins 2013.....	57
Figur 10. Samisk grav i ura på Mortensnes. Schanche 2000, omslagsbilde.....	65
Figur 11. Plantegning av tuft F 204, Slettnes på Sørøya, Finnmark. Hesjedal et al. 1996.....	68
Figur 12. Deler av sølvdepoet fra Gråträsk, Nord-Sverige. Broadbent 2010.....	69
Figur 13. Ulike hesteskoformede ringspenner av bronse. a) Åkerøy (L593), b) Kvalshausen (L706), c) Dirgejaure (L732). Sjøvold 1974.....	72
Figur 14. Fuglfigurer av bein fra Hästnäset i Dalarna, Sverige. Zachrisson 1997.....	73
Figur 15. Ulike hengesmykker av bronse. Fra venstre til høyre: Vardø (L737), Skjervøy (L711) og Kvænangen (L716). Sjøvold 1974.....	74
Figur 16. Hjerteformede beltebeslag fra Finland. Kivikoski, Tafel 104, og seks hjerteformede beltebeslag fra Långön, Nord-Sverige. Zachrisson 1997.....	76
Figur 17. Ulike pilspisser fra gravene i Steikpannvollan, Nord-Trøndelag. Gollwitzer 1997.....	78
Figur 18. Fordeling av <i>landnámsbær</i> på Island. Vésteinsson et al. 2012.....	83
Figur 19. Profiltegning av grophuset (hus 3) fra Granastaðir, Nord-Island, sett mot nord. Einarsson 1995.....	86

Figur 20. Tegning av grophuset (hus 3) fra Granastaðir, Nord-Island. Einarsson 1995.....	87
Figur 21. Grophus (første fase) på Sveigakot, Nordøst-Island, sett mot sørøst. Gísladóttir et al. 2004.....	89
Figur 22. Distribusjon av graver fra vikingtida på Island. Einarsson 1995.....	92
Figur 23. Grav med hest og hund fra Vað, Øst-Island. Eldjárn 2000.....	94
Figur 24. Gravgoods fra førkristne graver på Island etter Eldjárn 2000. Pétursdóttir 2009.....	96
Figur 25. Hjerteformede pinner/beslag av bronse med palme-/perlemønster fra Þuríðarstaðir. Sveinbjarnardóttir 1992.....	98
Figur 26. Perlekjede med kufiske mynter fra Mjóadal. Eldjárn 2000.....	98
Figur 27. Perlekjeder med kufiske mynter fra grav 39 fra Köyliö, Vest-Finland. Kivikoski 1973.....	99
Figur 28. Nålene fra Stóra-Sandfell og Kálfborgará. Sigurðardóttir 2004.....	100
Figur 29. Nål fra Litlu-Núpar, Nord-Island. Pétursdóttir et al. 2008.....	100
Figur 30. Nål fra Kálfafjall med feste på baksiden. Eldjárn 2000.....	101
Figur 31. Nål fra Gautlönd med vedheng. Eldjárn 2000.....	102
Figur 32. Trapesoid vedheng av bronse fra Skeljastaðir. Vilhjálmsson 1989.....	103
Figur 33. Nål fra Vað med vedheng. Sigurðardóttir 2004.....	104
Figur 34. To åpne hestekoformede ringspenner fra Austasta-Reyðarvatn og Gunnarsholt. Eldjárn 2000.....	105
Figur 35. Beltespenne og -ende fra Kaldarhöfði. Eldjárn 2000.....	105
Figur 36. Slireende fra Tannstaðabakki, Island. Eldjárn 2000.....	107
Figur 37. Spydspisse fra Kotmúla. Hayeur-Smith 2003.....	108
Figur 38. Pilspisse med kløyvd egg fra Suðurgata 3-5 i Reykjavík. Eldjárn 2000.....	108
Figur 39. Pilspisse fra Hringsdal. Foto: Fornleifastofnun Íslands.....	108
Figur 40. Pilspisser med kløyvd egg fra Nord-Norge. Sjøvold 1974.....	109
Figur 41. Hysebein figurer med fuglemotiv fra Gufuskálar (?), Vest-Island. Foto: Sjavorsafnið, Ólafsvík.....	110

Figur 42. Gull- og sølvknapper fra Kápur. Eldjárn 2000.....	111
Figur 43. Nålhus fra Stöng. Vilhjálms­son 1983.....	112
Figur 44. «Fjallkonan» i ura. Begge piler viser til beinrester av overarmene. Foto: Minjastofnun Íslands, Sigurður Bergsteinsson.....	113
Figur 45. «Fjallkonan» befant seg i ura direkte ovenfor den lilla matten. Foto: Minjastofnun Íslands, Sigurður Bergsteinsson.....	114
Figur 46. Trefliket spenne og runde spenne fra «fjallkonan» funnet. Þjóðminjasafn Íslands, Ivar Brynjólfsson.....	114
Figur 47. En av de to ovale R-652/4 spenner fra “fjallkonan” funnet. Þjóðminjasafn Íslands, Ivar Brynjólfsson.....	114
Figur 48. Ringnål/pinn fra «fjallkonan». Foto: Minjastofnun Íslands, Sigurður Bergsteinsson.....	115
Figur 49. Et utvalg perler fra «fjallkonan» funnet. Foto: Minjastofnun Íslands, Sigurður Bergsteinsson.....	116
Figur 50. Området rundt «fjallkonan» funnet. Foto: Minjastofnun Íslands, Sigurður Bergsteinsson.....	117

Kapittel 1: Innledning

«I have travelled a good deal amongst Scandinavian farmers, and I have also got to know the Laps in the north of Sweden, and their ways of living and thinking reminded me more of the environment in which I grew up than did those of the tillers of the soil farther south.»

(S. Þórarinsson, 1956:16)

Dette sa den islandske geologen Sigurður Þórarinsson (1912-1983) ved den tredje viking kongressen (*Þriðji Víkingafundur*) i Reykjavík i 1956. Det måtte gå mer enn tretti år før noen ellers tok opp det samiske i Islands tidlige historie. Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson (1990) pekte på både humanosteologiske forskningsresultater og noen arkeologiske gjenstander, som han knyttet til et samisk innslag i den tidlige bosetningen på Island. Hermann Pálsson (1997) betraktet det samiske ut fra filologiske synsvinkler, og fant det svært sannsynlig at det hadde bodd samer på Island. Men arkeologiske funn som tillot videre opplysninger om slike spor ble ikke diskutert. Målet med denne oppgaven er å gå dypere inn i den eldre islandske historien og det arkeologiske materialet som kan belyse forbindelser mellom den norrøne og den samiske kulturen.

I vikingtiden skjedde det en stor utvandring av folk fra det sørvestlige Norge og (via) de britiske øyene til Island; men historiske skrifter vitner om at nordnorske landnåmsmenn også har vært en del av koloniseringen (jf. Nielssen 2012). Da jeg tidligere undersøkte distribusjonen av graver på Vestvågøy i Lofoten oppdaget jeg likheter i fordelingen samt konstruksjonen av islandske graver fra yngre jernalderen. Jeg ble oppmerksom på noen spor som kunne tolkes som samiske, eller som samisk-norrøn blanding. Disse sporene var synlige i ulike typer av materiale, og inkluderer det arkeologiske, det historisk-filologiske og humangenetiske. Samer er en present og aktiv bestanddel av den norrøne litteraturen. Sagaene forklarer en god del om hvordan samene ble ansett. Her skildres samene både som trollmenn og handelspartnere, skattepliktige og fangstmenn. Men det er her ingen direkte indikasjoner på samisk tilstedeværelse på Island. Det språklige tilfanget gir noen flere holdepunkter: Omtrent 12 islandske stedsnavn inneholder affikset *finn* og ut over dette fant noen samiske ord vei til det norrøne språket. Humangenetiske undersøkelser pekt på mulige forbindelser mellom den islandske og samiske befolkningen, og selv om det er mange problemer med denne forskningen og forståelsen av etnisitet, kan også den hjelpe til å belyse tematikken.

De arkeologiske funn har så godt som ikke blitt diskutert i denne sammenhengen. Forsknin- gen har ensidig pekt på et sørvestnorsk opphav til de første landnåmsmennene, noe som har forsterket min interesse i å etterforske og se nærmere på det arkeologiske bak landnåmet.

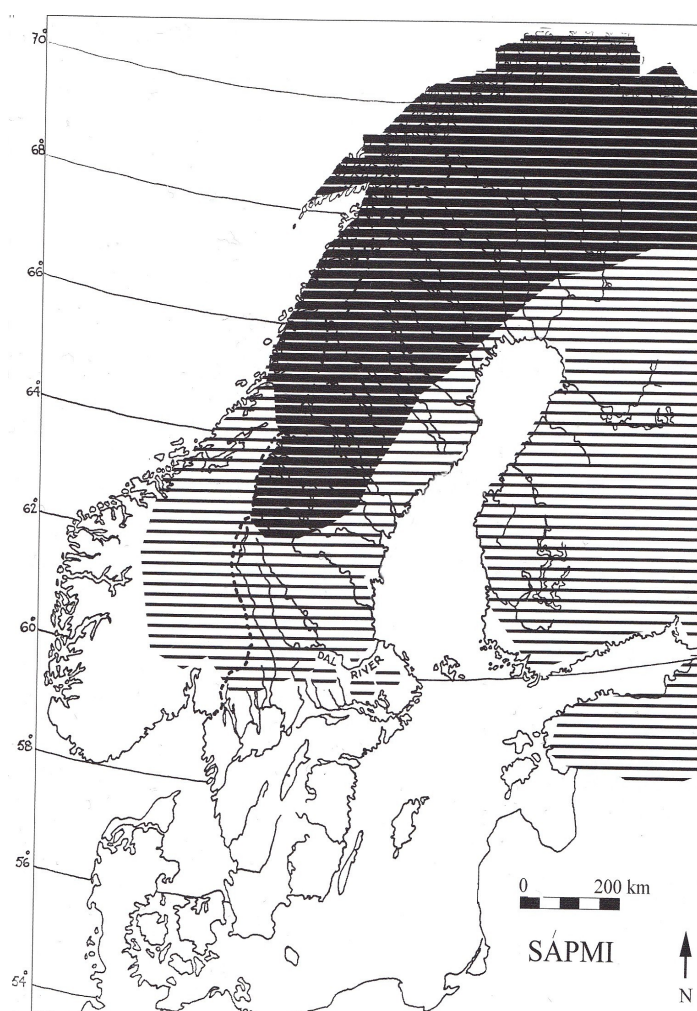
Oppgavens hovedfokus blir derfor lagt på det arkeologiske materialet fra Island. Noen gjen- stander kan betraktes som østlig og derfor som mulige indikatorer for samisk eller blandet etnisitet. Noen islandske graver ligner på grunn av deres morfologi og beliggenhet på samis- ke. Også på den nordnorske boligform lignende hus og deres plassering i terrenget og land- skap kan sees på som indisier for dette. Det samme gjelder bruk av ressursene og økonomien som ofte avviker fra den norrøne måten å leve på. I denne oppgaven gjør jeg et forsøk på å definere og skille ut det som er «typisk» norrønt fra det som kan sees på som å ha sine røtter i det samiske eller blandede. Ytterligere et viktig aspekt er å diskutere de blandede funn, det vil si funn som er tvetydige og ikke kan relateres til én spesifikk kultur. Jeg kommer til å vise til komparasjonsmateriale fra hele det samiske utbredelsesområde og områder lenger øst. Finnes det korrelasjoner mellom funnstedene og bruk av ressursene på Island, og i hvilken sammen- heng står disse med etnisitet? Jeg vil likevel presisere at oppgavens formål ikke er å postulere at de utvalgte funnene er nødvendigvis – det vil si *genuint* – samiske og at islendingenes opp- hav dermed er samisk. Jeg vil åpne det arkeologiske materiale for nye impulser og tolkninger som kan berike framtidens diskusjon om kulturkontakt og etnisitet på denne øya i Atlanterha- vet.

1.1 Undersøkellesområde

I vikingtiden, især før rikssamlingen og senere gjennom middelalderen, ble ytre Namdalen, Nordland og deler av Troms (sørfra Malangen) sett på som Hálogaland (nor. *Hálogaland*), det vil si et norrønt bosettingsområde som var bebodd av *háleygir*. Innenfor områdene var det trolig også norrønt/samisk blandede bosettinger (se kap. 5). Nordlige deler av Troms, hele Finnmark og områdene østover mot innlandet ble betegnet som *Finnmørk*. På grunn av informasjon i sagaene (f. eks. *Vatnsdæla saga*, 1) og i arkeologiske undersøkelser antas det at dette området omfattet også deler av det midt- og sørnorske innlandet (Hesjedal 2002). Når jeg her følger begrepet «Nord-Norge» for å vise til arkeologiske funn eller naturlige forhold mener jeg de nordnorske fylkene Nordland, Troms og Finnmark. I sammenheng med artefaktene utvider jeg mitt undersøkelsesområde til (Nord-)Sverige og (Nord-)Finland hvor det er et stort antall av komparasjonsmateriale av både norrøn og samisk/østlig opprinnelse.

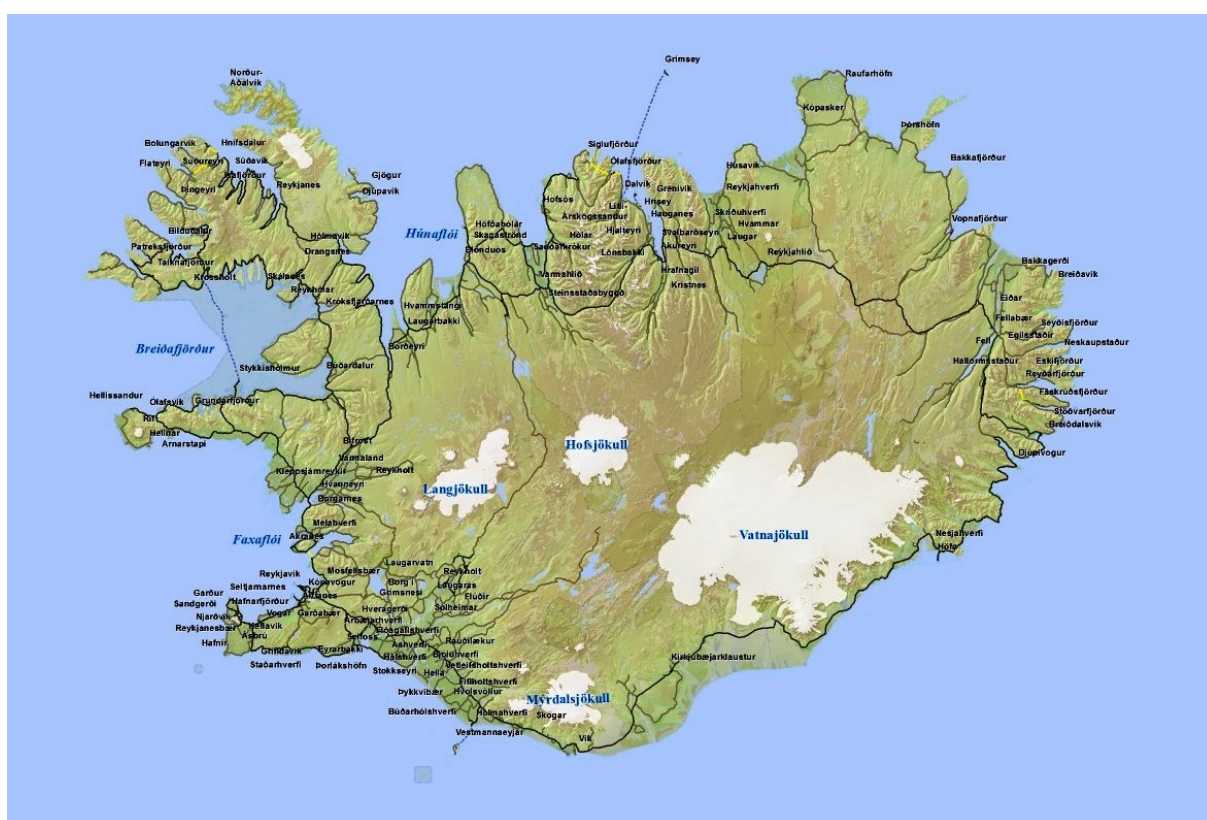
Men utover dette er det norrøne et *fremmed* element i det samiske kulturlandskapet i indre strøk av Nordkalotten (jf. Zachrisson et al.1997).

Innenfor den norske arkeologien blir Lyngen/Malangen og grensen mot fjordbotnene i øst tradisjonell sett på som nordligste grense for det norrøne bosettingsområdet fra eldre jernalder til vikingtida (Schanche 1986, Hansen og Olsen 2004:78). Dette skjedde på grunnlag av økologiske (korngrensen) og kulturelle forhold: Sør fra denne grensen kunne de norrøne opprettholde overskuddproduksjonen, som var nødvendig for å bevare både handel og religiøs kult. I henhold til etnisitet og identitet kan denne grensa også ha vært av betydning for selvdefinering – dette aspektet gjelder også beboerne fra andre siden av grensa (se kap. 3.).

Figur 1: Kart over Sápmi. Mørk skravering = Samiske bosetningsområder i dag, Lys skravering = Antatte samiske bosetningsområder i vikingtida. Broadbent 2010:42. Forandret av forfatteren 2012.

Som jeg kommer til å diskutere senere, er denne grenselinjen også definert gjennom arkeologiske funn. Bortsett fra noen graver og bosetningspor fra Loppa (Sjøvold 1974:175-7), kan grensen sees på som en relativt stabil skillelinje mellom det norrøne og det samiske området (Olsen et al. 2012:29). Både Ottars beretninger, jordeiendomsforhold fra senere middelalderen og skatteleggingsgrensen bekrefter denne grensesettingen (Hansen og Olsen 2004:67-9, 75, 78). Det er likevel viktig å påpeke at denne grensen først og fremst er en grense for den norske bosetningens utbredelse, og at det finnes mange og betydelige enklaver med samisk bosetning innenfor det som betraktes som norrønt område i Nord-Norge (f. eks. Lofoten og Vesterålen).

Figur 2: Kart over Island. <https://www.ja.is/kort>.

Det arkeologiske materiale fra Island som behandles i denne oppgaven omfatter funn fra hele landet, men ser ut til å være hyppigere i den nordlige delen av øya. De første norrøne beboere på Island oppdaget snart at naturen til deres nye hjem var preget av både likheter og forskjeller til Norge og de britiske øyene. Þórarinnsson (1956:15) framhever de fatale følger dett kunne ha for et samfunn som ikke var vant til slike vilkår. Men hvor stor var forskjellen

mellom det gamle og det nye hjem? Undersøkellesområdet mitt har tidligere blitt beskrevet og sammenlignet av Bjarni Einarsson (1995:30) som henviser til den *Naturgeografiske Regionindelning av Norden* (Nordiska Ministerrådet, 1984). Einarsson tar for seg det nordislandske området Skagafjörður/Eyjafjörður som han sammenligner med de norske fylkene Troms og Finnmark. Resultatet er at især Nord-Islands natur ligner i nesten alle aspekter mer på nordnorske forhold enn sørvestnorske (Einarsson 1995:37, Hallgrímsson et al. 1965:40, Steindórsson 1962:40). Dette inkluderer både klima-, miljø- og vegetasjonshistorie og landskapets "*visual appearance*" – med dette menes at landskapets topografi og beskaffenhet kan sammenlignes med store deler av Nord-Norge. Også de skriftlige kildene og stedsnavn peker på Nord-Island som kjerneområde for nordnorsk landnåmsmenn.

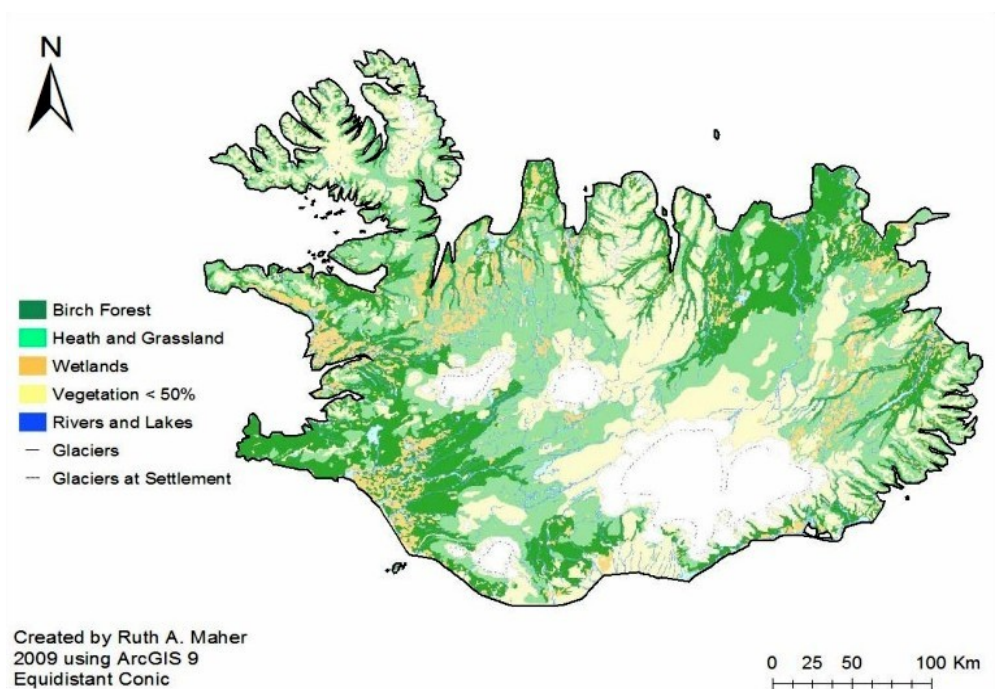
Den nordlige kysten av Island befinner seg like sør for polarsirkelen på samme breddegrad som Bindal (Nordland). Som ovenfor nevnt skjedde det på grunn av vulkansk aktivitet og betydelig erosjon ekstensive fysikalsk-geografiske forandringer på Islands landskap (Þórarinnsson 1956:14). Klimaet på Island og i Nord-Norge er submaritimt og utsett for både kalde polarstrømmer og den varme nordatlantiske strømmen. Den nordøstlige delen av Island har et forholdsvis tørt klima, noe som også gjelder store deler av det nordnorske innlandet. De lange, brede dalene og fjordbotnene beskytter mot vind og tilbyr forholdsvis gode vilkår for skog og jordbruk (Brown 2010:16-32).

Ut fra iskjernerprøver vet vi at klimaet i landnåmstida har vært kun litt varmere enn i dag. Data utfra silisium og kulestoffanalyser fra innsjøer på Island bekrefter dette (jf. *Greenland Ice Core-Project*: Guðjónsson 2011:11, Nesje et al. 2001, Walker et al. 2001). Isotopanalyser (oksygen) fra dryppsteinsgrotter i fra Salten i Nord-Norge (jf. Lauritzen et al. 1999; Nesje et al. 2001) avslørte at klimaet i Nord-Norge kan sammenlignes med klimaet på Island. Dette betyr at det kan påvises klimatiske forandringer og grove tendenser, men ikke nøyaktige temperaturer. Selv om disse undersøkelsene ikke kan avsløre presis informasjon om tidligere temperaturer, så gir de likevel gode opplysninger om klimatiske forandringer. De første landnåmsmenn kom til Island ved slutten av en kuldeperiode; den følgende varmeperioden nådde til 1100-tallet.

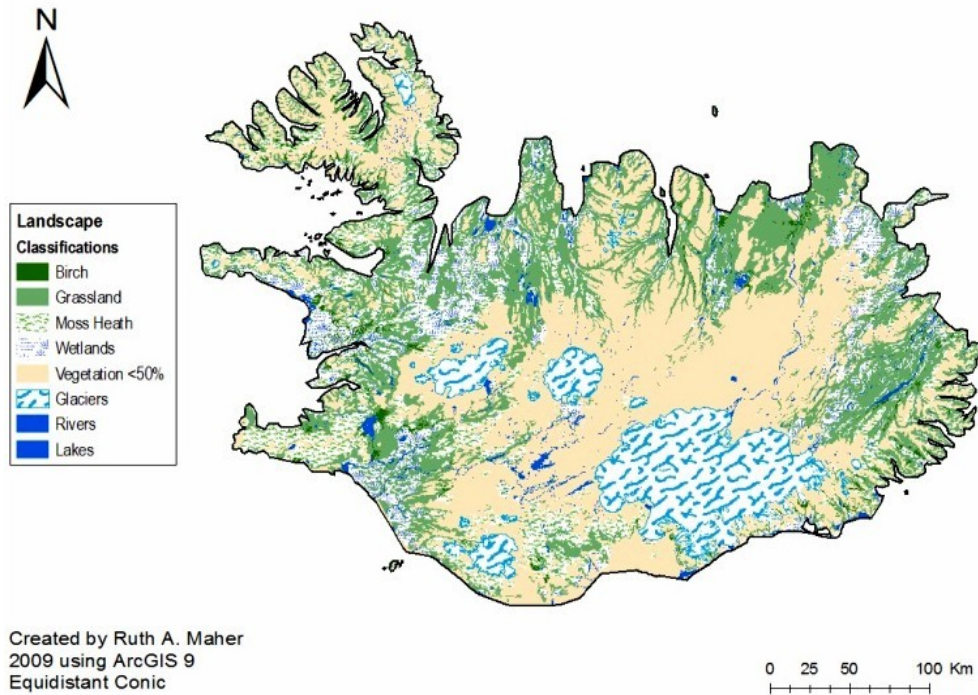
Marine dyr og fuglearter på Island er stort sett de samme som i Nord-Norge (Amundsen 2008:71-91), mens variasjonsbredden av større landdyr avvikes. Det eneste naturlige

landpattedyret på Island er fjellrev/polarrev. Selv om den første islandske kristenrett *Grágas* nevner reinsdyr og skogsbjørn (Kværness 1996:81f.), fantes det antageligvis verken skogsbjørn (*viðbjörn*) eller reinsdyr (*hreinn*) (ble innført fra Norge i 1771) på Island. Isbjørn og hvalross kommer av og til på dravis fra Grønland til kysten, men kunne slik som i Norge ikke ansees som naturlige arter. På grunn av arkeologiske funn antas at det var hvalrosskolonier på Island, men Smith (1995:329) hevde at landnåmsmennene hadde utryddet dem. Opplysninger om dyrearter i landnåmstiden finner vi i det osteologiske materiale fra arkeologiske utgravninger og i de skriftlige kildene (f. eks. *Grágas*) igjen. Dyr som nevnes i historiske skrifter kunne ha vært observert i Norge og brukt i islandsk sammenheng og er derfor ikke noe pålitelige kilde.

Dyrkbar mark på Island består i hovedsak av vulkansk materiale (*andisol*) som er svært sårbar for erosjon gjennom oscillasjonsprosesser, sterke vinder, regn og smeltevann. Det vil si at (kultur)plantene som vokser både i Nord-Norge og på Island har ulike vekstvilkår på grunn av jordsmonnets beskaffenhet. Slik vulkansk jord finnes ikke i Norge og må ha vært noe nytt for landnåmsmennene. Pollenanalyser avslørte at store deler av Nord-Island under landnåmstiden var dekket av bjørk som forsvant umiddelbart etter Islands landnåmet (Bartley 1973). Figur 3 og 4 viser det antatte landskapet i vikingtida og Islands landskap nå til dags.

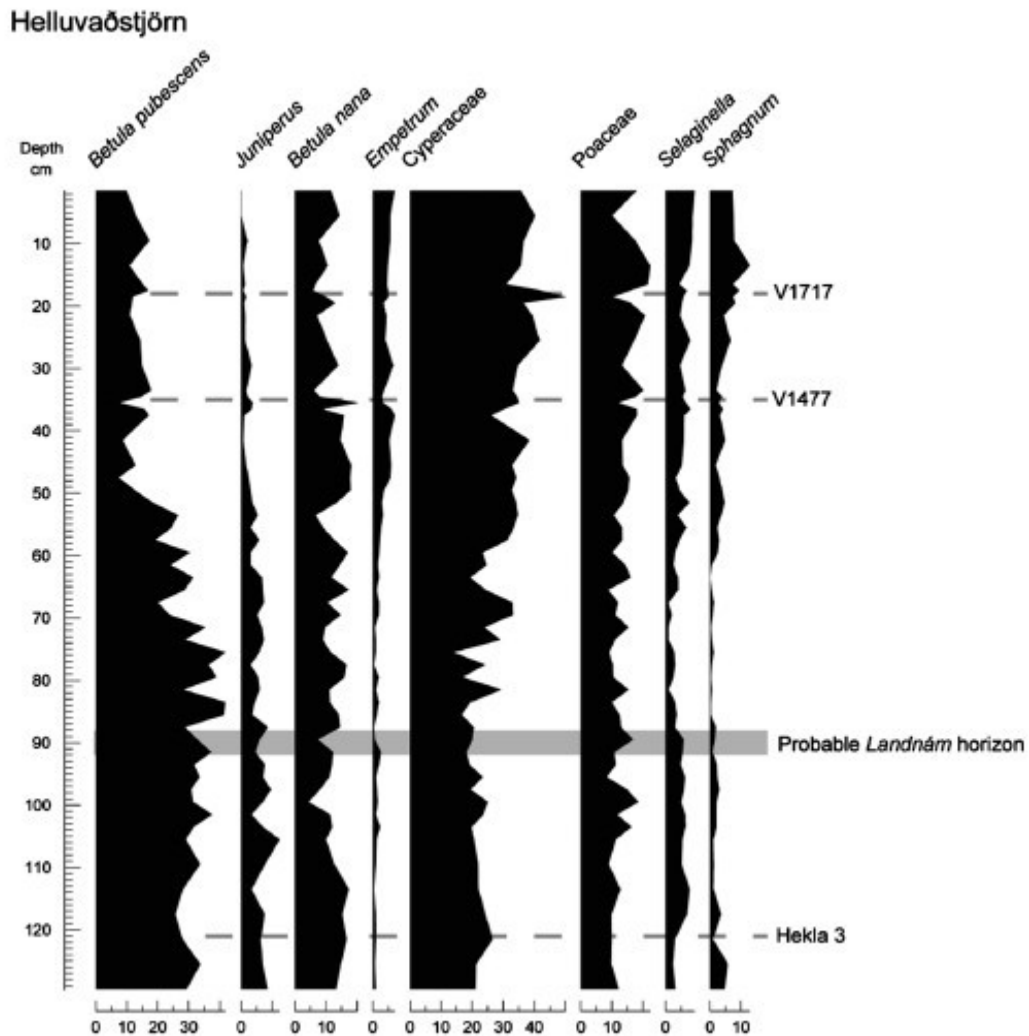
Figur 3: Landskapet på Island i vikingtid. Maher 1999:244.

Figur 4: Landskapet på Island i dag. Maher 1999:244.

Vi har både naturvitenskapelige og skriftlige belegg¹ for at de første byggere ryddet og brente tre (jf. Thomson 2003). Som eksempel vil jeg anføre et pollendiagram fra Helluvaðostjörn/Mývatn (fig. 5) som tydeliggjør rydning av trær (*Betula pubescens* og *Juniperus*) (bjørk og einer) og økning av (importerte) kulturplanter (*Cyperaceae*, *Poaceae* osv.) (halvgresser, gress). Dette bekrefter at den tradisjonelle atferden blant de norrøne, nemlig å overføre kjente strukturer som for eksempel jordbruk, ble videreført i stedet for å tilpasse seg nye vilkår. Det samme kjenner vi fra de norrøne bosettinger på Grønland (jf. Arneborg 2011). Island var preget av en vegetasjonsperiode på cirka 120 dager og en tyn morenemasse som vanskeliggjorde plantenes regenerasjon. Arnalds et al. (1997) antar at 90 % skog forsvant gjennom erosjon, og at cirka 70 % av dagens Island er preget av erosjon. Dette inkluderer også erosjon som ikke skyldes menneskelige aktiviteter som klima, vulkansk aktivitet, oversvømmelse og ras (Dugmore et al. 2005:30). Ved siden av vulkanutbrudd og erosjon har ikke minst menneskelige aktiviteter, som for eksempel rydning av skog, påvirket Islands natur. Resultatet av slike forandringer hadde stor effekt på både bebyggelse, kosthold, handel, samfunn og fellesskap.

¹ «Í þann tíð var Ísland viði vaxit á milli fjalls ok fjöru.» Íslendingabók, 1.

Figur 5: Pollendiagram fra Helluvaðostjörn i Mývatnsveit. Mc Govern 2007.

1.2 Forskningshistorie og kildekritikk

Det finnes ikke noen arkeologiske publikasjoner, som fokuserer på samiske eller nordnorske (arkeologiske) spor fra jernalderen i en islandsk kontekst. Den islandske arkeologen Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson (1990) har i et bidrag til et antropologisk seminar prøvd å vise til en mulig samisk, eller norrøn-samisk blanda herkomst til vikingtidens befolkning på Island. Problemet er ikke at det mangler definisjoner om hva som er nordnorsk, samisk eller en blanding av begge kulturene. Arkeologisk, sosialantropologisk, genetisk og ikke minst filologisk forskning peker på både forskjeller og fellesskap innenfor de norrøne og samiske områdene. Ofte er grensene flyttende og gjør det vanskelig å skille mellom kulturene (se kap. 5, jf. Bruun 2007). Det sist nevnte kildemateriale, som inkluderer sagatekster, men også moderne forskningslitteratur vitner om tydelige spor etter samenes tilstedeværelse på Island

(jf. Hyllested 2003, Nielssen 2012, Pålsson 1997, 1998, 1999).

Innenfor tidlig norsk arkeologisk forskning ble det samiske lenge sett på som noe fremmed, som hadde utilstrekkelig verdi i å bli undersøkt – noe som Bjørnar Olsen kaller «monohistorie» (Olsen 2000:29). Med unntak av få forskere, som for eksempel Guttorm Gjessing, med marginal interesse, var det samiske inntil 1970-tallet gjemt i vikingenes skygge og gjenstand av degradering, usynliggjøring og stereotypisering. Forholdet mellom det norrøne og det samiske er fortsatt et område under oppbygging, men har tilnærmet seg til en bredere forståelse av samisk fortid. Selv om de ulike forskningsdisipliner tillater en mulig deltakelse av samer under Islands landnám, har dette spørsmålet ikke fått nok oppmerksomhet blant arkeologer og historikere.

1.2.1 Nord-Norge

Den arkeologiske forskningen i Nord-Norge var i de første årene preget av innsamling av funn. Formålet med innsamling av funnene var å skaffe en oversikt over utbredelsen av norsk bosetning i nordområdene. Uavhengighetsbestrebelsler og nasjonalstatens etablering kan sees på som en mulig årsak for at det ble lagt stor vekt på norrøn kultur, mens det samiske ble forsømt, neglisjert og samtidig brukt til å konstruere en «oss og de andre»-avgrensning for å legitimere «rettmessige» krav. En videre mulig forklaring er at samene hadde blitt til et problem for nasjonalstatens idé om den norske befolkningens homogenitet. I 1830-årene ble det for første gang registrert gravminner i Varanger av amatørarkeologer som Johan Fritzner (prest) og Even Saxlund (jurist og politiker). Etter en kortvarig interesse for samiske gravfunn på århundreskiftet ble det samiske gravmateriale, som for eksempel har blitt innsamlet på Mortensnes (Finnmark) av Nordvi (1907), lånt til museer i Danmark og senere solgt og brukt til raseforskning (bl. a. Schanche 2000:24, Bruun 2007:5).

I sammenheng med etableringen av Tromsø Museums «Den Historisk Antikvariske Avdeling» i 1872 og virksomheten av lærere Hans Thøger Winther (1874-1877), Hans Jacob Horst (1877-1880) og Olaus Martens Nicolaissen (1880-1924) har det blitt utgravd (870 gravhauger og røyser), registrert og arkivert informasjon om rundt 3500 gravhauger i Nord-Norge (Holm-Olsen 1990). Denne dokumentasjonen må etter nåværende krav betraktes som utilstrekkelig, fordi kun gjenstandsmateriale ble sett på som viktig, mens opplysninger om gravenes beliggenhet, utforming og struktur ikke ble etterforsket (Nielssen 1997:5 og Bruun 2007:5f.). Nicolaissens undersøkelser tar for seg oldsaker i Nordland og Troms, og ble publisert mellom

1889 og 1924. Selv om det samiske ikke har vært interessant nok, ble det arkeologiske materiale sett på som et *tema*, hvilket kan settes i en større sosial kontekst og dermed tolkes og vurderes.

Den første fagutdannede arkeolog, som ble ansatt på Tromsø Museum var Guttorm Gjessing (1936). Han innrømmer at det samiske ikke kan vurderes kun på grunnlag av de skriftlige kildene, men også ved bruk av det arkeologiske (Gjessing 1935:5f.). Som følge av en holdningsendring til arkeologien, dukket det opp nye impulser om forhistorisk økonomi, handel, opprinnelse, samfunn og kontakt i den andre delen av 1900-tallet. Både Gerd Stamsø Munch og Povl Simonsen har tolket ulike graver (f. eks. Tromvik på Kvaløya i Troms, Balsnes på Malangen i Troms og Engholmen utenfor Hersøya i Troms, Simonsen 1959:21-24) som norrøne/samiske blandinger. Thorleif Sjøvold (1974) og Olav Sverre Johansen (1982) knytter løsfunn til økonomi, og gravfunnene til bosettinger og dermed sosiale kontekster.

Frem til 1950/1960-tallet var den tradisjonelle arkeologien fornøyd med å finne ut hva som har skjedd i fortida, men en ny generasjon arkeologer og antropologer begynte å spørre om hvordan og hvorfor forhistoriske kulturer har utviklet seg (Jones 1997:26). Spørsmål om politiske og etniske forhold oppnådde arkeologiens interesse på 1970-tallet, hvor etniske teorier ble sett i en arkeologisk sammenheng. En viktig inspirasjon for arkeologene som henvendte seg disse spørsmål var Fredrik Barth (1969). Barths etnisitetsteori har gitt viktige impulser til å nærme seg nye tolkninger om en flerkulturell fortid i Nord-Norge. Til tross for dette har bildet fram til 1980-årene vært preget av dualisme; samer og nordmenn ble oppfattet som to separate arkeologiske grupper. Ikke bare forskningen om og for *nordmenn* dominerte arkeologien, men også forestillinger om den norrøne befolkningens dominans ovenfor samene.

I sin bok *Finner og terfinner* tok Knut Odner (1983) for seg samenes etnisitetsforståelse og viste dermed veien til et mer nyansert bilde av forholdet mellom disse gruppene. Også Odner referer i store deler til Barths teorier. Han anser bevisstheten om etnisitet som et produkt av et kulturmøte. En viktig innslag i debatten og for begynnelsen av samisk arkeologi i Norge var Audhild Schanches og Bjørnar Olsens artikkel *Var de alle nordmenn. En etnopolitisk kritikk av norsk arkeologi* (1983). Noen år senere tilknyttet Audhild Schanche (1986 og 1989) økologiske forhold, fra- og tilværelse av gravene rundt de tradisjonelle grenser for samisk bosetning til høvdingmakt og politiske forhold. I 1997 utvider hun disse aspekter på det

religiøse.

Forskningen på de «blandede» gravene har pekt på problematikken rundt det som ikke kan plasseres i kategorien «samisk» eller «norrøn» (Bruun 2007:9). Ingen av forskerne som har tatt for seg de norske gravene i sammenheng med Islands kolonisering har sett på denne muligheten. Dette inkluderer både det entydig som norrøn eller samisk bestemte og det blandete materiale. Med unntak av Bjarni Einarsson (1995) er det ingen innenfor arkeologifaget som har publisert noe med klare henvisninger til nordnorske spor i det arkeologiske materiale fra Island.

1.2.2 Island

Den islandske forskningstradisjonen har prioritert de filologiske kildene og gravmaterialet fra begynnelsen opp til nyere tid. Tidlig arkeologisk forskning på Island må sees i sammenheng med de historiske kildene; derfor er det vanskelig å skille mellom arkeologiske eller skriftlig kontekstbaserte tolkninger. Det må vi tenke på når vi ser på den arkeologiske historie fra Island til andre delen av 1900-tallet. Begynnelsen av arkeologisk forskning på Island, var som i Norge preget av innsamling av gravfunn. Her er det viktig å nevne Jón Ólafsson, Eggert Ólafsson og Bjarni Pálsson; de to sist nevnte har vært særlig opptatt med å samle inn historier om gravhaugene. I 1816 ble det gjort et forsøk på å registrere gravhaugene, men enhver arkeologisk virksomhet ble hindret av sognepresten. Dansken Daniel Bruun var den første på Island, som laget tegninger og oppmålinger; han har også sammenlignet islandske funn med danske funn fra jernalderen og kritisert tidligere naive forestillinger om jernalderen (Bruun 1898).²

En av de første som kritiserte den ovennevnte endimensjonale framgangsmåten var den islandske litteratur- og språkforsker Sigurður Nordal (1942). Han påpekte at det islandske funnmateriale ikke nødvendigvis kun er av vestnorsk opprinnelse, men viser også dansk og svensk karakteristikk, som han kaller for «østlig». Den tidligere islandske president (1968-1980) og arkeolog Kristján Eldjárn begynte med en systematisk og typologisk katalogisering av det arkeologiske materiale uten å bruke sagakildene direkte i sine beskrivelser (Eldjárn 1956). Dette materialet består først og fremst av gravfunn og har blitt revidert av Adolf Friðriksson i *Kuml og Haugfé* (2000). Boken blir sett på som hovedkatalog for islandske funn

² Blant annet forestillingen om at islandske kvinner i jernalderen alltid hadde hatt halsringer på seg (Bruun 1898: 159).

før 1999. Her er det opp til flere gjenstander som ble ansett som østlig eller østlig preget. Tolkningene om disse funn konsentrer seg først og fremst om handelskontakter til Sverige og Danmark (Eldjárn 2000:481-6).

Allerede i 1944 viste Sigurður Þórarinsson til tefrakronologiens viktighet i sammenheng med dateringen av arkeologiske funn. De isokrone askelagene (*tefra*) utfra historisk kjente vulkan utbrudd kan brukes til å datere materialet som ligger over eller under laget. Ved hjelp av denne metoden ble det konstruert en relativ kronologi som gjør det mulig å tidfeste det arkeologiske materialet uavhengig av det typologiske (Þórarinsson 1944, Véststeinsson 1998, Dugmore et al. 2007).

"The fact is that we know almost nothing about Viking Age Iceland."

(Friðriksson et al. 2003:157)

Dette skrev Adolf Friðriksson og Órri Véststeinsson i anledning for å belyse og motivere til et nytt syn på Islands arkeologi. Nyere arkeologiske forskningsresultater og tolkninger av de islandske landnåmsgraver som kan belyse nordnorske/samiske trekk, har blitt publisert av Adolf Friðriksson (2009), Órri Véststeinsson (2004) og Þóra Pétursdóttir (2007). Men heller ikke den nye forskningsgenerasjonen har skrevet noe om det samiske, nordnorske eller østlige på Island.

En rekke osteologiske undersøkelser på det norske, samiske og islandske humanosteologiske materiale har blitt foretatt av forskere som for eksempel Hildur Gétsdóttir (1998 og 2006), Agnar Helgason (2000, 2001) og Douglas Price (2006) og har blitt publisert blant annet i *Journal of Human Genetics*. Ved hjelp av mtDNA- og strontiumisotopanalyser på menneskelig bein- og tannmateriale var det mulig å få informasjon om for eksempel opprinnelse, kosthold og mobilitet til de første landnåmsmenn. Av særlig interesse er det y-kromosomale N3 materialet som er utbredd mellom østeuropeerne og samene (f. eks. Dupuy et al. 2006). Den danske forskeren Hans Christian Petersen foretok humanosteologiske undersøkelser på islandsk tannmateriale og lemme-proporsjoner fra vikingtida og den aktuelle befolkningen og kunne påvise noen fellestrekk mellom islendinger og samer (Petersen 1990). I kapittel 7 gir jeg et sammenfattende overblikk over den humanosteologiske og genetiske

forskningen på islandske og samiske levninger.

Når vi ser på forholdet mellom nordnorsk og islandsk arkeologi, så vil jeg nevne Bjarni Einarsson (1995:107f.) som har påvist, at den nordislandske bosettingen på Granastaðir viser nordnorske trekk. Det inkluderer ikke bare boplassens beliggenhet i område, men også arkitektoniske likheter. Fem år tidligere pekte den islandske arkeologen Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson på både genetiske undersøkelser og østlige gjenstander og gjorde oppmerksom på heterogeniteten til vikingtidens befolkning (Vilhjálmsson 1990).

1.3 Avsluttende merknader

For å nærme seg pålitelige og utsagnkraftige resultater som belyser det nordnorske og samiske i fortidens Island må det fokuseres på det arkeologiske materialet. Derfor er det nødvendig å løsrive seg fra de skriftlige kildene, som tidligere ble brukt til å bekrefte kjente forhold og *vice versa*. Å løsrive seg fra det skriftlige betyr ikke at historiske kilder skulle forkastes, men at de ikke burde inngå i en vurdering ut fra arkeologisk materiale. Det er forfatterens mening at slike kilder skulle holde mål med sagakritikken, før de blir tilkalt som supplement (se kap. 2). Når slike skriftkilder blir nevnt i sammenheng med de andre forskningsdisipliner, så er det med hensyn til ovennevnte problemstilling påkrevd å markere dette tydelig. Det er en rekke historiske kilder som underbygger de i denne oppgaven diskuterte arkeologiske funn, men disse skal vurderes i seg selv før de kan anføres som troverdige kilder. Her vil jeg henviser til sagakritikken (jf. Baetke 1951; Nordahl 1957; Simek 2003). Dessverre har en del av sagakildene har gått tapt, slik at vi ikke kan vurdere hele skriftkulturen om Islands fortid. Det som ble funnet på islandske landsbygda av Árni Magnússon (1663-1730) og det som overlevde Københavns bybrann i 1728 bevares i den *Arnarnagnæanske samling* i København og Reykjavík.

I denne oppgaven velger jeg å bruke både de historiske steds- og personnavn og norrøne fagterminologi, skrevet på den normerte originale skrivemåten. Eksempler er: norr. sg. *Ólafsfjörðr* eller isl. sg. *Ólafsfjörður* i stedet for nor. sg. *Olavsfjord*; norr. *Ingimundr gamli Þorsteinsson* i stedet for nor. *Ingemund den gamle Þorsteinsson*; norr. *vaðmál* i stedet for nor. *vadmel/vømmøl* osv.. For å opprettholde språklig konsekvens når de norrøne primærtekstene varierer, tilføyer jeg den først brukte skrivemåten eller det patronyme etternavnet i parenteser. Meningen med å bruke den norrøne skrivemåten er å få en lettere gjennomgåelse av de originalkildene som jeg prioriterer ovenfor oversettelsene.

Kapittel 2: Kulturhistorisk bakgrunn

Utflyttingen fra det nordlige Norge kan ikke begripes uten å se på den kulturhistoriske bakgrunnen, som i stor grad har påvirket emigrasjonen til Island. Å skildre hele den politiske situasjonen i jernalderens Norge og på det nye bosettingsområdet i Nordvestatlanten ville være for omfattende. Derfor vil jeg tematisere kun slike hendelser som belyser oppgavens problemstilling. Dette betyr at rikssamlingens effekt på høvdingstyre og jarledømme i Nord-Norge og forholdet til samene fra et økonomisk synspunkt står i fokus av kapittelets første del. Her vil jeg ta for meg en kort oppsummering av de politiske forholdene i vikingtiden. Første delen av kapittel 2 inneholder også et innblikk i Islands tidlige historie og samfunnsstruktur.

Ut fra denne situasjonen diskuterer jeg i andre delen mulige årsaker og konsekvenser som kunne ha ført til etableringen av et samfunn på Island. Ikke bare arkeologiske spor vitner om håløygene og samer på Island, men også skriftlige kilder omhandler tematikken og skal få en kritisk vurdering. Dette inkluderer kildekritikk og vurdering ut fra arkeologiske synspunkter. I fokuset her står spørsmålet om hvor nordnorske landnåmsfamilier har etablert seg og hvem disse personene var.

I underkapittel 2.2 vil jeg vise hvordan samene ble sett på og hvilke forskjeller både mytologiske og historiske beskrivelser tilbyr når det kommer til et folk som enten var en del av *de egne* eller *noe fremmed*. Ut over dette kommer jeg til å fremstille noen eksempler om hvordan det samiske språket har påvirket det norrøne språket. I sammenheng med det lingvistiske viser jeg også på stedsnavn i Nord-Island og de ulike betegnelser for samer i de norrøne kildene. De historiske tekstene forteller kun indirekte om folk av samisk ætt blant de første immigranter (Pálsson 1998:81f.). Med et nytt overblikk fremtrer utsagnkraftige spor om deres samiske opprinnelse.

Hensikten med å gjennomgå nettopp disse aspektene er å se årsaker og virkninger i sammenheng med hverandre, og dermed få et overblikk over både den historisk-politiske og sosiale situasjonen i begge områder. Videre ser vi på opplysningene som det filologiske materialet gir oss og som kunne kaste lys på problemstillingen. Her vil jeg fremheve arbeidet til historikerne Hermann Pálsson (1921-2002) og Alf Ragnar Nielsen – de eneste som så vidt har tatt for seg det nordnorske og samiske aspektet ved Islands landnåm. Det er vanskelig å tegne en markant skillelinje mellom den kulturhistoriske bakgrunnen og sosialantropologiske teorier – derfor må dette kapittelet sees i sammenheng med kapittel 3.

2.1 Hálogaland og Island i vikingtida

Årene mellom 800 og cirka 1200 e. Kr. var en turbulent periode i Norges historie. Store omveltninger som religionsskiftet og rikssamlingsprosessen innebar store forandringer for hele samfunnet. Til denne overgangstiden knyttet mange forandringer som innebærer institusjonelle og politiske (*re-*)organisasjonsproblemer som hadde sitt utgangspunkt i den allmenne europeiske kultur-utviklingsprosessen (Varder Løwe 1997:116). Blant disse maktpolitiske konsekvenser som påvirket hele «Norge» var det en kamp om den politiske og religiøse makten mellom kongen og stormennene, som førte til tap av stormennenes makt. Som følge av dette overtok kongedømmet også kultiske funksjoner og legitimerte sin makt gjennom disse. Denne prosessen har sine paralleller i hele Europa og, som senere diskutert, også på Island (men se Skre 1995).

Blant historikerne skiller det ut flere ulike hovedretninger å tolke maktstrukturene før kristningen. Forholdet mellom kongene og stormenn har blitt sett på som enten kooperasjon (Koht og Bull, jf. Varder Løwe 1997) eller antagonistisk maktutøvelse. Om religionsskiftets politiske forutsetninger er forskningen i store deler enig om at kristningen skjedde *ovenfra*, det vil si at kongene bestemte i hvilken grad den nye religionen skulle etableres. Her skal det framheves regionale forskjeller når det gjelder tidspunkt og utforming av kristningen. Især den nordlige delen av landet som i stor grad var kontrollert av lade/håloyjarlene, maktsentre rundt dem og i *Niðaros* var det betydelig motstand mot den nye troen og den politiske utviklingsprosessen bak. Dette viser at forholdet mellom lokale høvdingar og kongen var nokså nyansert og at vi neppe kan snakke om homogene grupper.

I vikingtidens og middelalderens samfunn berørte religionen alle områder. Det var ingen skillelinje mellom det politiske og religiøse som i dag. Således fantes det en sterk tilknytning mellom politikk og religion som hadde, som oven nevnt, maktlegitimerende funksjon. Dette førte til at også lokale makthavere som for eksempel ladejarl *Hákon Grjótagarðsson* kunne legitimere seg gjennom kongen og derved kristendommen. Kong *Háraldr háfagri* ble i de skriftlige kildene (skaldekvadene og *Ottars* beretninger, Nielssen 1995:39-41) tilknyttet kristningen på Øst- og Vestlandet, mens *Hákon* ble stilt opp som samarbeidspartner i Lade og Nord-Norge. Når det inkluderes faktorer som handelsaktivitet (f. eks. med pelsverk fra Finnmark), så kan det sies at samarbeidet var av gjensidig interesse (Andersen 2007:31-41 og Odner 1983). De i kapittel 2.2 framstilte historiske kilder om landnåmet på Island verifiserer denne konstellasjonen ved at i de fleste tilfeller *Hákon* ble nevnt som årsak for utvandringa til Island. Forholdene i Norge etter drapet av *Hákon inn góði Aðalsteinsfóstri* fram til den en-

delige rikssamling under *Hákon jarl Sigurðarson* (rundt 970) var preget av stridene mellom ladejarlene og Hårfagre-ætta.

Finnmarka som omfattet store områder også på det midt- og sørnorske innlandet, ble ikke sett på som del av riket som skulle enes, men som fremmed *útgardr*-territorium og handels-/skatteland (f. eks. i *Egils saga Skalla-Grimssonar*; se nedenfor). Den økonomiske strukturen til de nordnorske høvdingdømmene skal i stor grad ha vært avhengig av overskuddproduksjon av korn som kunne byttes med varer fra de samiske områder. Disse varene (pelsverk osv.) ble igjen byttet med luksus/prestisjevarer fra sør (Odner 1983:23f.). I denne sammenhengen kan varene sees på som til sentral betydning for å opprettholde og demonstrere makt, som omfattet ikke bare kontroll over samfunnet, men også over gudene. I det «hedenske» norrøne samfunnet kunne bare de som kontrollerte matproduksjonen og offerhandlinger (norr. *blót*) styre framtida (dvs. påvirke gudene). Forholdet mellom norrøne og samer i jernalderen antas for å ha vært preget av en eller annen form for redistributiv økonomi og må belyses ut fra denne vinkelen (Hansen 1990, Hansen og Olsen 2004:58f., Odner 1983:85f, Schanche 1986). Samenes oppgave i dette redistributive systemet kan ha vært å levere pelsverk til høvdingenes maktsentre, som tok del i et handelsnettverk med kontinentet og England . Mye tyder på at samene har vært spesialiserte jegere og fangstfolk. Også ekte-skap og gavebytte mellom disse to kulturer kan sees på som en del av dette systemet. Arkeologiske funn viser blandede karakteristika og kan tolkes med hensyn til interkulturelt samarbeid (se kap. 5). Videre er det trolig at de militæriske overlegne norrøne kunne ha tilbudt samene beskyttelse mot andre grupper i Norden for å sikre seg kontinuerlige vareleveringer (f.eks. fangstprodukter) (Hansen og Olsen 2004:60, 63f., Storli 2006:135f.). Mye tyder på at slike allianser var nyttig for både norrøne høvdinge og samiske grupper i innlandet.

Men i dette kapitlet vil jeg ikke diskutere de arkeologiske spor og antropologiske teorier som ligger bak slike transaksjoner, men se på opplysningene i det historiske tekstmaterialet gir om dette symbiotiske forholdet. Selv om *Ottar*'s beretninger tillater teorier om ensidig maktutnyttelse av de norrøne, det vil si militæriske dominans og vold brukt til å beskatte samene, har den nyere forskningen (bl. a. Odner 1983, Hansen og Olsen 2004, Olsen 2003) tegnet et mer nyansert bilde av den norrøne-samiske interaksjonen. Når kildene forteller om vold og drap under skatteinndrivningen, så må dette sees på i sammenheng med tiden rundt nedskrivningen (jf. Odner 1983). Men tette relasjoner som giftemål og redistributiv økonomi kunne ha overlevd slike utfordringer (Odner 1983:4). Ottar skriver at finneskatten må ha vært

den viktigste inntekten til de nordnorske høvdingene, mens husdyrhold og jordbruk fremstilles som sekundært (Hansen og Olsen 2004:68). Både han, sagaene og *Historia Norvegiae* nevner hvalrosstenner/reip og skinn blant samenes viktigste produkter (Odner 1983:86, Zachrisson 1997:166). I bytte fikk samene metallgjenstander og antageligvis korn (Odner 1983:84). Ved denne anledningen skal det nevnes at hvalrossreip og hvalrosstenner har også blitt betegnet som de viktigste handelsvarer fra Island og Grønland og ble nevnt i krøniken *Historia Norvegiae* fra slutten av 1100-tallet og *Grænlandinga Þáttr* hvor *Einar Sókasson* forteller om luksusprodukter som hvalrosstenner og hvalross- og isbjørnskinn fra Grønlands fangstområder, for å imponere og overbevise kong *Sigurðr* til å gi *Árnaldr* stillingen som biskop på Garðar/Grønland. Også Keller (2010:1) anser den norrøne ekspansjonen mot øst (Baltikum, Russland), vest (Færøyene, Island, Grønland) og Finnmark (samiske områder) som økonomisk motiverte strategier for å sikre seg handelsvarer. Allerede på 800-tallet var det «lang distanse handel» - især pels/skinnhandel - mellom Norge, Sverige, Finland og Russland (*finnkaup*). Den slags handel mellom eliten og folk fra perifere strøk av landet med luksusvarer over lange distanser er typisk for handelen i vikingtiden. Både handel og levering av avgifter mellom norrøne og samer har vært etablert praksis i mange år (Hansen og Olsen 2004), da for eksempel også den grønlandske handelen ble satt i gang for å finne nye supplerende kilder for luksusvarer (prestisjeobjekter) (jf. Keller 2010).

Hansen og Olsen anfører i *Samenes historie* (2004:59) for eksempel *Egils saga Skalla-Grímssonar*³ fra 1200-tallet som kilde for handelsaktivitetet. Der finner vi også grunnlag for ovennevnte beskyttelses-aspekt.

Sammenfattet kan man si at det skjedde fire politiske, ideologiske og økonomiske forandringer i den diskuterte perioden i Nord-Norge (jf. Urbańczyk unpubl:7, modifisert av forfatteren):

- 1) Tradisjonelle strukturer ble erstattet gjennom kongemakt og følgelig sentralisert.
- 2) Skift fra tolerant polyteisme til intolerant og hierarkisk-institusjonalisering og monoteisme.
- 3) Skift fra lokal subsistensøkonomi til overskudd produksjon for eksportmarked. Dette inkluderer handel med samer.
- 4) Ekstensivt nyorganisering av landskapet.

³ «Þórólfr gerði um vetrinn ferð sína á fjall upp ok hafði með sér lið mikit, eigi minna en níu tigu manna. En áð hafði vanði á verit, at sýslumenn höfðu haft þrjá tigu manna, en stundum færa. Hann hafði með sér kaupskap mikinn. Hann gerði brátt stefnulag við Finna ok tók af þeim skatt ok átti við þá kaupstefnu. Fór með þeim allt í makendum ok í venskap, en sumt með hræðslugæði.» *Egils saga Skalla-Grímssonar*, 10.

Ikke alle nevnte forandringer kan overføres på den tidlige islandske kristendommen. På grunn av øyas beliggenhet og samfunnets sammensetning tegnes det et mer nyansert bildet - som i det følgende skal skisseres.

Islands fortid inndeles i *landnámsöld* (nor. landnámstid) (870-930) og *þjóðveldisöld* (nor. selvstyrets tid) (930-1262) (Pétursdóttir 2007:3). Første perioden strekker seg fra den tidligste bosetningen av nordmenn til etableringen av Islands første parlament - Alltinget (norr. *Allþingi*) i Þingvellir (SØ-Island). Til og med året 930 e. Kr. skal også landnåmet ha blitt avsluttet (Hastrup 1985:8). Tiden mellom grunnleggelse av det på Gulatingsloven baserende Alltinget og Islands frivillig innlemmelse under Norgesveldet er ikke en del av landnámstiden, men skal også oppføres fordi noen utsagnkraftige funn daterer til denne epoken. Hovedfokus til denne oppgaven ligger derimot på årene mellom 870 e. Kr. og innføringen av kristendommen på Island rundt året 1000. I utgangspunkt handler det om en tidsperiode fra omtrent året 870 e. Kr. til cirka 1050.

Resultater av både naturvitenskapelige og typologiske undersøkelser peker på året 871 +/-2 (Dugmore et al. 2003, Price et al. 2003, Vésteinsson et al. 2003:142 og 2006) som datering av landnåmet på Island. Denne tidfestingen samsvarer både med det, den første islandske «historiker» *Ári fróði Þorgilsson* (1067-1148) skriver i *Íslendingabók* (nor. Isendingenes bok) (om at Islands landnám fant sted under *Haraldr háfagris* regjeringstid)⁴ og informasjonene fra *Landnámabók*⁵ (nor. landnámsbok).

De første nyankomne fant en øy uten befolkning og hadde alle friheter til å bygge et samfunn på egne premisser. Det vil si at høvdingene tok store områder som senere ble delt opp på de som kom med den andre migrasjonsbølgen (Byock 1993:55, Hallstad Mc Guire 2006:15, Vésteinsson 1998:26). Hvilke områder de favoriserte skal på grunnlag av sosialantropologiske teorier og det arkeologiske og paleobotaniske materialet senere utvides.

Selv om det var muligheten til å konstruere hele samfunnsstrukturen på nytt, har de sosiale strukturene på Island i de første årene vært basert på den tradisjonelle samfunnsmodellen fra Norge og kan inndeles etter den islandske lovskrift *Codex Regius* fra 1300-tallet i fire grup-

4 «*Ísland byggðist fyrst ór Norvegi á dögum Haralds ins hárfagra(...)*», *Íslendingabók*, 1.

5 «*Þá var Haraldr hárfagri konungr yfir Nóregi, en Eiríkr Eymundarson í Svíþjóð ok Björn, sonr hans, en Gormr inn gamli at Danmörk, en Elfráðr inn ríki í Englandi ok Játvarðr, sonr hans, en Kjarvalr at Dyflinni, Sigurðr jarl inn ríki í Orkneyjum.*», *Landnámabók*, 1.

per: *böndr* (bønder), *leigendingar* (bygder/fester), *þrælar/ambattir* (treller) og *leysingjar* (frigitte/løslatte treller) som ble styret av eliten (*Lögsögmaður*) (inndeling etter klasser, se *Grágas*, Finsen 1852). Den samme modellen gjengår i det litt senere oppdagede Grønland (Hastrup 1985:108f.). Landnåmet skal ikke forstås som enkel transfer av en etnisk gruppe fra et land til et annet, men som dynamisk kulturtransfer. Dette betyr at en del tradisjoner hadde sine røtter i Norge og kan ha blitt flyttet som en «pakke», mens andre tradisjoner måtte forkastes eller modifiseres enten direkte etter ankomst eller gjennom årene.

Gjennom etableringen av Alltinget og innførsel av gode-systemet ble det utviklet en tidlig form for «oligarkisk republikk». I mangel av en sentralmyndighet ble dette systemet snart styrt av ættesterke og rike familier som førte til omfattende stridigheter. Norske konger hadde ikke noe interesse i å kontrollere et politisk, økonomisk og religiøs desentralisert samfunn langt ute i periferien. En slik styring hadde brukt for mye ressurser og krevd enorme risikoer uten å få noen attraktive handelsvarer tilbake (Urbańczyk 2009:151-3).

I 965 ble landet delt opp i fire fjerdingar med egne ting. Med slutten av ætte-stridighetene etablerte kristendommen seg og det gamle gode-systemet forsvant gjennom at storbøndene bygget kirker på sine gårder og ble til prester. Men dette betyr ikke at samfunnets sosiale struktur forandret seg vesentlig. Det islandske samfunnets struktur var fortsatt inndelt i en mektig elite (høvdingar/kirkens varamann) som hadde økonomien, det politiske og religiøse liv under sin kontroll, og den største delen av folket som var «skattepliktig» mot eliten.

2.1.1 Emigrasjonen fra Nord-Norge til Island

Utvandringen fra Nord-Norge til Island kan betraktes som en prosess som inkluderer både *push and pull* faktorer (jf. Arneborg 2011, Nielsen 2012:61). Ikke bare *Landnámabók* men også sagaene nevner uenighet og stridigheter med *Háraldr háfagri* og ladejarl *Hákon Grjóttgarðsson* omkring rikssamlingen som primære årsaker til emigrasjonen fra Norge. Især *missátr ok ófriki Hákonar jarls* er den gjerne nevnte årsaken til at nordnorske høvdingene og deres familier dro vestover. Men ikke alle rømte på grunn av denne *push*-faktoren. En del landnåmsmenn, blant annet den nordnorske *Ingimundr gamli Þorsteinsson* regnes blant *Háraldrs* venner (*Landnámabók* 3:3), som ikke måtte flytte på grunn av kongen.

En videre *push-faktor* som ble nevnt er populasjonsveksten/-press og den resulterende jordmangel som kunne ha vært en mulig årsak til utvandringen fra Norge til Island; det samme ble antatt før utvandringen fra Island til Grønland (Arneborg 2011). Men forskningen er uenig om

dette: I begge tilfeller ser Sigurðsson et al. (2005:99f.) ikke noe grunn i å tro på overbefolkning som plausibel årsak, mens Jóhannesson framhever akkurat dette som hovedårsak. Han skriver at det har foregått en «(...)indre landnám heime i Norge.» som følge av de politiske omveltninger i alle deler av Norgesveltet (især Frankrike, Irland og England) (Magerøy 1969:24f). Den resulterende befolkningstilveksten ved «hjemkomsten» av vikingene fra disse områder førte til stridigheter om jord og ressurser og i siste instans flukt til blant annet Island. *Pull-faktorer* som kunne ha lokket folk til Island er forbedring av den individuelle situasjonen. Dette kan inkludere blant annet å sikre maktposisjonen eller å slippe døden (hevn, *ófríki*). Rykter om gode jordforhold, fiske/fangst muligheter eller klimatiske forhold er også nevnt i de skriftlige kildene.

Mange ulike aspekter kan ha påvirket og motivert mennesker til å forlate hjemlandet sitt. Tekniske og organisatoriske forbedringer har i står grad påvirket utvandringen. På slutten av 800-tallet hadde man gjennom «handelsreiser» samlet nok erfaring om organisasjon, geografi, navigasjon og båtbygging for å kunne klare flere-dagsturer vestover. De nevnte forandringene kan ikke oppføres som beveggrunnen til utvandringen, men som grunnleggende forutsetninger. I tillegg til ovennevnte økt teknisk kompetanse nevner Arneborg (2011) risikovillighet som motivasjonsfaktor til å bosette seg i periferien av den norrøne verden. Ifølge mine kilder kan emigrantenes «risikovillighet» neppe anføres som motivasjon til å flytte.

Blant årsakene er det også kulturelle tradisjoner som bunner enten i det religiøse, familiære eller det praktiske. Også en blanding mellom disse faktorer kan tenkes: Om høvdingenes ættefølge bestod av to sønner, så måtte en av dem etablere en likestor gård langt borte for å kunne leve et liv som høvding. For å opprettholde norrøne hedenske kulthandlinger var det nødvendig å ha tilgang til korn for ølproduksjon. Slike adferdsmønster kunne også ha hatt årsaker som befinner seg på en skillelinje mellom det politiske, som rammer privatlivet, eller kun i de politiske omstendigheter under rikssamlinga. Når jeg sier «opprettholde en status» eller å «få en høyere status», skal det legges merke til at ikke den moderne definisjonen av slike prosesser kan overføres på historiske kulturer (se kap. 3.). Både *push* & *pull* faktorene står i nært forhold til hverandre og kan påvirke hverandre. For eksempel kan *push* faktorer forsterke *pull* faktorer: Samtidig som rikssamlingsprosessen kan ha presset folk til å flytte vestover, kan muligheten til å få tak i større arealer land på Island ha motivert landnámsfamilier. I en slik situasjon må et samspill av flere faktorer forutsettes. Viktighet og prioritering av disse ulike faktorene bunner i den individuelle vurderingen av situasjonen til hvert enkelt menneske eller

hver familie.

Dikotomien *push & pull* må sees som dynamisk: Semi-faktorer og ikke minst transformasjon fra *push* til *pull* faktorer gjennom senere heroisering eller målrettet dannelse av historien kan tenkes og er på bakgrunn av forskningshistorien troverdig (jf. Schier 1981).

Oven nevnte faktorene kan ikke overføres som «tolkningspakke» på den samiske befolkningen. Hva kunne ha motivert samer til å flytte til Island? Dette kommer an på hvilken grad samene har vært en integrert bestanddel av det norrøne samfunnet og hvilken fordel de kunne ha hatt av en slik utvandring. Vi kan ikke med sikkerhet svare på om de politiske omveltninger i Norge under rikssamlingen hadde påvirket samene sterk nok til å dra vestover. Det kan tenkes at samene mistet handelspartnere i vest (nordnorske høvdinge) og at disse ble avløst av nye høvdinge som enten ikke hadde noe interesse i å handle/bytte med samene pga. nye kilder for luksusvarer eller at handelsvilkårene forandret seg slik at samene fulgte etter de norrøne mot Island. Når vi ser på rikssamlingenes formål, ekskluderingen av Finnmark og den økende kulturelle kløften mellom hedenske samer og kristne «nordmenn», så viser det seg nye *push*-faktorer.

2.1.2 Historiske kilder som vitner om nordnorske landnåmsmenn

Bort sett fra runesteiner har vi ikke noen skriftlige kilder fra jernalderen som daterer til landnåmstiden eller ble skrevet i Norge. Vår informasjon om jernalderen i Norge baserer er derfor basert på den islandske sagalitteraturen fra middelalderen, *Ottar fra Hålogalands* beretninger (i *Kong Alfreds* oversettelse av *Orosius verdenshistorie*), *Historia Norvegiæ* (sent 1100-tallet) og utenlandske reiseskildringer (Magerøy 1969:4-6).

Sagalitteraturen bygger i første rekke på muntlig overleverte fortellinger fra de norrøne områdene. Disse overleverte målrettede historier ble skriftfestet mellom cirka 1120 (*Íslendingabók* og *Hryggjarstykki* [1160]) og 1400-tallet og kan inndeles i seks forskjellige saga-kategorier. Islendingesagaene er historier fra tidsrommet fra 850 til 1050 (Véststeinsson et al. 2003:140), gir opplysninger om det nordnorske elementet og er derfor av særlig interesse for denne oppgaven. En stor del av sagaene er forsvunnet allerede i historiske tider eller ble tapt under Københavns bybrann i 1728. De som overlevde brannen ble levert tilbake til *Stofnun Árna Magnússonar* (del av *Árni Magnússon's Institutt*, København) i Reykjavík i 1970-årene. Flere av skriftene (faksimiletrykk) har blitt digitalisert og er publisert på AMI's internettside⁶.

⁶ <http://www.am.hi.is:8087/VefHandritalisti.aspx>.

Ikke bare i sagaene men særdeles i *Landnámabók* gis en oversikt over personer fra Nord-Norge som kom til Island. Originalversjonen som forteller om hvordan Island ble bosatt, ble skrevet på 1100-tallet. Boka ble kopiert og supplert etter 1200 og viser til 425 landnåmsmenn fra Norge, Britannia (og øyene), Irland, Færøyene og Sverige (Helgason 2000, 2001, Pálsson 1997:158). Originalversjonen er gått tapt, men det eksisterer tre forskjellige kopier.⁷ Den eldste og mest fullstendige av dem er *Sturlubók* (cirka 1280).

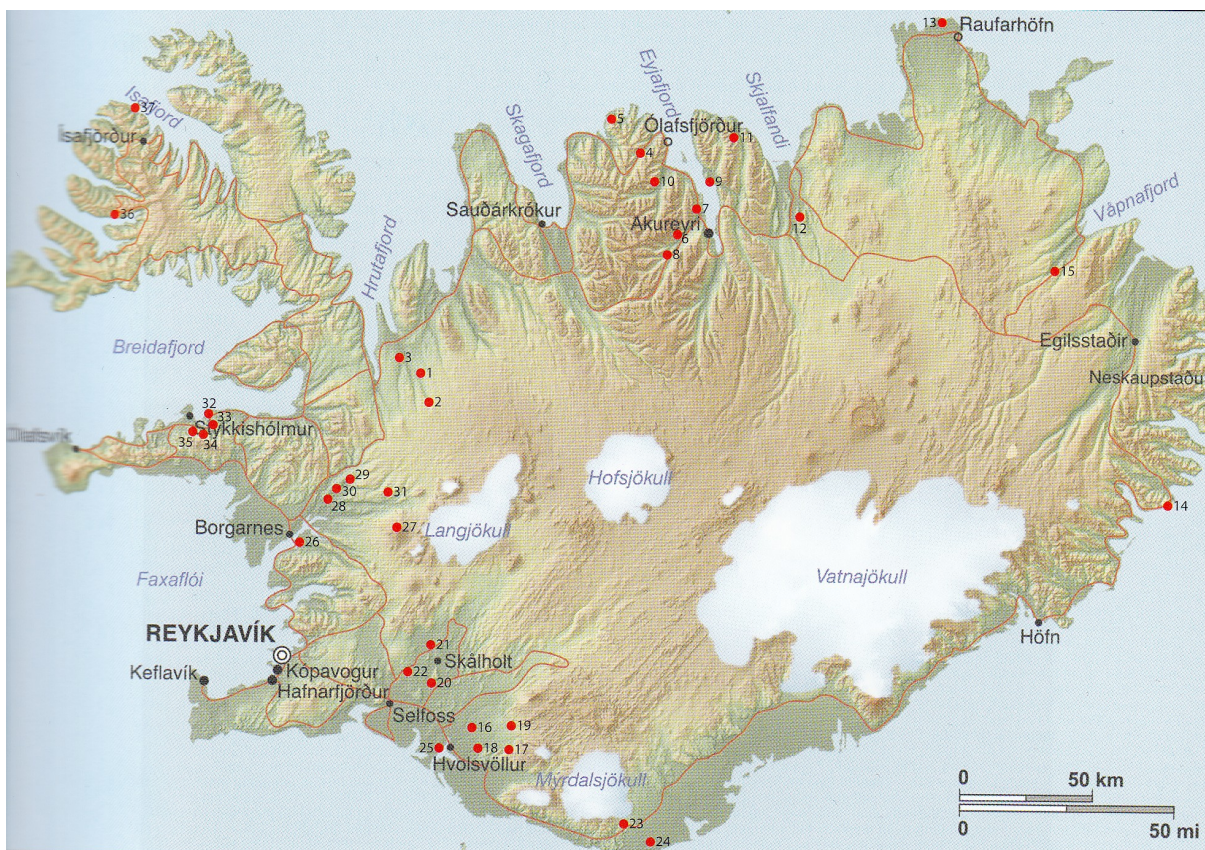
Ári beskriver i *Íslendingabók* utflyttingen til Island som så drastisk at kong *Háraldr háfagri* måtte nedlegge forbud mot å reise til Island.⁸ Nielssen (2012:15) beregner det reelle antallet til 10.000 mennesker. Andre kilder varierer fra 30.000 (Þórarinsson 1956:19) til 100.000 (Friðriksson 1972; Karlson 2000). Nye undersøkelser av landnåmsgårder på Island avslører en befolkning på mer enn 24.000 mennesker i slutten av 900-tallet (Vésteinsson og Mc Govern 2012:216). Denne kilden understreker at det må ha vært betydelig mer mennesker som kom til Island i denne tida. Strontium isotop-analyser på islandske skjeletter fra vikingtida indikerer at emigrasjonen til Island fortsatte til sent på 1000-tallet (Price og Gestsdóttir 2006). *Landnámabók* forteller om biskup *Gissur Ísleifssons* skatteliste som tillater beregninger om cirka 77.000 mennesker rundt året 1095 –skattelister fra 1311 oppfører omtrent samme antall (Þórarinsson 1956:19). Alf Ragnar Nielssen (2012:24-6) legger 420 landnåmsmenn/familier som referansetall til grunn og tilføyer 20-30 personer bak hver nevnte landnåmsperson. Fra Norge er det antatt 78 prosent, mens de andre 22 prosent ansees som «etappeflyttere», det vil si «norrøne» som midlertidig bodde på Vesterhavsoyene før de dro til sitt nye hjem. Blant 135 sikkert bestemte landnåmsfamilier fra Norge stedfester Nielssen 30,9 % fra Hålogaland og Namdalen (Hordaland 15,4 %, Sogn og Fjordane 24,7 % og Rogaland & Agder 10,9 %).

Det må ha vært høvdingenes ønske å få mest mulig folk med til Island, fordi en høvding uten folk virket meningsløst og uten livsgrunnlag. Hvordan man kunne ha valgt ut de som ble med til *terra nova* og om utvandringen inkluderte også folk utenfor den norrøne kulturkrets tier kildene om. Det skal også tas i betraktning at migrasjonen til Island sto i motsetning til den mer eller mindre statiske norrøne bosetningen i Norge. En slik ny-konstellasjon åpner muligheten for ikke-norrøne til å bli en del av dette nye samfunnet (jf. Urbańczyk 2009). Sagaene indikerer at det tidlige islandske samfunnet var kulturelt åpent og integrerende, slik at folk fra andre kulturer og etnisitet kunne ha inngått. Dette var ikke bare et resultat av omstendigheter

⁷ Overlevert i *Sturlubók* fra cirka 1280, *Hauksbók* fra cirka 1300 og *Mélabók* fra cirka 1400 (bevart i *Þórðarbók* fra rundt 1670).

⁸ «*En þá varð för manna mikil mjök út hingat ór Norvegi, til þess unz konungrinn Haraldr bannaði, af því at honum þótti landauðn nema.*» *Íslendingabók*, 1.

og bestrebelser etter å arbeide imot det «nye» Norge som var på vei til å bli kristnet, men også følgende økning av mobilitet og evne å tilpasse seg fremmede begivenheter.

Figur 6: Nordnorske landnámsgårder på Island. Nielssen 2012:29.

I landnámets bok får vi også konkrete informasjon om steder og landnámsgårder (norr. *landnámsbær*) som ha blitt etablert av nordnorske immigranter. Figur 6 viser et kart over «nordnorske» gårder fra første emigrasjons-perioden på Island.

Områdene i nord rundt dagens Eyjafjörður og i den vestlige delen av Sør-Island viser på grunnlag av de skriftlige kildene påfallende tett beboelse. Selv om kystområdene og fjordbotner har blitt bebodd befinner seg de fleste «nordnorske» landnámsgårder i innlandet. Jeg har funnet 38 immigranter av nordnorsk herkomst i *Landnámabók*; hvilke er grunnlag for disse stedfestingene. Noen få bosetningsområder ble ikke nevnt (Friðriksson og Vésteinsson 2003:143). Det er påfallende at ingen skriftlige kilde nevner den arkeologisk dokumenterte tette beboelse av Mývatn området (Hallstad Mc Guire 2006:12).

Et aspekt av landnåmet som kunne står i lyset av det nordnorske og som «(...)skulle diskutere

res.» (Vésteinsson 1998:23) er den uvanlige norrøne bosetning i fjellet. Landnámets bok peker på slike bosettinger.⁹ For eksempel gården på Geitland som ble nevnt som boplass til *Úlfr Grímsson* (sønn til *Grímr inn háleygski Þórisson*) befant seg i et fjellområde hvor «ingen skulle tro at noen kunne bo». Det er, som Órri Vésteinsson skriver (1998:24), høyst usannsynlig at noen ville bosette seg i et område langt innenlands i fjellet hvor værforholdene er verst, mens det er nok land ledig langs kysten eller i dalførene. Vi har arkeologiske belegg for at det har vært en del slike «fjellgårder/seter».

Íslendingabók og *Egils saga Skalla-Grímssonar* nevner syv landnámspersoner hvorav to kan knyttes til Nord-Norge, det vil si Hålogalands sørligste del; disse er *Ketill hængr Þorkelsson* (sønn av *Þorkel námdæljarl*)¹⁰ og *Ketilbjörn Ketilsson* (Nielssen 2012:31f.). I mange tilfeller gir også sagaene videreførende eller avvikende informasjon om enkelte personer – eller figurer. På en slik måte er det mulig å nærmer seg kildenes pålitelighet. Når for eksempel ovenfor nevnte *Ketill* og noen hendelser dukker opp i blant annet *Egils saga Skalla-Grímssonar*, *Ketils saga hængs*, *Gríms saga loðinkinna* og *Áns saga bogsveigis*, så nærmer vi oss skriftenes troverdighet. Selvfølgelig skal vi i slike tilfeller legge merke til at den tidligste av disse kildene (*Landnámabók* og *Íslendingabók*) kunne har fungert som kilde for ovennevnte sagaene.

Komparativ tekstkritikk gjennom etterforskning av fortellingenes opphav og reproduksjon er den mest sikre metoden for en vurdering på grunnlag av skriftlige kilder. Når en bruker slike skrifter til å belyse historiske hendelser og samfunnet, skal legges merke til at man ikke har noen arkeologiske bevis på om skriftkildene er pålitelige. I beste fall kan vi tilnærme oss den «historiske sannheten». Sagaene ble skrevet av forfattere som tilhørte den islandske overklassen (høvdinger, prester og storbønder) og bare heroiske, viktige hendelser og det som kunne legitimere islendingenes opphav fant veien på papir (Hastrup 1985). Historiske skriftkilder, som i de fleste tilfeller har religiøs, politisk – kort sagt ideologisk motivering, er vanskelig å tolke (Vésteinsson et al. 2003:140f.). En må tenke på at den største delen av de kildene er avskrifter av avskrifter og så videre. Det gikk over 200 år mellom de første landnámsmenn satt foten på islandsk jord og *Ári's* nedskrivning av *Landnámabók*. Antageligvis har mange tilføyet noe til historiene allerede i den tiden da de ikke var nedskrevet. På grunn av tap mangler det mange komparasjons-kilder som kunne verifisere den nevnte informasjon.

⁹ «*Sumir þeir, er fyrstir kómu út, byggðu næstir fjöllum ok merkðu at því landkostina, at kvikféit fýstist frá sjónum til fjallanna*». *Landnámabók*, 5,1.

¹⁰ Men i *Ketils saga hængs* er *Hallbjörn hálftröll* far *Ketills*.

Det som kan sies er at både *Íslendingabók* og *Landnámabók* er i forhold til sagaene relativt pålitelig når det kommer til en vurdering innenfor filologien. Begge er skrevet uten et narrativt formål og består av en mer eller mindre saklig oppramsning av informasjon om jordeiendomforholdene, arv og slekt. Selvfølgelig er begge farget av kristen verdensanskuelse, men kommer ut uten å overtegne og instrumentalisere som vi kjenner det fra blant annet *Adam von Bremen*.

2.1.3 Oppsummering

Som følge av religionsskiftet og rikssamlingsprosessen i siste halvdel av 800-tallet skjedde det både politiske, ideologiske og økonomiske forandringer i Nord-Norge og som igjen førte til at et uvisst antall mennesker fra Hålogaland flyttet til Island. Disse forandringene omfattet hierarkisk-institusjonalisering og oppløsning av tradisjonelle strukturer, som ble erstattet av kongemakt. Den økonomiske strukturen til de nordnorske høvdingdømmene betinget en overskuddproduksjon av korn, som kunne byttes med varer fra de samiske områder og som igjen kunne byttes med prestisjevarer fra sør. Ved etablering av kristendommen mistet samene sine handelspartnere i vest og dermed andre nyttige fordeler.

Stridigheter med Háráldr háfagri og ladejarl Hákon Grjótgarðsson, samt en rekke andre push- og pull-faktorer gjorde det attraktivt for noen å dra til det ubebodde Island. Både norrøne kilder som *Landnámabók*, *Íslendingabók*, sagaene og utenlandske kilder nevner landnåmsmenn og familier fra Hålogaland. Nordnorske landnåmsgårder ligger gjerne i innlandet og noen av disse ligger i fjellet. Landnåmet var trolig en dynamisk og søkende prosess – en situasjon hvor kulturen kan ha åpnet opp for nye impulser som inkluderte samiske elementer. Dertil kommer at samarbeid med samer, og inkludering av dem i det håløyske økonomiske systemet, hadde lange røtter. På grunn av oven nevnte situasjon er det høyst sannsynlig at deler av den samiske befolkningen fulgte med til Island. Både filologiske, naturvitenskapelige og arkeologiske forskningsresultater peker på året 871 +/-2 som dato for etablering av den første gården på Island. Det nye islandske samfunnet var bygd på den tradisjonelle samfunnsmodellen fra Norge. Landnåmsfamiliene kom i to innvandringsbølger; de første som kom tok så mye land som de behøvde og fordelte land på de som kom med den andre bølgen.

Sagaene er et svært viktig kildegrunnlag, men er også religiøst og politisk motivert og sier ofte mer om forfatteren enn om den historiske virkeligheten. Selv om *Landnámabók* kan sees på som mest pålitelig blant de skriftlige kildene, viser den en del unøyaktigheter og er av begrenset verdi for arkeologien. De skriftlige kildene fra historisk tid må følgelig leses og vurderes med hensyn til den aktuelle filologiske forskningen (sagakritikk).

2.2 ...fara á Finnmerkr að spyrja spá – Samer i norrøne kilder

Det er vanskelig å identifisere andre etniske grupper enn norrøne blant landnámsbefolkningen. Dette gjelder ikke bare arkeologisk og genetisk forskning, men også den filologiske. På grunnlag av personnavn i landnåms bok kan vi anta at det har vært folk med bakgrunn fra kontinental Vest-Europa (*Saxi*, *Þjóðrekr* og *Vilbaldr*)¹¹ og *Tyrkir*¹², Sverige (f. eks. *Garðarr Svavarsson*)¹³ og de britiske øyene (jf. Pálsson 1996) blant de første på Island. Eldjárn (1956:37) skriver at både disse personene og østlige arkeologiske funn representerer bevis for vest-norrønt handel med Baltikum. Denne «fremmede» innflytelsen ser han som et resultat av at islendingene ikke ville drive handel med dette området de nettopp utflyttet fra (pga. *Haraldr háfagri*).

Verken *Landnámabók* eller sagaene nevner samer eller halv-samer blant landnámsmenn (Pálsson 1997:81). Men det er tydelige spor etter at noen foreldre og besteforeldre har vært samer eller tilknyttet det som ble kallt «samisk». En stor del av mine konkrete eksempler om samer på Island bygger på Hermann Pálsson's *Úr landnorðri. Samar og ystu rætur íslenskrar menningar* fra 1997. Han knytter slektsforbindelser, personnavn og attributter som i sagaene ble brukt til å kjennetegne samer som indikatorer for det samiske. Denne analytiske tilnærming er ikke uproblematisk, men oppviser en mulighet til å navigere gjennom den omfattende islandske skriftkorpus. Å skille de historiske kildene om samer og deres kontakt til norrøne på Island fra den kontinentale situasjonen er dog vanskelig. I de fleste tilfeller er det reiser til Norge hvor islendinger kommer i kontakt med samer, men det finnes også noen kontaktsituasjoner som omhandler hendelser på Island eller tilknytter personer på Island til det samiske.

De tidligste kildene som omhandler landnåmet på Island nevner ikke konkret at noen var av samisk ætt. Men sagalitteraturen skildrer at det har vært landnámsfamilier av samisk ætt, det vil si personer som enten var halv-samer eller hadde samiske blant sine forfedre. Dette forutsetter også at vi anser de som ble tilknyttet trolldom og de som ble mytologisert som samiske. Nielssen (2012:87, 109) tviler ikke på at samer deltok i landnåmet, men han kritiserer måten Pálsson gjenkjenner samer.

Et konkret eksempel på eksplisitt nevnt «samiskhet» er *Ketill hængr*, sønn av *Hallbjörn*

11 *Landnámabók*, 2, 8; 2, 21 og 4, 12.

12 *Grænlandinga saga*, bl.a. 3. og 4..

13 «*Maðr hét Garðarr Svavarsson, sænskr at ætt*». *Landnámabók*, 1,1.

hálftröll, namdalshövding som skal ha vært av samisk ætt.¹⁴ Også *Jóreiðr olvesdóttir*, barnebarn av «finnekongen» *Mqtull* nevner han som samisk. Nielssen (smst.90f.) skriver at det finnes åtte landnámsfamilier som er av samisk avstamning. Disse er:

Án rauðfeldr Grímsson og kona *Helga*, *Finngeir Þorsteinsson*, *Hróskell Þorsteinsson* og kona *Jóreið*, *Ingimundr gamli Þorsteinsson* og kona *Vigðís Þórisdóttir*, *Þorgeirr Gunnsteinsson* og kona *Þórun*, *Þorkell bundinfóti*, *Þorsteinn svarfaðr Rauðsson* og kona *Hilðr* og *Þuríðr sundafyllir* og sønnen *Völu-Steinn*. *Þuríðr* har blitt tilknyttet konkrete magiske handlinger. Navnet *sundafyllir* (nor. sundfylleren) viser til hennes evne å fylle sundet med fisk ved hjelp av seiðr-magi. Ut over dette skal hun ha hatt makt til å kontrollere alle fiskeaktiviteter rundt Ísafjörður og å kreve inn skatt fra bøndene (*Landnámabók*, kap.145).¹⁵ Som Nielssen (2012:215) foreslår, kan sønnens navn *Völu* (nor. volve-) sees på som indisium for *Þuríðr*'s volvestatus.

2.2.1 *Finni, Lappir, Þúrsar* - Fremmede eller del av oss?

Sagaene har brukt forskjellige begreper til å betegne samer. De tre mest vanlige fellesbetegnelser var *finnr* (pl. *finni*) eller *skriðfinnr* (pl. *skriðfinnar*), *lappir* (pl. *lappir*) og *semsveinr* (pl. *semsveinar*). Blant disse er *finnr* det mest brukte eksonym, som trolig kommer fra det latinske ordet *fenni* (Tacitus, 98 f. Kr.) eller det greske ordet *finnoi* (Ptolemaios, 150 e. Kr.). Ordet *skriðfinnr* finnes igjen i ordtaket «*á skriðr á skium*» men kan spores tilbake til 500-tallet (gr. *skritiphinoi*, Prokopios) (Pálsson 1997:25, Hansen og Olsen 2004:46f.). Fra og med 1200-tallet brukes ordet *finnr* også til å betegne folk fra Finland (*finner*) (Olsen 2004:47). Ordet *lappir* brukes både av *Saxo Grammaticus* i *Gesta Danorum* (cirka 1200) og sagaene¹⁶, hvor det blir knyttet til befolkningen av Finnmark. Pálsson (1998:78) betegner begrepet *lappir* som et 1400-talls fenomen. *Semsveinr* og *finnr* ble brukt blant annet i *Vatnsdæla saga* (cirka 1270) (kapittel 10 og 12), hvor begge begrepene brukes synonymt. I motsetning til *finnr* er *semsveinr* et endonym, det vil si at samene har brukt ordet som selvbetegnelse.

Kombinasjoner av både adjektiver og mytologiske navn ble ofte brukt pejorativt. Ordet *Þúrsar* (sg. *Þúrs*) kan i denne sammenhengen utlegges som en negativ attributt. Det samme gjelder begrepene «(half)-tröll» (f. eks. *Hallbjörn hálftröll* i *Ketils saga hængs*) og «(half)-

14 «(...)var auðsæilega samiskur í aðra ættina, rétt eins og fyrr var minnst.» (jf. Pálsson 1997:38).

15 «*Þuríðr sundafyllir ok Völu-Steinn, sonr hennar, fór af Hálogalandi til Íslands ok nam Bolungarvík ok bjuggu í Vatnsnesi. Hon var því kölluð sundafyllir, at hon seiddi til þess í hallæri á Hálogalandi, at hvert sund var fullt af fiskum. Hon setti ok Kvíarmið á Ísafjarðardjúpi ok tók til á kollotta af hverjum bónda í Ísafirði. Synir Völu-Steins váru þeir Ögmundr ok Egill.*» Landnámabók, 2, 29.

16 «*Eptir þat fór hann af Kvenlandi ok fyrir innan hafsbotninn, ok kómu þar, er þeir menn váru, er Lappir heita; þat er á bak Finnmörk. En Lappir vildu banna þeim yfirför, ok tókst þar bardagi, ok sá kraptr ok fjölkynngi fylgdi þeim Nó; at óvinir þeira urðu at gjalti, þegar þeir heyrðu heróp ok sá vápnum brugðit, ok lögðu Lappir á flótta.*» Frá Fornjóti ok hans ættmönnum. Fundinn Noregr, 1.

(*berg*)*risi*» (Pálsson 1997:163f., 1998:78f.). Prefikset «half» betyr at noen er etterkommer av en samisk mor. Slike navngivninger, hvor samer ble framstilt som mytologiske eller halv mytologiske vesen (sg. *tröll*, *jötunn*, *risi*, *bergrisi*, *þúrs*) er vanlige og brukes i hele sagalitteraturen. Men også navn som kombinerer verdslige og mytologiske attributter som *skinnkyrtla* (nor. sg. *skinnkittel*, *id est* sam. sg. *bæska* på seg) ble brukt; i en mytologisk sammenheng betegner dette ordet riser. Blant slike navn er det også en del betegnelser som henspiller på utseende (svart, mørk, liten, stygg), herkomst (*finn-*) eller attributter (ofte magiske) (Pálsson 1998:14-27). Denne måten å beskrive og stigmatisere fremmede folk er kjent fra blant annet *Eiríks saga rauða*¹⁷, *Eyrbyggja saga* og *Flóamanna saga*. Først nevnte beretter om Grønlands og Vínlands oppdagelse og kontakten til Dorset II-kulturen, thulekulturen og Innu-/Beothuk-/Mikmaq-indianere, som ble kalt for *skrælingjar*. Også denne konnotasjonen (norr. *skrælna*, nor. *svak*, *tynn*, *skrøpelig*) er nedsettende og ble brukt sammen med mytologiseringer av «det fremmede» - for eksempel ble ordet *tröll* også brukt til å betegne *skrælingjar*.¹⁸

Det norrøne adjektivet *sámr* betegner noe fiendtlig, ondartet, ondskapsfull og mørkt. Pálsson peker på at folk med tilnavnet *svarte* eller de som ble skildret som *mørke* og *stygge* var samer. Nielssen (2012:88-90) kritiserer dette med henvisning til andre europeiske eventyr der det finnes slike antagonisme - «lys og pen vs. mørk og stygg/grim». Han skriver at det handler om vanlige eventyr-arketyper. Selv om dette i ulike variasjoner ofte går igjen i de norrøne sagaene og kan forklares gjennom arketyperiske motiver (f.eks. i eventyr), så er disse arketyperne ikke alltid endimensjonale. Samene ble ikke bare framstilt med negative egenskaper, men også som ambivalente personer. For eksempel Egill i *Egils saga Skallagrímsonar* er ikke den typiske, lysende helt. Grettir i *Grettis saga Ásmundssonar* er både en *ógæfumaðr* (uheldig mann) og *útilegumaður* (fredløs mann/skoggangsmann) som ble tvunget til å vandre Island rundt som en nomade. Han personifiserer et bindeledd mellom menneske og over-menneske, innmark og villmark (Hastrup 1997:90-6). Ut over dette betvinger Grettir *Útgardrs* mystiske kreaturer (troller, drauger osv.) gjennom bruk av umenneskelige krefter. Denne kombinasjonen av det egne og det fremmede, det naturlige og overnaturlige, setter han i sammenheng med den samiske *noaidi*. Hallfreð i *Hallfreðar saga* og Gunnlaug i *Gunnlaugs saga orms tunga* er skildret som plettede og med stygge neser, men dog er de helter. Selv om det dukker opp «lyse» helter som Snorri (*Eyrbyggja saga*) og Kjartan (*Laxdæla saga*) er protagonistens

17 «*Þeir váru svartir menn ok illiligir ok höfðu illt hár á höfði. Þeir váru mjök eygðir ok breiðir í kinnum.*»
Eiríks saga rauða, 10.

18 Flóamanna saga.

utseende av stor betydning i sagafortellingene og disse aktørene er ikke alltid utelukkende positive eller negative. Blant annet derfor kan «samisk» utseende ha blitt tematisert. Men også til å vise at samene er «annerledes» enn det «islandske *oss*».

Slike mystifiseringer og mytologiseringer av det samiske kan forklares når vi ser på det norrøne samfunnets verdensanskuelse. Guder og jotner bli sett på som ulike identiteter i to ulike sfærer innenfor et univers (Andersen 1997:39-53). Gudene tilskrives *midgarðr* (orden) og jotnene tilskrives *útgardr* (kaos). Begge grupper lever i samme sosiale system som mennesker og er avhengig av hverandre for å kunne skaffe identitet (se kap. 3). Den norrøne befolkningen identifiserte seg med *midgarðr*, mens samene ble sett på som beboere av utmarka, et område utenfor det egne kontrollområdet. Folk som på grunn av lovbrudd har blitt drevet ut av denne trygge sfæren og som var dømt til å leve utenfor samfunnets beskyttelse, eller som ble henrettet i skogen, på fjellet eller i myra befant seg i *utgarðr/útangarðs/óbygð* hvor det umenneskelige, uforklarlige og fremmede hersket (jf. Maag 1966). Også samene bodde i *útgardr* uten at de ble tilegnet ondskap *per se*. Periferien ble tilskrevet både negative og verdinøytrale aspekter i en syklisk verdensanskuelse.

«Jo lenger ut i periferien andre-gruppen skyves, desto mer blir de marginalisert i forhold til egen gruppe. Den logiske konsekvensen av fortrengningen er demonisering av ut-gruppen, dvs. at man oppfatter de andre som demoniske og farlige vesener som alltid truer ens egen gruppe. Dermed er man midt inne i mytekonstruksjonen der forskjelligheten mellom oss og de andre gjøres gjeldende i absolutt forstand.» (Andersen 2007:37)

I lyset av denne kunnskapen var de som dro ut på *finnferð* tapre og modige menn som ikke var redd for det overnaturlige og fremmede. Å handle med samene ble sett på som noe med nok viktighet til å fortelle/nedskrive fordi det vitnet om heltmodige reiser i ukjent terreng. Å komme tilbake med «nye» varer – å betvinge det magiske gjennom egne ferdigheter - passer akkurat til sagaenes intensjon om å legitimere gjennom «store» eventyr. Det er trolig at denne kontakten har blitt institusjonalisert gjennom jernalderen og at de tidligere nevnte magiske konnoteringer har blitt tradert/videreført som relikv og til slutt re-animert ved kristendommens etablering. Samer som handelspartnere, trollmenn (*noaidi*), fangstmenn og endelig ektefelle i det norrøne samfunnet (inkludert i *midgarðr*) kan sees på som mulige vitner om dette. Samenes tilpassingsevne til dette ville og uveisomme området fremstilles i skriftkildene (bl.a. *Saxo Grammaticus*) med beundring (Hansen 1990:207f.). Det sjamanistiske aspektet er vans-

kelig å plassere i denne kosmogonien. Den samiske *noaidi* står i sagaene både innenfor og utenfor disse sfærene; han gjenspeiler dikotomien *oss/andre* fra en overordnet posisjon som gjør han usårbar. Det har han tilfelles med *Loki* som også befinner seg mellom begge sfærene. Den norrøne måten å innlemme disse kulturelle aspekter gjennom konstruksjonen *vǫlva-seiðmenn* kan oppføres som en mulighet til å få kontroll over det fremmede. Dette utelukker ikke integrering av den samiske «eliten» (*noaidi*).

Fra siste del av den islandske velmaktstiden (1030-1200) frem til svartedauden (rundt 1400) er det tre beskrivelser om handelsreiser til Finnmark hvor det inngår kontakt med samer. Blant disse er *Odds þátrr Ófeigssonar* (i *Morkinskinna* [1009 fol.]) Men også *Flateyjarbók* (GKS 1005) (1382-87) hvilket inneholder viktige sagaer som *Ólafs saga Tryggvasonar en mesta*, *Sverris saga* og viktige opplysninger om Norges historie nevner samer (f. eks. *Sneglu-Halla Þátrr*; også historien om *Odd Ófeigsson*). Først nevnte saga om den norske kongen er den tidligste kilde som nevner en samisk trollmann (Pálsson 1998:76).

I *Gull-Þóris saga* (tidlig 1300-tallet) og *Hálfðanar saga Eysteinnssonar* (tidlig 1400-tallet) dukker det opp samer. En videre kilde som gikk tapt under Københavns bybrann er *Vatnshyrna* (1300-tallet) som inneholdt flere *Islendingasagaer* som for eksempel *Laxdæla saga*, *Eyrbyggja saga*, *Vatnsdæla saga*, *Hænsa-Þóris saga* og *Flóamanna saga*. Boka ble skrevet i *Húnavatnsping* i Nord-Island hvor den nordnorske *Ingimundr gamli Þorsteinsson* var den første landnåmsmann. Pálsson (1998:76) skriver med henvisning til *Vatnsdæla saga* og *Landnámabók* at Ingimundr hadde gode kontakter til samer. *Qrvar Odds saga* (kap. 2, Pálsson 1997:137) fra slutten av 1300-tallet er et videre eksempel på både en kontaktsituasjon i Finnmark og samenes makt over naturkreftene. Odds menn stjeler fra samiske kvinner og på vei tilbake kommer de i en storm som opphører så snart de kaster tyvegodsset over bord. Blant annet denne sagaen inneholder motiver hvor personer (f. eks. *Qggmundr Eyþófsbani*) ble sent til Finnmark for å lære trolldomskunnskap (Pálsson 1997:131-40). I *Ólafs saga helga* (kap. 193) er det sagt at bjarkøyhøvdingen *Þórir hundr* dro på *finnferð*. I samme kilde berettes det om *Rauðr inn rammi* fra Salten som var alliert med *Þórir* og hadde mange «finner» som fulgte ham (smst. kap. 228). Lignende er skrevet om *Þórolfr* i *Egils saga Skalla-Grimssonar* (kap. 14); han skal ha drept hundre *kylvingene* (folk fra *Garðaríki* [Kiev]) som drev handel med samene (kap. 10).

I nesten alle av de nevnte sagaene står kontakten i sammenheng med økonomiske og magiske aspekter. Disse magiske aspekter øker med kildenes tilknytning med kristendommen; for ek-

sempel fremhever sagaene om *Ólafr hin helgi* og *Ólafr Tryggvason* magiske aspekter og uttrykker disse negativt (Simpson 1973:169). Men i de kristne kildene er det også de norrøne gudene som blir demonisert.

Den kjente historien om kong *Háraldr háfagri* og kona *Snæfríður Svásadóttir* (datter til «samekongen» *Svási*) er et eksempel på innlemmelsen av det samiske (*de andre*) i den norske historien (*oss*). Historien dukker opp i fire forskjellige kilder, men er trolig basert på kongesagaen *Ágrip af Nóregis konunga sögum* fra rundt 1189 (NFF 1835). Historien forteller om kong Háraldr som var invitert til samekongen Svásis gamle på Opplandet (Dovre) og som ved denne anledningen ble han kjent med Snæfríður datter Svásis. Han forelsket seg i samejenta som ble kalt den peneste i hele landet og giftet seg med henne. Deres barn var *Guðrøður ljómi*, *Hálfdan háleggur*, *Rognvaldur réttilbeini* og *Sigurður hrísi*. Hálfdan ble senere konge over Orknøyene. Da Snæfríður døde kunne Háraldr ikke akseptere at hun var død og vokter over liket hennes i tre år. En dag ville kongen bytte sengetøyet, men da liket kom ut av senga begynte det å råtne. Liket ble da brent på bålet; under forbrenningen veltet det ormer, padder og frosker ut av den blå kroppen.

Både Steinsland (1991:109f.), Andersen (1997:56f.) og Mundal (1997) setter forholdet mellom kongen og samejenta i sammenheng med velkjente andre rikssamlingsmyter, som for eksempel kvadet *Ynglingatal*. Ut over dette kan temaet knyttes til mytologiske forhold mellom *Freyr* og *Gerð*, og *Óðinn* og *Skaði* (Andersen 1997:57) og *hieros gamos* motivet (Steinsland 1991:207-13, 275, 314-24). Gjennom denne konstruksjonen fikk samene sitt bidrag som usynlige hjelpere i rikssamlingen (Mundal 1997:48). På samme måte fungerer antagonismen *gudene-jotnene* i den norrøne kosmologien: *De andres* kraft blir brukt til å styrke *egen* makt. Fortellingens historisitet spiller ingen rolle når vi ser på det store bildet av denne konstruksjonen. Intensjon ved slike allianser var legitimasjonbestrebelse, ikke den historiske sannheten.

Det var ikke bare samenes utseende, økonomiske og magiske aspekter som ble behandlet i sagaene, men også helt menneskelige attributter. Både de tidligste kildene (Adam von Bremen, Saxo Grammaticus) og norrøne tekster (*Grágas*, *Grettis saga Ásmundasonar*, *Heimskringla*) fremhever samenes dyktighet på ski (Zachrisson 1997:172). *Heimskringla* nevner samer som båtbyggere, mens kombinasjonen samer/fiske ble sjeldent nevnt (smst.). Samer som reineiere (Ottar, *Ketils saga hængs*) og bueskyttere er motiv hos Saxo, i *Óláfs saga helga* og *Helgisaga Óláfs konungs Haraldssonar* (begge etter 1200).

2.2.2 Oppsummering

Blant de første landnåmsmenn på Island var det mennesker av ulike kulturelle og etnisk bakgrunn. Med utvandringen fra Nord-Norge kom også samer til Island. Disse har gjennom økonomiske relasjoner vært en etablert bestanddel av det nordnorske samfunnet. De skriftlige kildene fremhever ikke bare den store betydningen av samer for den nordnorske økonomien, men også deres mystisk-religiøse relasjoner til kongehuset, som også inkluderer inngifte. Samene ble sett på som både en del av *oss* og som del av en fremmed kaosmakt, det vil si en instans utenfor (*útangarðs*) det egne kontrollområdet (*innangarðs*). Denne dikotomien strekkes gjennom alle aspekter ved kontaktsituasjon mellom den norrøne og samiske kulturen i Norge og på Island. Sagaene tilskriver samene i de fleste tilfeller positive egenskaper samtidig som de mystifiserer og mytologiserer. Spørsmålet om hvem av landnåmsmennene som kan ha vært same eller av samisk ætt har blitt diskutert av Hermann Pálsson (1997) og Alf Ragnar Nielssen (2012). Resultatet er at Nielssen ser noen usikkerheter vedrørende Pálsson tilskrivning av enkelte personer som samer. Om disse har sett på seg selv som samer eller halv-samer eller norrøne eller begge deler kan ikke besvares. Sagafortellingene skriver om personer som er knyttet til magi og til det overnaturlige. Disse bærer preg av dette i deres navn og herkomst (Finnmark).

2.3 Stedsnavn...

Stedsnavn kan gi oss verdifulle opplysninger om landskap, språkutvikling og kulturkontakt, men er vanskelig å datere (Blom 2012:36-9). På Island er stedsnavn av «(...)extraordinary semantic density(...)» (Hastrup 1998:61) og viser en del av islendingenes kollektive landskapsforståelse som atter er tett knyttet til historien. Historien, det vil si hendelser «(...)kan ikke løsri-ves fra de stedene hvor de utspiller seg» (Storli 1992:121). Stedsnavn kan således tilskrives sterkt kulturell «bærekapasitet» som kobler hendelser til kollektiv erindring. Et sted eller territoriet er derfor ikke bare en ressurs, men også en identitet og historie. Det spiller ingen rolle om en person, et territorium eller et ildsted står i sentrum.

I det følgende vil jeg vise til stedsnavn som kan settes i sammenheng med det nordnorske og samiske. Etymologisk konkrete samiske stedsnavn¹⁹ og «norrøniseringer» av samiske stedsnavn er ikke kjent på Island, men det finnes mange navn som begynner på prefikset *finn-* (Pálsson 1997:14-6, Zachrisson 1997:185-8, Nielssen 2012:91f.) og som tilknyttes det samiske. Figur 7 viser tolv islandske steder med prefikset *finn-*:

19 Stedsnavn med affikser som f. eks. *-varre*, *-bákti*, *-gargo*, *Stállo-*, *Sieidde-*, *Base-* osv..

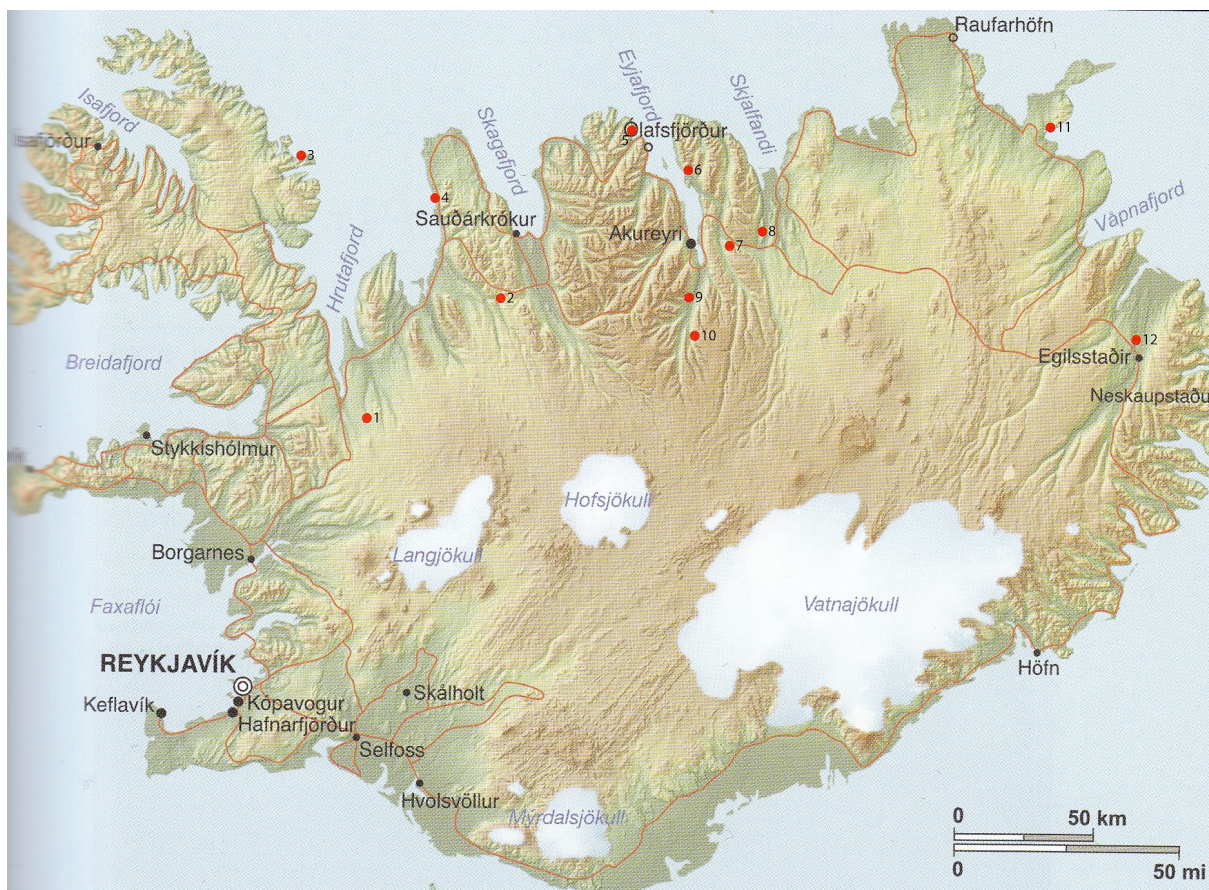
1. Finnmörk
2. Finnstunga
3. Finnbogastaðir/Finnbogafjall
4. Finnsstaðanes (Spákonufell)
5. Finnurinn (Arnfinnsfjall)
6. Finnastaðir
7. Finnastaðri/Finnadalur
8. Finnstaðir
9. Finnastaðir/Finnadalur/Finná
10. Finnastaðri/Finnheiði
11. Finnafjörður
12. Finnastaðir

Mer enn halvdel av disse er (1, 2, 7, 8, 9, 10, og 12) i innlandet i fjellområder og det er påfallende at de befinner seg i den nordlige delen av øya, hvor de er konsentrert rundt Eyjafjörður. Den sørlige delen av Island oppviser ingen finn-stedsnavn. Som eksempel for stedsnavnenes betydning velger jeg *Finnmörk* i Vest-Islands innland, som tilsvarer det norrøne ordet for Finnmark. Dette stedet er interessant, ikke bare fordi det er i et fjellandskap og fordi området er relatert til den som konkret samisk nevnte *Ingimundr gamli Þorsteinsson*. Finnmörk ligger på en grenselinje (*áttir*) mellom det vestlige og nordlige Island (*útnorðr*). På grunn av en slik inndeling ligger Einarssons (1944) og Haugens (1957) analyse av islandsk landskapsforståelse fra landnámstid til moderne tid (Hastrup 1985:50-7). Dette mønsteret er basert på det norrøne konseptet av tid og rom, som orienterer seg utfra den vestnorske kysten. I denne sammenhengen betyr *út-* mot havet (vest) og *land-* mot landet (øst). Den norrøne forståelsen av topografi støtter seg ikke bare på geografiske koordinater, men også på emosjonelle og religiøse/mytologiske semantikk. Disse kategorier og inndelinger overføres også på rominndelingen i hus, området utenfor husene (*innihús/útihús; innangarðs/útangarðs*) og står i umiddelbar sammenheng med kosmologiske aspekter (*Miðgarðr/Útgarðr*) (smst. 59f.). Lignende egosentriske konsepter kommer til uttrykk i *stallo*-tuftenes rominndeling (*uksa/luoitto/påssjo*), som knytter geografiske aspekter til kosmologiske (Storli 1992:61-4, Zachrisson 1997:192-4).

Finn-stedsnavn er jevnt fordelt over hele Norge (bortsett fra innlandet i Troms og Finnmark)

(Blom 2012:84-7) som gjør det vanskelig å sette disse i sammenheng med samer. Det er god grunn til å tro at det ikke har vært behov for å markere det samiske i områder der det stort sett manglet norrøne bosettinger. En romlig avgrensning av det samiske bosetningsområdet gjennom hele den samiske historien er «(...)svært problematisk(...)» (Olsen 2002:24) fordi det samiske utbredelsesområdet mot sør trolig var mye større enn det vi kjenner til i dag. Skandinaviske stedsnavn som peker på samenes tilstedeværelse er utbredt til Sør-Norge som for eksempel i Jotunheimen og på Hardangervidda; deres opprinnelse dateres til vikingtida (Bergstøl 2004, Zachrisson 1997:185). Utfordring ved vurdering av samiske stedsnavn i Norge og på Island er å følge disse tilbake i tid og å sette deres opprinnelse i sammenheng med tidens omstendigheter. Som jeg kommer til å diskutere i kapittel 3, oppstår etnisitet - det vil si behovet for å markere etnisitet - gjennom bruk av symboler, ved økende kontakt til andre grupper. Slike prosesser rammer ikke bare samer, men også de norrøne og det er trolig et tidspunkt for dannning av disse stedsnavn. Et videre problem som kompliserer vurderingen av for eksempel finn-stedsnavn er, at det ikke kan betraktes som sikkert at disse kan tilbakeføres til noe samisk. Som Nielssen (2012:92) med henvisning til Pálsson et al. (1997) og Mundal (2003) framhever, var personnavn med suffikset *finn* vanlig blant de norrøne og gjengår i det norrøne aristokratiet. Ut over dette kan begrepet *finn* også gjenspeile en geografisk formasjon, som i *Finnurin* – et fjell i Nord-Island.

Påfallende er iallfall at *finn*-stedsnavn på Island hopper seg opp i den nordlige delen av landet, ofte i innlandet, på steder med bosettinger av landnåmsfamilier som tilknyttet det samiske og ved grenseområder. Diskusjonen, om navngivingen skyldes norrøne folkenavn eller om de er intensjonelle danninger av «nyere» dato er relativ ubetydelig når vi innlemmer spørsmålet i et større bilde. Også den tidligere nevnte nedvurdering/usynliggjøring av alt samisk i Norge og det nesten oversette samiske på Island gjør det høyst usannsynlig at *finn*-stedsnavnene er et konstrukt av nyere samiske tilskrivninger. Andre stedsnavn med samisk opprinnelse, det vil si navn som er dannet av samisk språkmateriale, låneoversettelser fra norrønt eller navn som er tilpasset, er ikke kjent på Island.

Figur 7: Fordeling av stedsnavn med prefiks *Finn-* på Island. Nielsen 2012:93.

2.4 Språklig påvirkning

Et vitnemål for gjensidig berikelse ved kulturkontakt er språket og språkblanding. Et slikt fellesskap betyr ikke nødvendigvis sammensmelting av kulturer, men gir berettiget grunn til å tro på nærmere relasjoner blant de to ulike kulturer. Germanske ord har i stor grad påvirket det samiske språket fra dets tidlige (protosamiske) tilstand av (jf. Sammallahti 1998, Kusmenko 2004, 2005). Den omfattende islandske skriftkorpus og intensive forskningsaktivitet innenfor den norrøne filologien gjør det mulig å finne samiske ord i det norrøne språket. Adam Hyllested viser i *Saami Loanwords in Old Norse* (2003) til noen ord som har beriket det norrøne språket. I det følgende vil jeg gi tre eksempler:

- Nordsamisk *lodde/loddi* > norr./isl./fær. *lundi* > nor. *lunde*, (proto-ugrisk *lunta*, skoltesamisk *lodd*, osv.). Fuglearten finnes bare ved Norskekysten og de atlantiske øyene (Hyllested 2003:69f.).
- Nordsamisk *saamo* (nor. mørk, grå, gråværet) > norr. *sámr* > isl. *sámur* > nor. *sám*, (finsk *sumeá*, *samea*) (smst. 71f.).

- Nordsamisk *hurri* (nor. svart skogshøns) > norr. *orri* (smst.69).

Ut over dette viser et samisk ord i en runeinnskrift på en spade fra Indriðastaðir på Island til kontakt mellom samer og norrøne (Olsen og Bergsland 1943; jf. kap. 6.5.3). Spaden viser langkvist-runer (Yngre-Fuþark) som mangler punkteringer. Dette og andre morfologiske særtrekk daterer innskriften til 1075-1175 (Olsen og Bergsland 1943:7). Transkripsjon av innskriften er:

boattiat mik inikialtr kærþi
(*kom tilbake? meg Ingjalðr gjorde*)

Figur 8: Spadeskaft med runeinnskrift fra Island. Olsen og Bergsland 1943.

Ordet *boattiat* interpreterer Olsen og Bergsland som et samisk ord (nordsam. *boahitit*; nor. *å komme, kom* eller *du må komme*) som har blitt adaptert og brukt som en magisk formel på Island.

Dobbelkonsonanter som *tt* er sjeldne i det norrøne språket og ble bare brukt i magisk sammenheng (Willson 2012:270). Disse indikerer derimot «lang pause»-preaspirasjon som vanlig i det samiske og finske språket (Sammallahti 1998:54, Riessler 2008). Det samme gjelder diftongen /oa/ som ikke finnes i norrønt språk. Uvanlig for norrøn grammatikk er også innskriftens setningsstruktur *objekt-subjekt-verb*, som også er vanlig i det samiske språket.

Page (1962:897) skriver at *tt* i *boattiat* skyldes feil ristning, mens Spurkland (2005:173) framhever det latinske språkets påvirkning på det norrøne. Willson innrømmer at det kan ha vært samiske og norrøne trollmenn som lærte hverandre sine trolldomskunster, men hun avviser denne tanken med begrunnelsen, at noen som nettopp hadde lært et annet språk, ville neppe ha presentert dette til noen via runeinnskrift. Videre antar hun at ordet *boattiat* ville ha

blitt assimilert både fonologisk og morfologisk (Willson 2012:272-3).

Den norske språkforsker Carl Marstrander uttaler seg resolutt imot teorien om samisk herkomst av ordet. Han skriver at det kan ikke betviles at *boattiat* transkriberes *boalliatmik* (norr. *Páll liét mik...*; nor. *Pål lærte meg...*) (Marstrander 1945:295-8). Han gir en nøyaktig filologisk forklaring om enkelte grammatikalske prosesser, men avslutter med tolkningen om at spaden hadde vært en personlig gjenstand til presten Páll Sölvason fra Reykholt (død 1185) (*Sturlunga saga*) som har endret sitt navn, har brukt spaden i anledning til rituell kasting av jord på en spesiell begravelse i myra etter en viss hedensk tradisjon (!) (smst. 316-7, Willson 2012:274). Verken Kendra Willson eller jeg finner skriftlige belegg i *Sturlunga saga* eller en annen «historisk» kilde. Ikke mindre interessant med hensyn til den islandske forskningen er Kristján Eldjárns bidrag til diskusjonen. Han skriver at Marstrander «(...)raunslæga vísar á bug hinu finnska töfraorði(...)»²⁰ (Eldjárn 1962:kap.72). Dette markerte inntil videre slutten av diskusjonen om spadens innskrift på Island (Willson 2012:275).

Bortsett fra lingvistiske alternativ-teorier om den samiske transkripsjonen av runeinnskriften, er en stor del av kritikken basert på manglende kilder om samer på Island (Willson 2012:272-73, 276, 278). Om dette skylder manglende arkeologiske eller filologiske kilder eller usynliggjøring av slike skal ikke diskuteres i dette kapitlet. Som tidligere påpekt, eksisterer det mange historiske kilder som omhandler kontakten mellom samer og «islandske» norrøne. Sagakildene har lenge stått i sentrum for forskningen på Islands historie og ble gjennom århundre ivrig brukt som hovedkilde eller målestokk. Med andre ord: Merkelig nok at slike funn ikke ble sett i sammenheng med disse sagaene. Det er usannsynlig at noen tok en «ubrukbar» (Bæksted 1942:208) spade med til Island (Olsen og Bergsland). Både dette, de arkeologiske funn og skriftlige kilder setter runeinnskriften i sammenheng med samisk-norrøn interaksjon.

2.5 Oppsummering

Utvandringen fra Norge til Island rundt året 870 e. Kr. var et resultat av omveltningene som fant sted ved religionsskiftet og rikssamlingsprosessen i Norge. I dette kapitlet er det beskrevet forskjellige faktorer som påvirket emigrasjonen. De historiske kildene om Islands landnám nevner stridigheter med *Háraldr háfagri* og ladejarl *Hákon Grjótgarðsson* som hovedårsaker til utvandringen fra Nord-Norge til Island. Samtidig forteller disse kildene at denne

²⁰ «(...)realistisk avviser dette finske trolldomsordet(...)».

prosessen ikke var et homogent norrønt fenomen, men trolig inkluderte blant annet samer og folk av samisk ætt. Det som kan fastholdes er at samene ble oppfattet ut fra den norrøne kosmologien som var preget av dikotomien *miðgarðr-útgarðr*. Finnmark ble sett på som et handels- og skatteland og fremmed territorium som lå utenfor det egne kontrollområdet. Denne dikotomien følger gjennom mange aspekter - ikke bare det romlige, men også det mer spesifikke kulturelle og tidsrelaterte. Det vil si at samene har blitt sett på som både underlegne (små og stygg) og overlegne (magi og jakt). Sist nevnte aspekt dominerer i sagaene som fremhever det magiske aspektet og samenes jakt i sammenheng med samhandel og allianse-danning. Den betydelige deltagelsen av nordnorske høvdinger og deres følge i koloniseringen, deres senere intensive handelskontakter til Finnmark, sannsynliggjør en samisk deltagelse i kolonisasjonen. Ved siden av et samisk ord på en spade som ble funnet på Island, er det en rekke språklige spor etter samer i islandske stedsnavn og i det norrøne språket.

Om hvorfor dette ikke har vært gjenstand for diskusjon blant et stort antall forskere som har skrevet om Islands landnám og har benyttet seg av sagaene kan ikke besvares. Her skal nevnes Hermann Pálsson og Alf Ragnar Nielssen som innenfor historiefaget har påpekt slike forbindelser og som tilnærmet seg det kulturelt mindre åpenbare og attraktive.

Kapittel 3: Etnisitet: Sosialantropologiske teorier og arkeologiske realiteter

Som den norske sosialantropologen og arkeologen Knut Odner sier er det vanskelig å skrive om etnisitet (kulturell identitet eller kulturtilhørighet) i sammenheng med samer uten å nevne den lingvistiske og historiske forskningen som har bidratt til diskusjonen (Odner 1983:1-5). Disse har jeg diskutert i det foregående kapittel, men likevel vil jeg inkludere noen av disse aspekter som står i umiddelbar sammenheng med den sosialantropologiske forskningen. Det skal nevnes at forskere som for eksempel Audhild Schanche, Bjørnar Olsen, Inger Zachrisson, Knut Odner og Lars Ivar Hansen har spilt en viktig rolle i denne diskusjonen om fleretniske forhold i den nordlige delen av Skandinavia. Ser vi på temaet fra et mer allment perspektiv, kommer vi ikke utenom Fredrik Barths (1969) etnisitetsteori. Innenfor arkeologien er Barth en hyppig brukt kilde angående den «nyere forskningen» om økologiske og økonomiske forhold mellom forskjellige etniske grupper. Den engelske arkeologen Siân Jones (1997) setter tidligere antropologiske teorier i en arkeologisk sammenheng og fremlegger noen kritikkpunkter.

Om samisk etnisitet blant Islands befolkningen mangler det diskusjon. Fram til i dag har den skandinaviske forskningstradisjonen sett på de nordeuropeiske land som uniforme og homogene områder som deler én felles kultur. Det vil si at det er en etablert trend, som ser den «nordiske sivilisasjonen» delt inn i «etniske» subregioner (dansk, norsk, svensk osv.) (Urbańczyk 2009:137f.). Den historiografiske tradisjonen på Island har tegnet et bilde som baserer på historiske skrifter og arkeologiske funn som har blitt tolket til å verifisere skriftene (se også kap. 2). I denne lineære tradisjonen har det ikke vært rom for det som ble oppfattet som fremmed – en holdning som har hindret mer dyptgående undersøkelser og tolkninger vedrørende etniske spørsmål på Island. Den danske (sosial)antropologen Kirsten Hastrup (1985, 1998) var den første ikke-islandske forsker som tok for seg sosialantropologiske spørsmål på Island. Hun reflekterer ikke bare historiske aspekter ved Islands antropologi, men også islendingenes kulturmønstre og fortidsforståelse frem til 1900-tallet. Siden kombinasjonen «Samer-Island» aldri har fått oppmerksomhet i denne forskningsdisiplinen, skal jeg her anvende noen sosialantropologiske ideer på både homogene og heterogene samfunn i Nord-Norge og på Island.

De etniske forholdene vedrørende ekspansjonene i vikingtida var ikke preget av et homogent samfunn som delte samme språk, var av samme ætt eller underlagt de samme politiske, sentraliserte vilkår. Jeg har i det foregående vist til skriftlige kilder som underbygger dette.

Om hvordan samiske kulturtrekk kunne ha påvirket norrøne og *vice versa* ble også diskutert tidligere i denne oppgaven og kommer til å oppta dette kapitlet og den arkeologiske delen. Påfølgende vil jeg diskutere noen sosialantropologiske teorier som befatter seg med etnisitet og kulturmøte. Til slutt vil arkeologiske funn og deres utsagnskraft bli sett i sammenheng med etnisitet.

3.1 Etnisitet og kulturmøte

Etnisitet og kulturmøtets struktur er like dynamiske prosesser som deres definisjoner og kan følgelig ikke ansees som konstante eller universelle. Dette gjør det vanskelig å spore etnisitet, og hver definisjon av etnisitet er et konstrukt av sin tid, kultur og trolig også personlig erfaring. Den aktuelle diskusjonen om Tromsøs samiske røtter, eller diskusjonen innenfor det samiske samfunnet om hvordan samisk etnisitet og dermed identitet kan normeres, vitner ganske anskuelig om denne problematikken.

3.1.1 Hvordan defineres etnisitet?

Å definere begrepet *etnisitet*, *etnisk gruppe*, *etnisk identitet*, *kulturell tilhørighet* og lignende er vanskelig siden forståelsen av dem har forandret seg gjennom tiden. Som en stor del av humaniora og samfunnsfagene er også sosialantropologien avhengig av tidsånden, det vil si den fremherskende politiske, religiøse og «etiske» oppfatningen om hva som er rett og hva som er gal (Jones 1997:124). I flere hundre år har begrepet *rase* blitt brukt som indikator for etnisitet og koblet til *nasjon* og *folk* og både det arkeologiske og antropologiske materialet ble tolket i overensstemmelse med disse konstruktene (f. eks. kulturhistorisk arkeologi) (Olsen og Hansen 2000:17f., Olsen 1997:31) som ikke kan sees på som konstante, pålitelige og universelle (Jones 1997:40). Slike essensialistiske teorier (eller hva Jones kaller «*primordialist theories*») romantiserer og mystifiserer gjerne etnisk identitet og er ofte knyttet til nasjonalisme (smst. 68-71). Dette har blitt til et problem for den påfølgende forskningen frem til slutten av 1960-tallet. I denne tida oppsto det spørsmål om hvordan og hvorfor kulturelle prosesser har utviklet seg. Basis for slike nye ideer har fortsatt vært de gamle konstruktene (smst. 26f., 143). Disse måtte både samfunn og forskning komme seg over, før det var rom for nye teorier.

Jones (1997:xiii) definerer etnisitet som «(...)all those social and psychological phenomena associated with a culturally constructed group identity as defined above. The concept of

ethnicity focuses on the ways in which social and cultural processes intersect with one another in the identification of, and interaction between, ethnic groups.». Etnisk identitet definerer hun som individets egen definisjon, som resultat av innlemmelse i et samfunn som deler felles kulturtilhørighet eller avstamning og som står i opposisjon til et annet samfunn. Kirsten Hastrup deler denne definisjonen i sin antropologiske studie om Island *A Place Apart* (1997). Utover dette framhever hun også kontaktsituasjonen; hun skriver at «*All anthropology is the product of the contact zone, that is the space in which the anthropologist meets her people.*» (1997:73).

Fredrik Barth definerer i sin bok *Ethnic groups and boundaries* fra 1969 en etnisk gruppe som et stort sett biologisk selv-reproduserende samfunn som bruker et felles felt av kommunikasjon/interaksjon og deler kulturelle verdier. Gruppetilhørigheten defineres av individet selv og av andre innen- og utenfor gruppen. Dikotomien *oss* og *dem/de andre* blir sett på som meningsfull og nyttig til å nå blant annet økonomiske mål; slik dannes og vedlikeholdes etnisitet. Etniske kjennetegn kan forandres individuelt etter behov (instrumentaliseres). Tilpassing til de tilgjengelige ressursene, konkret: tilgang til disse, står i hovedfokus i denne dynamiske prosessen (Barth 1969:13f.).

Odner refererer til Barth når han skriver om kulturmøtet at «*(...)forskjellige etniske grupper kan bo ganske stabilt ved siden av hverandre i et område hvis de utnytter forskjellige nisjer, og særlig hvis de har etablert symbiotiske relasjoner med hverandre.*» (Odner 1983:6; Jones 1997:73f.). Når to ulike etniske grupper utnytter samme økologiske nisje, vil ofte den militært sterkeste gruppen dominere hvis ikke en av gruppene klarer å bruke marginale ressurser. Viktig ved denne interaksjonen er at gruppene har etablert symbiotiske relasjoner og ved aktiv bruk av symboler skiller seg fra hverandre. Hvordan slike symboler dannes og kan sees på som Knut Odners tilføyelse til Fredrik Barths teori. Symboldannelse og bruk står i umiddelbar sammenheng med kommunikasjon. Interaksjon mellom to forskjellige grupper forutsetter felles koder, det vil si at det må eksistere en gjensidig forståelse av symboler. Slike symboler brukes som indikatorer for etnisitet og er for eksempel klær, smykker, språk, våpen og gravskikk. Ut over dette sier Odner at dannelsen av symboler øker ved stressituasjoner som for eksempel økonomisk konkurranse (Odner 1983:7f., 54).

Overfører vi foregående teori på vår problemstilling, så kan det tenkes at for eksempel en same på Island kan ha brukt kulturinterne spesifikke symboler (f. eks. språk, smykker/klær eller husstrukturer [gamme vs. gård] (Odner 1983:18f.) som signaler både for å markere sin

herkomst, etnisitet eller/og krav på økonomiske ressurser (f. eks. fangstprodukter). Med felles koder menes det, når vi ser på mitt eksempel, at de norrøne enten brukte kulturelle symboler på den samme måten eller at de hadde kunnskap om at disse kunne brukes (Odner 1983:9-11).

Bruk av symboler kan også skje ubevisst, det vil si uten målrettet intensjon. Når en bruker materielle etniske markører ubevisst som følge av tradisjon eller utfra praktisk eller økonomisk nødvendighet, så kan det betviles bevisstheten om etnisitet. Men utsagnskraften til symbolet som markør for etnisitet forblir i slike tilfeller synlig. For eksempel gammen/lavvoen, som er tilpasset et gitt levesett i et gitt område, kan ved møte med de norrøne og deres boliger ha fått en tilleggsbetydning fra det praktiske til en etnisk markør. Her skal det også tas i betraktning at slike symboler (markører) kan tolkes internt og eksternt; det er en *oss* og en *de andre* som ser, tolker og vurderer. Nettopp gjennom denne måten å skille på oppstår etnisitet.

Barths etnisitetssyn ble i begynnelsen av 1980-tallet med hensyn til arkeologien utvidet av forskere som Povl Simonsen og Per Kyrre Reymert. Simonsen (1979) supplerer språk, materielle manifestasjoner av kultur og genetisk slektskap, mens Reymert (1980) nevner en biologisk enhet og språk og ut over dette betoner religion/tro, økonomi og geografiske aspekter. Siân Jones og Bjørnar Olsen kritiserer Barths definisjon som Jones kaller for instrumentalisme, reduksjonisme (Jones 1997:76, Olsen 2003:13) og neglisjering av etnisitetens kulturelle og psykologiske dimensjon (smst.69, 77f.). Jones (1997:79) skriver at slike grove forenklinger ignorerer både den individuelle selv-bevisstheten og den kulturelle relasjonen innenfor en gruppe og i interaksjon med andre grupper. Ifølge Jones er etnisitet og kulturmøtet flertydige prosesser, som ikke kan reduseres på et stabilt nyttehensyn, men er fenomener som opprettholdes også ved situasjoner av skiftene eller ustabile politiske og økonomiske forhold. Til tross for undertrykkelse kan en gruppe opprettholde etnisitet. For eksempel samene har i en lang periode vært rammet av stigmatisering og nedvurdering, men fremstår likevel som en gruppe med egen identitet. Men nevnt i begynnelsen er dette fortsatt et mye omdiskutert tema og skal ikke fordypes her.

For den franske sosialantropologen Pierre Bourdieu (1977) står det villende, intensjonale mennesket i et samfunn sentralt. Intensjonale og ureflekterte tenke- og handlingsmønstre som overskrider individenes subjektive bevissthet er videre komponenter som styrer en gruppe/et samfunn. Bourdieu betegner dette fenomenet som *doxa*. Når *doxa*-tilstanden ved

kulturkontakt kommer til den individuelle og følgelig kollektive bevisstheten, oppstår det også en bevisst systematisering av etniske markører og avgrensning mellom *oss* og *de andre* (jf. Bourdieu 1977). I en slik situasjon oppstår det også interne utfordringer hvor både det enkelte mennesket og gruppen må forholde seg til. Et eksempel for dette er ovenfor nevnte tilleggsbetydning vedrørende boligformene: Levemåten kan sies å være *doxa*, men ved kontakt til andre kulturer og deres levemåter må man reflektere over at det eksisterer alternativer. Det er i slike situasjoner levemåten eller objekter blir til etniske symboler (Hansen og Olsen 2004:37).

3.1.2 Etnisk interaksjon

Odner hevder at den samiske identiteten er et resultat av den økte kontakten mellom jakt-/fangstmenn (samer) og bøndene (norrøne). Selvfølgelig er det en forenkling å kategorisere på denne måten siden det også har vært samer som drev med andre ting enn jakt og fangst, men sett i et større bilde kan denne inndelingen sees på som en tendens. De norrøne orienterte på sørskandinavisk kultur som inkluderte blant annet jordbruk, gravhauger, nauster og gårdsanlegg (Hansen og Olsen 2004:56f.), mens samene var spesialisert på jakt og fangst (jf. Odner 1983). Det vil si at økonomiske de faktorer strakte grenselinjen mellom begge kulturer (men jf. Schanche 1986). I denne kontaktsituasjonen hadde samene et behov for å danne og opprettholde etniske markører for å få tilgang på metallprodukter. Som nevnt, kan konfrontasjonen med andre levemåter har ført til at for eksempel samene ble bevisst over egne kulturelle trekk. Dette påvirket nydannelse av etniske markører og dermed forandringer i det samiske samfunnet. I denne sammenhengen viser Hansen og Olsen til endringene av keramikstilen i jernalderens Nord-Norge (Odner 1983:3f.). Samenes sosiale og økonomiske organisasjon beskriver Odner (smst.:90f.) som uformell, autonomt og bunden til «(...)etniske symboler som språk, slektskap, religion eller materielle manifestasjoner(...)». Samisk virksomhet har i forhistorisk tid vært stedbundne med intensiv jakt- og fangstaktivitet innenfor et kjerneområde og sesongavhengig utnyttning av ressurser. Men hvordan manifesterer disse etniske relasjonene seg i forhold til grensedragning? Audhild Schanche (1986:111) peker på at den sosiale organiseringen og grensedragning av territoriet gjenspeiler et norrønt synspunkt og ikke den samiske oppfatningen av grenselinjer. Som tidligere nevnt, ble Finnmark utenfra norrønt perspektiv sett på som et ukjent, *vill og vid* territorium som ligger utenfor *trygghets-færen* (Olsen 2000:35; 2003:21f.). Men hvordan har samene sett på det norrøne territoriet? Vi har ingen skriftlige kilder som forteller om samenes synspunkter og alt vi vet stammer fra norrøne skriftkilder. Ut fra disse kildene og arkeologiske spor vet vi om interkulturell in-

teraksjon og derfor kan det svares på visse spørsmål utenfor denne situasjonen. Både handelen, gavebytte, ekteskap og dens kontinuitet over flere århundre er tydelige spor etter positive og berikende kår – også for samene. Men dette er de eneste holdepunkter. Forskningen kan ikke med sikkerhet gå ut fra at samene gjennom alle århundre med interaksjon oppfattet kontakten til de norrøne som like berikende og heldig.

Utgangssituasjonen på Island er annerledes enn i Nord-Norge. Som tidligere nevnt var Island ikke befolket før landnåmet, med unntak av sporadiske spor etter irske munkar «(...)þeir er Norðmenn kalla Papa(...)» (*Íslendingabók*, kap.1, Véststeinsson 1997:4). De sosiale strukturene i det tidlige islandske samfunnet hadde sine røtter i det «norske» og lignet mer på en kontinuerlig videreføring av nordnorske forhold før rikssamlingen, hvor høvdinger/jarler/goder, alliansebaserte ættebånd og bilaterale slektsforbindelser styrte samfunnet (Odner 1983:23, 112f.) (men jf. Storli 2006:123). På 1970-tallet diskuterte også Odner sosialantropologiske spørsmål i sammenheng med Island. Han skrev at islendingene utnyttet alle ressurser, med særlig vekt på fehold og selve gården ble sett på som et formålsrettet sosialt sentrum og økonomisk en basis og dermed sårbar ovenfor angrep (Odner 1974:107). Videre skrev han at godenes ord ved Alltinget skal ha vært både forsvar og erstatning for den manglende sentralmyndigheten og at den personlige sosiale posisjonen kunne forbedres gjennom giftemål, adopsjon og familierelasjoner. Selv om det ikke blir nevnt samer i denne konteksten, så viser det seg samme strukturer mellom sosiale relasjoner og makt. Odner framhever islendingenes resiprositet og spesialiseringsevner ved tidsavhengig bruk av ressurser. Her bruker han som eksempel *Egils saga Skallagrímssonar* (men Stefánsson i Odner 1974:130-8) som kilde, men han nevner ikke de mest pålitelige kildene (*Grágas*, *Landnámabók* og *Íslendingabók*). Gaver skal ha blitt til et hjelpemiddel til å forsterke samhold og relasjoner på Islands «dårlig utviklete» lokalmarked (smst.109). Odner (1983:9f.) nevner Hastrup når han oppfører Island som eksempel for at oppkomsten av bevissthet om egen etnisitet står i umiddelbart sammenheng med politiske og religiøse forandringer i Norge. Oppkomsten av eksplisitt islandsk etnisitet kan ikke tidsfestes. Sannsynligvis oppstod den etter en viss konsolideringsperiode som har generert *oss*-mentaliteten.

Med bakgrunn for de historiske skriftkildene (Pálsson 1996), det arkeologiske materialet (bl.a. Eldjárn 2000:610) og humanosteologiske undersøkelser (Helgason et al. 2001) har den etniske situasjonen på Island blitt tolket som blanding av norrøn og keltisk kultur med sterk vekt på det norrøne (bl.a. Magerøy 1965). Som nevnt ovenfor har den historiografiske tradisjonen

konstruert et bilde av et homogent samfunn med «norsk» opprinnelse og keltisk innblanding. Selv om hele det norrøne området viser en høy grad av språklig, økonomisk og organisatorisk uniformitet, kan impulser utenfra det eksplisitt norrøne ha påvirket kulturen – især i *landnámssöld*. Det samme gjelder samisk-norrøne kontakter langs kontaktsonen; utpreging av kontakten mellom disse to kulturene kan ha vært lokalt varierende. Mens man har giftet seg i en annen kultur i område *a*, så kan det ha vært et tabu i område *b*.

De skriftlige kildene skildrer samene som magiske personer (vesen), trollmenn eller folk som er tilknyttet det magiske, som handelspartnere og fangstmenn. Men historiske tekster forteller ingenting om hvordan samene kunne ha vært integrert i det norrøne samfunnet. Har samene isolert eller integrert seg? En mulig tolkningsmåte gir Bourdieus *practice theory* som viser hvordan nye koder dannes gjennom at gamle kulturtrekk blir trukket ut av tidligere kontekst og kombineres nytt i nye kontekster (Bourdieu 1977:78f.). Slik blanding av forskjellige kulturelle kjennetegn betegnes med begrepet *akkulturasjon*, *hybriditet* eller *kreolisering*. Østlige smykker eller andre indikatorer for «samiskhet» i norrøne graver eller omvendt, norrøne smykker/våpen i samiske graver kan være et tegn på en blandingsprosess (Bruun 2007:41f.). I slike tilfeller kan også giftemål tenkes: Når vi går ut fra at bare samfunnets elite ble gravlagt med gravgods, kan det antas at det dreier seg om alliansebasert giftemål – som ikke utelukker hybridisering. *Assimilering* derimot er når egne kulturelle kjennetegn forsvinner til fordel for en annen kulturs akkulturasjon. Videre mulige situasjoner er *isolering*, *slaveri* eller *integrasjon*. Ingen av disse prosesser er nødvendigvis absolutt (Jones 1997:140f.). Den geografiske og politiske situasjonen i landnámstida gjør det i øynefallende at de nevnte prosesser kunne ha vært varierende. Det finnes tre forskjellige utgangspunkter ved landnámets sosiale situasjon som igjen innebærer mange parametre som må tas i betraktning:

- a) Norrøne og samer kom som to distinkte grupper til Island.
- b) Norrøne og samer kom som en blandet gruppe til Island.
- c) Norrøne og samer kom som både distinkte og blandede grupper til Island.

På dette grunnlaget kan de forskjellige sosiale prosesser diskuteres. Som tidligere nevnt er disse dynamiske, kontekstbundne og graduale (Jones 1997:140). Å bruke bare en av disse mulige kategoriene anser jeg som forenkling av sosiale prosesser – især når det handler seg om nyorientering av ulike kulturer på en ubebygde øy.

Landnámfamiliene som kom til Island måtte tilpasse seg de nye omgivelsene og derfor var

herkomst og ætt av mindre betydning enn å bygge opp et sosialt system. Disse sosiopolitiske omstendigheter gjorde det mulig å etablere et samfunn som inkluderer ulike kulturer og etnisiteter. Utvandring forutsetter en hvis grad forandring av den kulturelle identiteten til en hver gruppe som er involvert. Når en befolkning forflyttes til en ny geografisk kontekst og etablerer et nytt samfunn, blir resultatet ikke en kulturtransfer «1:1», men en ny sammensetning av det gamle – især om flere kulturer involveres (Urbańczyk upubl.:9-12). En slik nyorientering kan forekomme uavhengig av samfunnets konstellasjon (jf. Van Dommelen 2002).

3.2 Arkeologiske funn og etnisitet

I dette underkapitlet skal sammenhengen mellom kulturmøtet og dets manifestasjon i det arkeologiske funnmateriale fra Nord-Norge og Island diskuteres. Som påvist i det forrige kapitlet, gjenspeiles kulturelle forandringer også i det arkeologiske materiale. Det er vanskelig å se bort fra vår definisjon av etnisitet når vi inndeler arkeologisk materiale etter etniske kategorier. Både den dynamiske karakteren av etnisitet og praktiske, økonomiske eller rituelle prosesser har påvirket den materielle kulturen. For eksempel kan gjenstander ha blitt forandret med hensyn til funksjon (optimering, tilpassing), slik at de ikke lenger kunne brukes (pga. endringer i økonomi, tro osv.) eller at de bare gikk ut av moten (som kan peke på et kulturmøte). På grunn av disse faktorene er det litt problematisk å bestemme etnisitet på grunnlag av gjenstander eller tilskrive materielle endringer eksplisitt til skiftene etnisitet eller umiddelbar kulturkontakt. Allikevel må skaffes etniske kategorier for å kunne arbeide med arkeologisk materiale og tegne et bilde av fortida.

For å kunne vurdere etnisitet på Island i jernalderen, må sees på forholdet mellom mennesker og ting – et tema som den islandske arkeologen Þóra Pétursdóttir (2009) diskuterer i en artikkel om tinglige relasjoner. Hun skriver at det sosiale og rituelle ved gravlegging i jernalderens Island ikke har vært vektlagt i den tidlige forskningen på islandske funn og heller ikke gjenstandenes betydning for både den døde og dens familie og samfunn. Hun viser også at mens ting gis stor betydning i sagaene, har dette i stor grad blitt neglisjert av historisk og arkeologisk forskning. Gjenstander (især sverd) var ifølge sagaene av stor betydning for menneskenes identitet på Island. Det er god grunn til å anta at gjenstander i vikingtida var en del av personen selv - «(...)a tool of autobiographical self-discovery(...)» (smst. 31).

Dette understreker en mulig hypotese om at for eksempel samiske smykker i norrøne eller

blandede graver kan sees på som personlige objekter, som den avdøde var knyttet til både på en biografisk og emosjonell måte. Det som følger med i graver, er ikke gjenstander uten betydning. I lyset av begge aspekter – det emosjonelle og det autobiografiske - er etniske markører i graver av stor utsagnskraft for tolkninger om herkomsten av den døde. Sosiale faktorer ved gravlegging som påvirkning av familie og samfunnet (inkluderer religion og lokale tradisjoner) skal også sees på som avgjørende når det kommer til gravskikk og gravgods. Howard Williams (2004) framhever det døde individets sentrale betydning som en del av samfunnet. Det vil si at den døde er fortsatt tilstede og «påvirker» samfunnet gjennom «(...)selective remembering and forgetting of the deceased's personhood(...)» (Williams 2004:263).

Var det bruk for symboldannelse på Island? Urbańczyk (upubl.:14) fremhever at landnåmsfamiliene tenderte til å rekonstruere deres opprinnelige (materielle) kultur for å forhindre fremmedgjøring. Denne konservative kontinuitetstanken omfatter både religiøse og private, hverdagslige rutiner. Slik adferd kan påvises i det arkeologiske materialet – først og fremst det som ha kunne lett blitt flyttet mellom to kulturelle kontekster. Her tenker jeg på både den geografiske og kulturelle omplasseringen. Sterke etniske markører er hus og graver, fordi de er statiske, derfor vanskelige å flytte og de krever mer «innsats» for å opprettholde. Ut over dette er begge knyttet til tro/ritualer. Handler det om uttrykk av samisk eller blandet identitet eller om handels-byttevarer? Kanskje om individuelle objekter eller gjenstander av rituell betydning uten å tilskrive eieren samisk etnisitet? Det er mange tolkningsmuligheter som oppstår når vi tar for oss etnisitet og arkeologisk materiale. Den individuelle situasjonen og sammenhengen på stedet og i en større kontekst skal vurderes før det kan svares med tolkninger.

3.2.1 Etniske markører

Kulturelle forskjeller gjenspeiles i arkeologiske funn bl.a. gjennom gravskikk, gravgods og geografisk beliggenhet. Det arkeologiske materiale gir ikke bare opplysninger om slike forskjeller men også om fellesskap, handel og assimilasjon/hybridisering. Inger Storli (1991:101) bruker østlige smykker som indikatorer for samisk identitet og knytter derved slike funn i norrøn kontekst til «kulturell orientering». I samme oppgave henviser hun til østlige (dvs. samiske) funn i norrøne graver og samiske bosettinger fra Salten i sør til Varanger i nord(øst). Tilsvarende undersøkelser på det norrøne materialet i samiske graver i Sverige ble utført av blant annet Inger Zachrisson (1997). Dette vil si at ikke bare handelsvirksomhet og økonomisk fellesskap, men også hybridisering kommer inn i det arkeologiske bildet (jf. Bruun 2007).

Identifikasjon av sterke etniske markører forutsetter aktivt bruk av den materielle kulturen. Kulturinterne etnisitetsmarkører som ikke manifesterer seg i det arkeologiske gjenstandsmateriale er vanskelige å påvise. Tolkning av funn er basert i stor grad på fordeling og fravær av kulturminner innenfor eller utenfor fastsatte grenser. Den norrøne nordgrensen blir både på grunn av skriftkildene, arkeologiske funn og jordbruksgrense markert til å være mellom Malangen og Lyngen i Troms (jf. Schanche 1986, 1989 og Sjøvold 1974). Som Inga Malene Bruun (2007:61) påpeker, blir funn som faller utenfor en slik todeling sett på som «anomalier». Men det dreier seg neppe om absolutte grenser og heller ikke om «anomalier». Begge må sees i forhold til «normalitets-konstruksjonen» som ble konstruert ut av en streng dualistisk synsvinkel. Slike grensedragninger og kategoriseringer er forenklinger som på en side skaffer et ryddig bilde av etnisitet og arkeologi, men på en annen side mister sin dynamikk gjennom konstant reproduisering av et dualistisk bilde. Anomalier (sammensatte eller utypiske funn) dukker opp i hele det norrøn-samiske grenseområde, også bortenfor den tradisjonelle kontaktsonen. For eksempel er det norrøne funn i samiske kontekster (Zachrisson et al. 1997) og samiske funn i norrøne kontekster (Bruun 2007:41-59, se kap. 5 og 6).

Disse eksempler tydeliggjør at det er avvik og ingen skarp skillelinje mellom gruppene. Grydeland (1996) skriver at karakteristika for samisk kultur er uforutsigbarhet og rik variasjon. Eksempler for arkeologiske spor etter symbolbærende elementer og deres bruk som indikator for kulturkontakt er for eksempel gjenstander, som står i sammenheng med samenes økonomi. Disse er med tanke på det foregående underkapitlet interessant og utsagnskraftig.

I historiske kilder nevnes deponering av sølv i *Svarfdæla saga* (AM 402 fol.) (1200-tallet) som skildrer livet av en nordnorsk landnåmsfamilie i Eyjarfjörður (Nord-Island). Sagaen beskriver hvordan jord ble delt opp under landnåmet på Island. Her ble det nevnt deponering av sølv for å markere eiendomsgrenser (Zachrisson 1998:199). Sølvdepoter (isl. fl. *silfurfundir*) finnes også på Island. Disse inneholder både mynter av engelsk, irsk, tysk, böhmsk, arabisk, svensk, dansk og norsk opprinnelse og er datert fra 913-1029 (Eldjárn 2000:423-25, se kap. 5.2.2 og 6.7).

3.3 Oppsummering

Arkeologiske og sosialantropologiske teorier er tidsavhengige forsøk på å fange av vedvarende dynamiske prosesser, og følgelig farget av de syn som gjør seg gjeldene i den skrivende

samtid. Kultur er i stadig endring samt forståelsen av etnisitet og hva en slik kollektiv identitet er grunnet i forandrer seg over tid og geografisk kontekst. Vi har derfor ikke å gjøre med absolutte størrelser som det kan gis allmenngyldige og universelle definisjoner av.

Den samiske etnisiteten oppsto trolig i kontaktsituasjonen med andre grupper som for eksempel den norrøne kulturen. Begge gruppene levde i symbiotisk relasjon til hverandre. Samene (jakt- og fangstbefolkningen) bodde i områder utenfor (*útgardr*) den kosmologisk determinerte trygghetssfæren (*midgardr*) til de norrøne (bønder). Samenes oppgave var å forsyne de norrøne med produkter fra innlandet og fangstprodukter, mens de norrøne byttet disse mot metallprodukter og kanskje beskyttelse overfor andre grupper. Interaksjon mellom disse gruppene forutsetter et felles symbolreportoire, det vil si at det må ha eksistert en gjensidig forståelse av symboler. Disse er etnisitetsmarkører som for eksempel klær, smykker, språk, våpen og gravskikk. Dannelsen av slike symboler og sosial kategorisering øker ved stressituasjoner som for eksempel økonomisk konkurranse, men kan også ha oppstått ved sterkere refleksjon av det egne.

De sosiale strukturene på landnåmstidens Island ligner sterk på en videreføring av situasjonen i Nord-Norge før rikssamlingen, det vil si at høvdinger/jarler/goder og alliansebaserte ættebånd styrte samfunnet. Den sosiale posisjonen kunne forbedres gjennom giftemål. Også gavebytte og spesialisering på ulike økonomiske ressurser var en del av det tidlige islandske samfunnet. Islands første fastboende var fra forskjellige områder innenfor og utenfor det norrøne bosetningsområde. Dette omfatter i stor grad mennesker av keltisk opprinnelse, men i en viss grad trolig også folk av samisk etnisitet eller samisk ætt. Men på hvilken måte har samene vært en del av samfunnet? Trolig var det mange prosesser: Akkulturasjon, hybriditet, kreolisering, assimilering, isolering og slaveri er noen av mulighetene som kan ha inntruffet før disse gruppene kom til Island. Ulike parametre kan ha vært forutsetningen for denne dynamiske immigrasjonsprosessen. I dette kapitlet har jeg pekt på både materialets utsagnskraft som etnisitetsmarkør og markering av territorielle grenser.

Kapittel 4: Metode

Materialet som blir nevnt i denne oppgaven er mer mangfoldig i sin variasjon enn i sitt antall. Dette betyr at jeg kommer til å ta fram en relativt stor bredde av metoder. Angående det arkeologiske gjenstandsmateriale, som i sin hovedsak kommer fra graver, bruker jeg kun det som i en eller annen form er publisert. Her refererer jeg til forskere som har undersøkt, publisert og tolket funnene. I de tilfeller hvor det ikke framligger noen tolkninger, eller hvor jeg synes at materialets utsagnskraft avslører mer enn allerede publisert, inngår mine egne vurderinger av materialet med klare henvisninger til videreførende referanser og verifisert komparasjonsmateriale. Inndelingen av arkeologisk materiale følger som regel typologiske, morfologiske og komparative kriterier. For å gi et godt overblikk over både det samiske og det norrøne funnmaterialet kommer jeg til å velge ut funn som betraktes som typiske og funn som er blandede (se også kap. 5.3). Dette skjer på grunnlag av typologiske kriterier i henhold til komparative forskningsresultater som kan vurderes som troverdige og aktuelle. Det nordnorske eller samiske på Island skal ikke oppfattes som bare samisk, fordi det ikke kan betraktes som sikkert nok at det er blandet. Her blir det vanskelig å vurdere hva som skal prioriteres. Har for eksempel valg av boplassen mer utsagnskraft enn smykker, eller skal et flertall av «usikre» funn prioriteres over én gjenstand på en eller annen måte verifisert samisk opprinnelse? Når jeg nærmer meg det arkeologiske materialet, så er det for eksempel viktig å se på plassering, topografi, gravskikk og tidligere tolkninger. Jeg kommer også til å sammenligne dette med andre arkeologiske funn i området. Det samme gjelder gårder/hus, gravfunn/skikk, løsfunn og skjelettmaterialet. Vedrørende dateringen av det arkeologiske materialet bruker jeg både tefrakronologi, typologier og naturvitenskapelige dateringer som er mest aktuelle og troverdige.

Mine opplysninger om nordnorske arkeologiske funn stammer fra ulike arkeologer som forsker på samisk og norrøn jernalder. Her under skal det nevnes blant annet Thorleif Sjøvold, Bjørnar Olsen, Reidar Bertelsen, Audhild Schanche og Inger Storli. Med blick på tolkningens tidsmessige aktualitet skiller jeg det samiske fra det norrøne etter nyere arkeologiske forskningsresultater; i denne sammenheng henviser jeg til for eksempel Inger Zachrisson (1984, 1997, 2010), Inga Serning (1956) og Ella Kivikoski (1973) som også anføres som hovedreferanse angående det svenske og nordfinske materialet. I enkelte tilfeller bruker jeg *Svenska Historiska Museets* (SHM) funnbase.²¹ En stor del av de brukte artefaktene ifra Nord-Norge befinner seg i *Tromsø Museums* (TMU) samling og er dokumentert i den nettbaserte

21 <http://mis.historiska.se/mis/sok/start.asp>

arkeologiske tilvekstkatalogen.²² I museets fotobase er det digitalisert mer enn 70.000 funn fra Nord-Norge.²³ Funn fra Universitetsmuseets samling forkortes «Ts.» og nummer. Funn fra Sjøvolds *The Iron Age Settlement of Arctic Norway* forkortes «L» og nummer. Funn som har blitt typologisert av Rygh forkortes med «R-» og typenummer. Ut over dette tilbyr *Riksantikvaren* online-databasen «Askeladden» (forkortes «Askeladden» og nummer), som gir en oversikt over alle fredete kulturminner i Norge.²⁴

Den største delen av de framstilte islandske arkeologiske funn mellom begynnelsen av arkeologisk forskning og året 1999 er hentet fra Adolf Friðrikssons nyutgave av Kristján Eldjárn *Kúml og Haugfé - Úr heiðnum sið á Íslandi* (2. rev. utg., Friðriksson 2000). Nyere funn, det vil si alt av arkeologisk materiale etter 1999 er i publikasjonene til de islandske institusjoner som Det Islandske Arkeologiske Institutt (*Fornleifastofnun Íslands* [FSÍ]), som inkluderer blant annet gravningsrapporter (*skýrslur*) og årsrapporter (*ársskýrsla*), tidsskrifter (*Archaeologia Islandica*), årlige rapporter (*Árbók Hins íslenska fornleifafélags*) og monografier. En kronologisk liste av arkeologiske utgravninger fra og med 1994 er på museets internettside.²⁵ Den andre delen av informasjon kommer fra Rikets Kulturminnevern (*Fornleifavernd Ríkisins*) og de ulike regionale institusjoner som for eksempel *Hið Þingeyyska fornleifafélag*. Siden 1993 utvikler FSÍ en funndatabase som heter ÍSLEIF. Denne databasen er ikke offentlig tilgjengelig *online* funndatabase som i Norge (f. eks. Askeladden, Dokpro [UIT]). Den største delen av funnene fra graver befinner seg i Islands Nasjonalmuseums samling (*Þjóðminjasafn Íslands*). Funn som er oppbevart i dette museet forkortes «Þjms.» (*Þjóðminjasafn*), «Kt.» (*kuml*) eller «S-» (*safnnúmer*) og fortløpende nummer/dato. Gravningsrapporter forkortes «FS» og nummer. Dette forkortelsesystemet kommer jeg til å bruke i mine funnbeskrivelser og i litteraturlisten.

De arkeologiske forskningsmetodene på Island må sees i tett knyttet sammenheng med forskningshistorien, fordi den har bestemt fremgangsmåten gjennom hele den arkeologiske virksomheten i landet. Derfor er det uunngåelig å utelate forskningshistorien også i dette kapitlet.

Eldjárn's tolkning av funnmaterialet retter seg i stor grad etter typologiseringer av forskere

22 <http://www.dokpro.uio.no/arkeologi/tromso/hovedkat.html>

23 <http://www.unimus.no/foto/#/P=tromso.swf>

24 <https://askeladden.ra.no/>

25 <http://instarch.is/utgafa/skyrslur/>

som for eksempel Daniel Bruun, Guttorm Gjessing, Jan Petersen og Oluf Rygh (Friðriksson i Eldjárn 2000:551). Også senere funn har blitt typologisert ved hjelp av disse (f.eks. Hayeur-Smith 2003 og Ársskýrsla). En vanskelighet er ikke typologiseringene, men at gamle tolkninger av materialet ikke kan overføres som en ferdig «pakke» til 2013 - en tid hvor nye tolkninger på grunnlag av økt forskningskompetanse og de moderne vitenskapelige metoder har dette forbedret den arkeologiske forskningen. Det vil si at vi skal vurdere og tolke foreliggende gjenstander ut fra nye kunnskaper. Dette betyr ikke at vi ignorerer eller neglisjerer den tidligere forskningen, men at vi bruker den som en del av en levende forskning på «dødt» materiale.

Det arkeologiske materialet fra Island kommer i hovedsak fra graver og boplasser. Blant disse funn er det mer enn 320 graver og mer enn 700 gjenstander som i sine hovedtrekk kan betegnes som vestnorske og keltisk-norrøne. I kapittel 6 gir jeg et overblikk over det islandske arkeologiske tilfanget fra landnámstida. Ved hjelp av utvalgte funn kommer jeg til å anskueliggjøre både særtrekk som er karakteristiske og uvanlige. Ikke bare gjenstander, men også hus- og gårdsstrukturer, økonomi og andre «særegenheter» ved det islandske materialet skal diskuteres.

Nesten alle arkeologiske strukturer på Island ligger ovenfor landnáms-tefraen og dateres til året etter 871±2 e. Kr.. Bare to torv konstruksjoner og noen få pollen har blitt funnet direkte under dette laget (Vésteinsson et al. 2006:94, 2012:207). Vedrørende arkeologiske dateringer av landnåmet på Island, så tidsfester Hermans-Auðardóttir (1989) øyas første bosetning på basis av 14C-dateringer av bjerkekull fra Herjóldsdalur på Vestmanna til 600-800 e. Kr.. Det daterte materialet kommer fra ovenfor landnámstefraen og tenderer til å gi høyere alder enn for eksempel bygg (Sveinbjörnsdóttir et al. 2004). Resultatet er svært omstridt og er ikke godkjent av forskningen (jf. Vilhjálmsson 1991). Derfor velger jeg å bruke de seneste, gjennom tefrakronologi fastsatte dateringer, som peker på året 871±2 (Grönvold et al. 1995; Vésteinsson et al. 2012:207-9) som dato til den første etableringen av en landnámsgård på Island.

Før de store boplassundersøkelsene startet i siste del av 1900-tallet kom det islandske arkeologiske materialet hovedsakelig fra graver (Friðriksson 2009:10). Dette gravmaterialet er dokumentert i Kristján Eldjárns doktoravhandling fra 1956 (jf. Friðriksson 2000). Det humane beinmaterialet har blitt analysert av Gétsdóttir (1998), Price (et al. 2006) og Helgason (et al.

2000 og et al. 2001) (se også kap.7). Friðriksson (2004 og 2009) og Maher (2009) har undersøkt gravenes topografi og deres sammenheng med gårdstrukturene. Dette har ført til oppdagelser av nye gårder og graver-, som har blitt systematisk undersøkt. I tida før denne systematiske etterforskningen har de fleste arkeologiske funn blitt funnet ved veiarbeid og jordbruksaktivitet. Det skal i denne forbindelsen også innskytes at en stor del av de islandske gravene er gjennom erosjon og plyndring blitt forstyrret eller slett ikke bevart. På grunn av arkeologiens nye kunnskaper og metoder ble også de konkrete arkeologiske artefaktene sett i nye sammenheng; her skal det nevnes Michele Hayeur-Smith (2003), Elín Ósk Hreiðarsdóttir (2005) og Þóra Pétursdóttir (2007 og 2009). Mesteparten av denne nye arkeologien er rettet mot boplasser, det vil si gårds- og husstrukturer. Disse har blitt undersøkt av blant annet Órri Vésteinsson (1998, 2004) og sett i sammenheng med landnámet og populasjonsutviklingen (Vésteinsson et al. 2012). Internasjonal forskning har belyst de økonomiske forholdene i vikingtidens Island og en rekke prosjekter som for eksempel ”Landscapes of Settlement” kombinerer arkeologiske og naturvitenskapelige forskningsresultater til å tegne et bedre bilde av Islands fortid enn den gamle forskningstradisjonen har gjort. I denne sammenhengen har det paleo-botaniske og zoo-arkeologiske materiale fått større betydning for å gi opplysninger om landskapets utvikling, vikingtidens kosthold, økonomi og herkomst (bl.a. Amorosi 1996; Dugmore et al. 2004, 2005, 2007; Friðriksson 1972; Hallsdóttir 1987; McGovern et al. 1988, 2007). Dette «nye» synet har medført en arkeologi som er mer uavhengig av historiefaget og som arbeider med egne problemstillinger utenfor og til dels i opposisjon til de historiske skriftkildene.

Nyere utgravninger på Island inkluderer et stort spekter av både prospeksons- og gravningsmetoder. Jeg vil ikke fordype dette, men henvise til Órri Vésteinssons *Icelandic Farmhouse Excavations. Field methods and site choices* (2004a) og *Fornleifastofnun Íslands “Archaeological Field Manual”* (Lucas 2003), som gir konkret veivisning vedrørende fremgangsmåten i feltet.

Figur 9: Aktuelle arkeologiske prosjekter på Island. Fornleifavernd Ríkisins 2013, <http://www.loftmyndir.is>.

5. Arkeologisk materiale fra Nord-Norge

Det arkeologiske materiale fra Nord-Norge er mangfoldig i sin sammensetning og forener både typiske norrøne og østlige særtrekk. Som jeg har diskutert tidligere i denne oppgaven ligger Nord-Norge, og til en viss grad også sørlige deler av landet (jf. Bergstøl 2002, Skalleberg Gjerde 2008), i et blandet område mellom den norrøne, «germanske» befolkningen som bebodde kystnære strøk opp til Lyngen (med noen få unntak) og samer som levde både i innlandet og ved kysten. Det samiske område i jernalderen omfattet også Nord-Finland, Nord-vest-Russland og store deler av Sverige og strakte seg fra Norrbotten i nord til Dalarna i sør. I det siste er det påpekt blant annet av Broadbent (2004, 2010) at vår forestilling av det samiske bosetningsområde må utvides mot sørøst til den svenske kysten. Funn fra disse traktene inngår kun marginalt i dette kapitlet, det vil si at jeg kommer til å bruke materialet fra utenfor Norge kun som supplement der slike kan gi opplysninger om funnenes etnisk tilskrivning eller artefaktens herkomst.

Norrønt materiale fra den nordlige delen av Norge har vært omtalt i norsk arkeologi fra blant annet Gjessing, Kleppe, Reymert, Simonsen og Stamsø Munch. Norrøne gårdsanlegg med langhus, naust og graver utgjorde mye av den nordnorske jernalderforskningens hovedinteresse fram til 1970-tallet. Også inntil begynnelsen av 1980-tallet baserte den arkeologiske forskningen i Nord-Norge på «(...)dypgripende analyser av samfunnsutvikling, sosiale relasjoner, erverv og livsopphold, demografi, med mer, UTEN å ta med naboene til den "nordnorske befolkninga"(...)» (Krogh 2002:163). Det samiske i Norge har gjennom store deler av det 20. århundre vært gjenstand for ulike typer av «spesialbehandling» som inkluderer usynliggjøring, utdefinering, stereotypisering og nedgradering. Handtering av det samiske i begynnelsen av 1900-tallet, etter løsning fra unionen med Sverige og ved byggingen av den norske nasjonaliteten er et eksempel på denne fremgangsmåten (jf. Hesjedal 2002, Hansen og Olsen 2004:19-30). Dette har også påvirket den arkeologiske forskningen. På denne tiden ble funn av skjelettmateriale gjerne brukt til raseforskning. Grensene mellom arkeologi, raseforskningens tolkninger, historiefaget og den ideologiske tidsånden var ikke alltid entydig. Fra 1980-tallet til i dag har situasjonen endret seg betraktelig og det har blitt publisert en rekke doktoravhandlinger, masteroppgaver, artikler, konferanser og kongresser som tar for seg samisk arkeologi. Det samiske er i dag etablert som en integrert del av den arkeologiske, sosialantropologiske og historiske forskningen – ikke bare ved universitetet i Tromsø.

I det følgende vil jeg se på muligheter til å skille det norrøne fra det samiske gjennom

divergerende trekk i strukturer og artefakter i det arkeologiske funnmaterialet, det vil si i material som ga regulær anvendelse innenfor de ulike etniske gruppene. Slike mulige markører av etnisitet kan sees på som idiomer som enten opptrer bevisst (identitetsbygging), ubevisst (tradisjon) eller begge deler (se kap. 3). I utgangspunktet peker jeg på det typisk samiske som har manifestert seg blant annet gjennom østlige gjenstander i både samiske og norrøn-samisk blandede graver. Som vi kommer til å se senere i denne oppgaven, dukker dette materialet også opp på Island.

5.1 Norrøne funn

Om den nordnorske befolkningens opprinnelse og oppkomsten av jernalderen i Nord-Norge var det mange teorier (Gjessing 1929, 1939, Brøgger 1931, Koht 1969, Magnus og Myhre 1972, Johansen 1990). Innvandringen av større eller mindre grupper fra Sørvest-Norge til Nord-Norge er en av disse teoriene. Guttorm Gjessing (1929, 1939) daterte immigrasjonen til Nord-Norge til folkevandringstiden. Senere (f. eks. 1972) vedkjente han, at han hadde basert dette på en feil basisdefinisjon av «kultur» (idé vs. materiell). Brøgger (1931) på sin side tolket opprinnelig bosettingen i Nord-Norge til folkevandringstiden som et resultat av befolkningsveksten innenfor et allerede eksisterende samfunn. Brøgger mente at hele den norske kysten fra Agder til Hålogaland ha vært *et* kulturelt kontaktområde med intensiv interaksjon. Senere skulle han komme til å modifisere dette.

Med Sjøvolds *The Iron-Age Settlement of Arctic Norway* (1962) ble det for første gang publisert en samling av nordnorsk arkeologisk materiale som inkluderte oldfunn fra 4. århundre. Han pekte på lignende funn fra Aust-Agder og Rogaland, men avviste tidligere migrasjonsteorier og påsto at det må ha vært landsdekkende (handels-)kontakter allerede i eldre jernalder. Ikke bare likheter i det arkeologiske materiale (i de fleste tilfeller fra graver), men også stedsnavn og antropologiske undersøkelser bekrefter i følge Sjøvold antagelsen om at opprinnelsen til den nordnorske befolkningen er i de ovenfor nevnte sørvestnorske områder, hvor det har vært stor befolkningsvekst og utvandring. I en kritisk artikkel gikk Magnus og Myhre (1972) sterkt ut mot innvandrings-teoriene og hevdet at det manglet en klar definisjon av konseptet «immigrasjon». I den påfølgende diskusjonen påpekte Gjessing at det ikke var en enhetlig definisjon av kulturbegrepet som kunne være grunnlag for å tilnærme seg spørsmålet.

En hovedindikator som gjerne anføres for immigrasjon er brå framturen av nytt materiale i et kulturområde. Videre indikatorer er f. eks. gravskikk, bosettingsstruktur og sosial-/religiøs- og

politisk nyorientering. Slike endringer kan skyldes ulike årsaker som påvirker en kulturkrets og derfor er det slett ikke mulig å holde fast på en eneste teori (f.eks. migrasjonsteori). En del av disse faktorene gjenspeiles ikke i det arkeologiske materiale og er derfor vanskelig å påvise.

Gjennom vikingtida var det ulike byggeskikker som varierte i forhold til region, tid og sosiale forskjeller. Fram til cirka 700 e. Kr. var normen at fjøset var en integrert del av langhuset og dermed husets forskjellige aktivitetsområde (Myhre 2000:37). Senere ble langhusene delt opp i flere uthus med distinkte funksjoner (f. eks. Ytre Moa); fjøset ble flytta til et annet sted på gården. Store nordnorske gårder fra vikingtida består som regel av cirka 20-40 m lange (Borg I 83 m) og omtrent 8-9 m brede stolpebygde, rektangulære langhus med sentralt plassert ildsted og inngangsparti på en av langveggene. De største av disse husene (som f. eks. Borg I) er plassert i markante områder i landskap med godt tilknytting til handelsruter og oversikt over et stort areal. En rekke sagakilder og mangfoldige diskusjoner om langhusene (*skáli*) og hallene (*høll*) fremhever deres viktighet for háløygenes høvdingedømmer i vikingtida (Meulengracht Sørensen 2003:265-72). En del mindre gårder var også del av dette systemet. Johansen (1979:106f.) viste til noen grunnleggende forskjeller mellom sørnorske og nordnorske hustyper i vikingtida. Han hevdet at husveggene i de sørlige deler av landet var bygd av stein, mens de var av torv i nord (jf. også Bertelsen 1985:48). I Sør-Norge var det vanlig å inngjerde gården med stein og det var en fe-sti fra fjøsen til beiteområdet. Slike konstruksjoner finnes vel i Nord-Norge (f. eks. Bakkan/Bø), men er langt mindre vanlige. I Nord-Norge er 8-15 m lange naust/nausttufter en integrert del av gården (Johansen 1979:110, Nielsen 1995).

Ringformede tunanlegg (*court sites*) er trolig knyttet til de nordlige maktsentrene, men ble også påvist på Vestlandet. De mest vanlige eksempler for slike maktsentre med tunanlegg i Nord-Norge er Bjarkøy (Troms), Borg/Buksnes/Gimsøy (Lofoten), Steigen (Engeløya) og Tjøtta (Alstahaug). Storli fletter disse anlegg i politiske sammenhenger ved konsolidering av makt i Hålogaland og anfører tunanlegget på Þingenes på Island som eksempel for slike prosesser (Storli 2010:137-141). En videre form for norrøn bosetning er et slags «fiskevær» bestående av bygninger på kysten, hvor bønder har oppholdt seg om våren (Magnus 2002:23). Vi kan regne med at fiske har vært viktigst ved kysten i Nord-Norge og på øyene. Tamdyrhold har trolig vært viktigere i Nord-Norge i forhold til den på grunn av klimaet mindre funksjonelle korndyrkingen. Trolig har det vært nødvendig å flytte dyrene til beiteområder.

Norrøne graver i Nord-Norge opptrer primært i kystområder (Larsen 2001) og hyppigere i Nordland enn i Troms, og bare sjeldent i Finnmark (Holm-Olsen 1988:5). Den norrøne gravskikken synes å ha vært noe mer variert enn den samiske. I yngre jernalder var gravene plassert i nærheta av gården og gjerne ved grenser eller ferdselsveier (som for eksempel på Borg) (pers. kom. Lars Erik Narmo 26.10.2010, Evensen 2003, Holand 1989). Gravenes fordeling på gårdsområdet er uten fast regel (Østmo og Hedeager 2005:136). Gravhauger og runde røyser er de mest alminnelige gravtyper i både Nord-Norge og sørover i landet. Haugene er bygd av jord og stein og er mindre enn i resten av Norge, Sverige og Danmark (Sjøvold 1974:182f., Østmo og Hedeager 2005). Bautasteiner, fotgrøfter, steinsettinger og fotkjeder forekommer også, men er ikke like vanlige. I motsetning til andre skandinaviske områder dominerer de ubrente begravelserne (Sjøvold 1962) - skjelettgravskikken er totalt dominerende i yngre jernalder i Nord-Norge. Flatmarksgraver ser ikke lenger ut å være vanlige i vikingtida (i motsetning til i merovingertid) og er vanskelige å påvise (Holand 1989:44). Oven nevnte hauger er oftest sirkulær 3,5-24 m i diameter (Sjøvold 1962), og avhengig av at terrenget er cirka 1 m i høyde (Østmo og Hedeager 2005:136). Kister av stein eller tre (f. eks. Holsøy, Føre, Kjeøy, Hofsøy) og båtgraver er sjeldne. Antall holmgraver er mindre enn i eldre jernalderen og omfatter kun ubebodde holmer (Evensen 2003).

Blant de vanligste nedlegginger av dyr er hunder (kun i mannsgraver), fugler (kun i kvinnegraver) og hester (se kap. 6); bjørneklør og tenner finnes i både norrøne og samiske graver, men ser ut til å være mere tallrike i Nord-Norge og i samiske graver (Sjøvold 1962:210). Det norrøne gravmaterialet består av dobbelt så mange mannsgraver enn kvinnegraver; kjønnsbestemmelsene baserer i de fleste tilfeller på artefakt-typologier (Bertelsen 1985:104f., Holand 1989:86f.). Ut over dette er kvinnegraver som regel større enn mannsgraver (Holand 1989). Andre gravgods er blant annet kammer, vevsverd, figurer og plater av (hval-)bein, vevvekter og annet veveutstyr, slipestein av skifer, ildstein og andre gjenstander av det daglige liv. Gravgods, men også gjenstander fra boplassfunn ligner på funn fra sørlige deler av landet, er av stor variasjon og inneholder ofte eksportgjenstander (status). Smykker i graver er i stor grad assosiert med kvinner (Holand 1989:73, Solberg 2000:231). Smykkegjenstander er ofte med dyreornamentikk og fletteband-motiver. Mest hyppig forekommende er ovale spenner av bronse, sølv eller blandede metallegeringer (jf. Eldorhagen 2001). Videre inneholder gravene treflikete spenner, runde- og ringspenner (ofte av insulær herkomst), likearmede spenner, nåler og pinner, nøkkelringer, fingerringe, armbånd og perler (jf. Sjøvold 1974). Også mannsgraver inneholder smykker (f. eks. runde spenner, nåler og beltebeslag) og

som regel våpen (sverd, skjoldbuler, øks, pilspisser, spydspisser) og kniver av ulike typer. Sist nevnte forekommer gjerne i kvinnegraver. Mot slutten av vikingtida ble spyd mer populære våpen (Sjøvold 1974:280). Sverd og spyd- og pilspisser omfatter en rekke ulike typer fra både vestlig og østlig herkomst. Det samme gjelder for økser. De mest populære øks-typene i Nord-Norge var i følge Sjøvold (smst. 287) Petersens type C (+17 st.), D (+19 st.) og C (+52 st.). Det er litt ut av fokus å gå gjennom alle typer som har blitt funnet. Derfor vil jeg ikke fordype dette her, men nevne noen som «østlig» typologiserte eksempler i det neste kapittel. Skjoldbuler er først og fremst av Rygh 562-5-typer (Sjøvold 1974:289-91). Buler ser ut å være mer hyppige i de sørlige deler av Nord-Norge.

I den norske jernalderforskningen har gårdsbegrepet hatt en sentral rolle og har blitt knyttet til et innmarksområde som er eid av en høvding eller storbonde. Gården har også hatt en sentral rolle i den norrøne økonomien og var både møte- og kultplass. Som tidligere nevnt, var den norrøne oppfatningen vedrørende gården bestemt av det religiøse (*miðgarðr-útgarðr; innangarðs-úttangarðs*) (Hastrup 1985:152). I denne sammenhengen kan gården sees på som et kulturelt og kultisk sentrum, hvilket innebærer maktpolitiske og religiøse aspekter.

5.2 Samiske og «blandede» funn

Til å kunne avgjøre hva som er pålitelige kriterier for samisk kulturtilhørighet i vikingtida må det samiske avgrenses fra det norrøne. Dette er ikke alltid mulig, især når det kommer til importgjenstander eller andre materielle etterlatenskaper. Sven Erik Grydeland (1996) har pekt på at en stor grad av variasjon og manglende uniformitet er karakteristika for samisk kultur. Dette understreker at vi ikke kan isolere typiske eller objektive trekk og tviholde på disse som universelt gyldig (Zachrisson 1997:192).

Gjennom en rekke arbeider fra tilbake på 1970-tallet har Inger Zachrisson forsøkt å definere kriterier for å avgrense den samiske materielle kulturen fra den norrøne kulturen gjennom graver, offerplassfynd og historiske kilder. Tilsvarende forsøk, om en med ulikt teoretisk ståsted, har også blitt gjort i norsk arkeologi. Med starten av Helgøy-prosjektet ved universitetet i Tromsø på 1970-tallet nærmete den arkeologiske forskningen seg noen nye markører for en avgrensning av samisk etnisitet. Resultatet var at runde «kåtatomter» (nordsam. *goahhte*) ble sett på som kjennetegn for samisk kultur. Både materielle manifestasjoner av den samiske

religiøsitet og østlige smykker nevnte Per Kyrre Reymert (1980) som videre etnisitetsmarkører. Samiske metalldepoter og andre nedlegginger av metall ved grenseområder mellom de to omtalte kulturer har blitt sett på som videre indikatorer (Zachrisson 1984, 1997 et al.; Spanggen 2005). *Stallo*-boplasser, rekkeorganiserte ildsteder, hellegroper, offerplasser, fangstgroper og visse gravformer som graver i ur- og berg og bjørnegraver (Storli 1991, Schanche 2000, Hedman og Olsen 2009) har også blitt anført som samiske.

Mye tyder på at den økende kontakten mellom jakt- og fangstbefolkningen (samer) og bondesamfunnet (norrøne) i vikingtida førte til uniformering av kulturelle uttrykk og følgelig konsolidering av en særegen samisk etnisitet og sosial og religiøs differensiering (se kap. 3). I denne prosessen utviklet den samiske befolkningen sitt kulturelle fellesskap med finsk-ugriske grupper som uttrykket seg blant annet gjennom østlige smykker og med mer enhetlig byggeskikk (Hansen og Olsen 2004:127, 140f.). De blandede gravene fra Norge og Sverige er rikt utstyrt og Ekkerøy-graven ble tidlig regnet for å være en av de rikeste kvinnegraver i Norge. Disse gravene antyder at det fant sted for en sosial stratifisering i det samiske samfunnet i vikingtid og indikerer muligheten av tilkomsten av en samisk elite (Storli 1991:100f., jf. Hansen og Olsen 2004:89f.). Kvinner ifra rike samiske familier har trolig giftet seg med nordnorske høvdinger og *vice versa* for å styrke allianser og sikre seg tilgang til handelsvarer (Storli 1991:101).

Så lenge det arkeologiske materiale opptrer i et etnisk definert område, er det ikke noe problem å klassifisere materialet. Men om det blir funnet i fremmede, det vil si «uvanlige» kontekster oppstår det problem ved tilskrivningen av etnisitet. Ved slike tilfeller var det i den tidligere forskningen vanlig å beholde de spesifikke etniske tilskrivninger (f. eks. enten samer eller norrøne). Dette bildet har endret seg vesentlig i de siste årene: Idag sees slike funn på som uttrykk for etnisk interaksjon eller/og samhandling og handel. Blandede graver må derfor sees på som komplekse og det kan i mange tilfeller ikke bestemmes med sikkerhet om det dreier seg om enten etnisitet *a*, *b* eller *ab/ba*. Tolkningen av funn som inneholder etniske markører er vanskelig og ofte er det ikke mulig å si hva som er blandet sammen (Reymert 1980:127). Om de mange mulighetene hvordan to ulike grupper kan ha blitt blandet har jeg skrevet om i det tredje kapittel. I det følgende vil jeg ved bruk av noen eksempler for samiske og norrøn-samiske blandede funn vise, hvordan dette manifesterer seg i det arkeologiske materiale i Nord-Norge.

5.2.1 Graver

Menneskenes relasjonen til døden er mer konservativ enn for eksempel deres forhold til smykker og andre redskaper. Derfor kan graver og gravskikk ansees som en relativt pålitelig indikator for etnisitet (Reymert 1980:23). Som tidligere nevnt er det neppe mulig å finne *absolutte* og allmenngyldige grenser mellom samisk og norrøn gravskikk. Både gravenes beliggenhet, morfolgi og gjenstandsmateriale varierer gjennom tid og rom.

Samisk tolkete graver ble funnet i Nord-Norge, Trøndelag, Sverige (Norrländ) og Nord-Finland, med sterk konsentrasjon i Varanger (mer enn 1200 graver) og mindre konsentrasjoner i Laksefjord, Porsanger, Kvæningen, Tysfjord og Salten (Schanche 2000). Som regel er alle samiske graver sør for Salten i innlandet og med et stort antall i det indre av Norrländ (jf. Zachrisson et al. 1997). Slike graver opptrer i ulike former og varianter. Typiske karakteristika for samiske graver er at overflaten i terrenget er dominert av steinmateriale og at gravene ikke inneholder jord. I Sverige er det utover dette samiske flatmarksgraver i sandjord. Gravene i Norge forekommer i helleurer, rasurer, og rullesteinurer; videre opptrer disse som røyser, gjerne med rammer eller steinkamre. Sist nevnte er enten nede i eller oppå ura. Andre varianter er groper i ura, kamre med pulker eller (tre-)kister. Pulker og kister kan også forekomme direkte oppå bakken (Schanche 2000:154-8). Urgravskikken sprer seg tidsmessig fra cirka 1000 f. Kr. til 1600-tallet (nord) og 1700-tallet (sør) (smst. 188-90).

Figur 10: Samisk urgrav på Mortensnes. Schanche 2000.

I de fleste tilfeller har liket blitt svøpt i never, men også bjørn- og reinskinn forekommer. Neversvøp blir sett på som et typisk kjennetegn for samiske graver fra jernalderen og blir mindre vanlig i seinmiddelalderen (Zachrisson 1997:200f., Schanche 2000:192-7). På grunn av neverens hyppighet er det ikke nødvendig å oppføre eksempler, men det skal nevnes at never er også kjent fra «norrøne» graver fra folkevandringstiden på Vestlandet (f. eks. Døsengrav) (Shetelig 1912:112). Sneglehus og en stor variasjon dyrebein er vanlig i samiske urgraver (Schanche 2000:198, 203, 205), og ble også funnet i blandede graver som for eksempel i rundrøysa fra Bø i Steigen (Bakke 2012:49), og Føre i Vesterålen (Ts.5344r-s). I motsetning til norrøne graver har det ikke blitt funnet hester i samiske graver.

Gravgods i disse gravene viser ingen påfallende kjønnsrelatert variasjon angående morfologi og artefakter. Men i yngre jernalder ser det ut til at smykker i de fleste tilfeller kan relateres til kvinnegraver (Schanche 2000:218-24). Gjenstander i samiske graver er som regel av mindre antall enn i norrøne graver. De tidlige gravene inneholder asbestkeramikk, beinredskaper og steinartefakter. Fra begynnelsen av yngre jernalder dukker det opp østlige smykker. Smykker, våpen og materiale av jern består nesten utelukkende av importerte gjenstander av østlig opprinnelse (se kap. 5.2.3). I noen få tilfeller finnes det metallurgiske funn av vestlig opphav eller egen produksjon (f. eks. klumppiler). Dette gjelder især graver fra perioden 900 -1300 e. Kr.. I seinmiddelalderen opphører disse funnene (Hansen og Olsen 2004:118). Graver med flere enn et individ er ikke vanlige, men forekommer iblant (Schanche 2000:224).

Urgraver har blitt sett i sammenheng med offerplasser og bjørnegraver, og på grunn av deres «sakrale» topografi setter Schanche (2000:288-90) urgravskikken i Varanger i jernalder i sammenheng med rituell differensiering mellom boplass og offerplass (se kap. 5.2.2).

Som tidligere nevnt er det vanskelig å sikkert bestemme etnisitet på grunnlag av gravmorfologi eller gravgodset fordi verken samer eller norrøne hadde standardiserte, allmenngyldige regler for gravlegging (Bruun 2007:41). Likevel dess mer tallrik, markant og systematisk forskjellene er, dess mer pålitelige kan også våre tolkninger sies å være. Dette gjelder i hvert fall på et generelt grunnlag, og enkelte funn kan selvsagt avvike fra normen om etnisk betingede forskjeller. De såkalte «blandede graver» utgjør en særlig kategori ved å overskride grensene for eksklusiv etnisk kategorisering. Slike graver ligger gjerne innenfor geografiske områder som tradisjonelt knyttes til én kultur, men inneholder trekk fra både samisk (østlig) og norrøn (vestlig) – det vil si av flere av de her diskuterte kulturene. Det ville bli alt for omfattende å gjennomgå alle blandede graver i Nord-Norge i denne oppgaven, men her vil jeg kort anføre

noen blandede graver som har blitt diskutert innenfor den arkeologiske forskningen (f. eks. Sjøvold 1973, Storli 1991, Schanche 2000, Bruun 2007). De mest omtalte eksemplene på blandede gravene som inneholder trekk fra flere kulturer er:

Ekkerøy (Varanger) (se også Hansen og Olsen 2004:89, Schanche 2000) og Loppasanden (Loppa) (Ts.6360) i Finnmark, Spildra (Kvænangen) (Ts.10303), Engholmen (Karlsøy) (Ts.715-22), Kvalshausen (Karlsøy) (Ts.499-500), Brensholmen (Kvaløya) (Ts.991-1009), Austein (Kvaløya) (Ts.3970-1), Balsnes (Tromsø) (Ts.874-882), Storslett (Tromsø) (Ts.991-1009), Balsnes (Ballangen) (Ts.6340) og Helløy (Bjarkøy) (Ts.1038-40, 1047-56) i Troms og Føre (Vesterålen) (Ts.5337-47), Ankenes (Narvik) (C.215857), Bø (Steigen) (Ts.5401), Hagbartholmen (Steigen) (Ts.5281a-gg), Lekanger (Sandhornøya) (Ts.10771a-am) og Ytre Elgsnes (Trondenes) (Ts.3071, 5281a-gg) i Nordland.

Påfallende er at en stor del av disse gravene ligger i Tromsø kommune. Dette er ikke et resultat av mer omfattende arkeologiske landskapsbefaring enn nærheten til det samiske området nord- og østfra Lyngs-/Malangsgrensa.

5.2.2 Bosteder, økonomi og offerkult

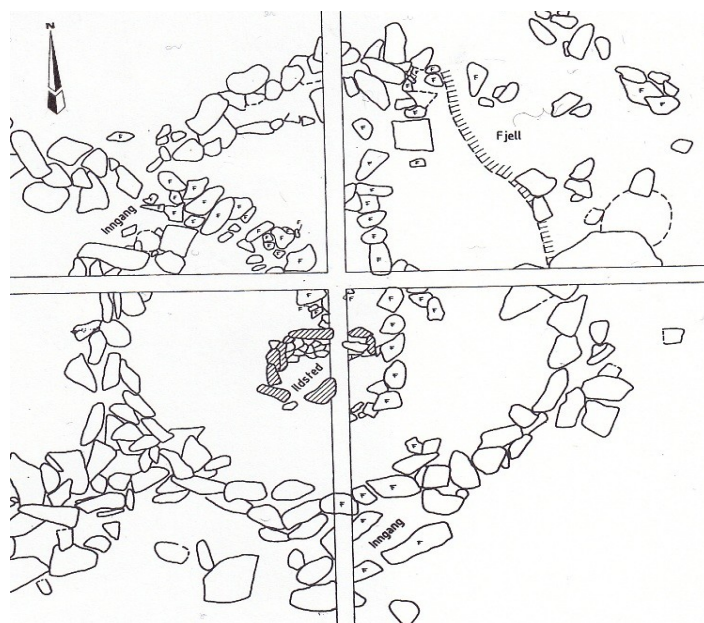
Andre uttrykk for etnisk og kulturell tilhørighet som kan spores i arkeologisk materiale i jernalderen og tidlig mellomalder er knyttet til boplasser, samt skatte- og offerfunn. Et mye omtalt eksempel er *stallo*-tuftene. *Stallo*-tufter er rekkeorganiserte boplasser på 2-6 m diameter som dukker opp i fjellområder og de fleste dateres til vikingtida. Tuftene er lett nedgravd i terrenget og det antas at disse var bygd med buesperrekonstruksjon (Storli 1994:49, Sommerseth 2010:104). Slike boplasser anser Storli som vitner om tidlig tamreindrift. Den romlige organiseringen og inndelingen av tuftene i kjønns- og aktivitetsrelaterte deler (*uksa-påssjo-luoi-to*) er tett knyttet til den samiske religionen og samenes verdensanskuelse (Storli 1994: 61-4). Det har også blitt diskutert om boplassene har vært sesonale jaktstasjoner eller boliger til hele familien (smst.). Både Hansen og Olsen (2004:102) og Sommerseth (2009) tolker *stallo*-boplassene i sammenheng med samisk/norrøn samhandel som spor etter økt fangstspesialisering og mulig territoriell markering. Det ble også hevdet at disse kan tyde på en sosial differensiering blant samene (fjellsamer-skogssamer) (Storli 1994:103f.).

I sammenheng med *stallo*-boplassene og et større kulturmiljø som inkluderer villreinfangst, står fangstgropene. Fangstgroper kunne påvises i både kyst- og innlandsområder og fremstillet en del av fangstbefolkningens økonomi. Gropene utviser store likhetstrekk i oppbygging og beliggenhet i terrenget. De er runde eller ovale 0,5-1,15 m dyp nedgravde strukturer på 2,5-10

m lengde og 0,5-4,5 m bredde, som opptrer med en avstand fra 1-100 m fra hverandre (Klaus-
sen 2008:38). Slike fangstgroper har også blitt funnet i Jotunheimen og på Hardangervidda
(jf. Bergstøl 2004).

En videre samisk boplassform er rekkeorganiserte ildsteder som forekommer hovedsaklig i
skogsområder i Troms (f. eks. Guomojávrrit), Finnmark (f. eks. Pasvik og Ássebákta), Nord-
Sverige og Nord-Finland (Hedman 2003, Svestad 2010). Disse er 5-8 rektangulære ildsteder
som trolig var sesongteltplasser ved jakt og fangst fra 900 til 1200 e. Kr. (jf. Hedman og
Olsen 2009).

Hellegroper langs den nordnorske kysten fra Tromsø til Varanger har blitt tolket som groper
for produksjon av tranolje. Slike groper ble funnet ved siden av sirklete, små tufter som for
eksempel *Slettnestuftene* på Sørøya (jf. Hesjedal et al. 1996). Henriksen (1995:87f.) fremhe-
ver at gropenes fordeling og antall mellom 600 og 900 e. Kr. var så stort, at de må ha vært
markører for handelsaktivitet, hvor samenes oppgave var å forsyne et større marked med
tranolje. Dette indikerer også at samene drev med fangst på hval og sel (jf. Hesjedal et al.
1996:237). Rituelle nedlegginger av bjørn eller dens levninger (klør) – såkalte bjørnegraver -
har vært en skikk som er kjent fra hele det sirkumpolare-boreale området og blir knyttet til
den samiske kulturen/religionen (Broadbent 2010:4).

Figur 11: Plantegning av tuft F 204, Slettnes på Sørøya, Finnmark. Hesjedal et al. 1996:33.

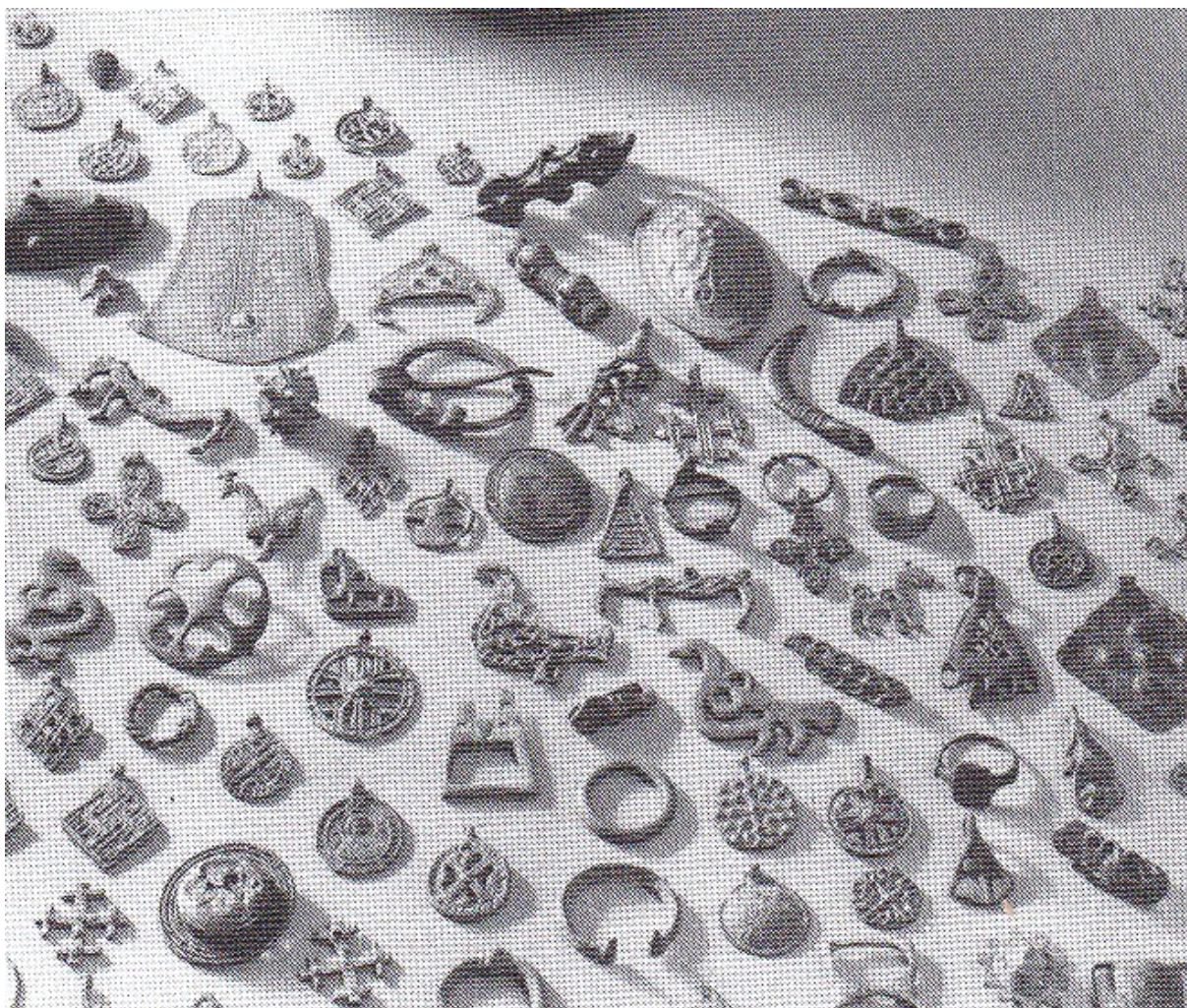
Vitner om det inngangs nevnte distributive systemet, økende behov for å markere grenser og trolig hybriditet er norrøne sølvdeponeringene (syn. *sølvskatter, edelmetalldepoter, skattefunn, depotfunn, hakkesølvdepoter*) ved grenselinjer mellom det samiske og det norrøne bosetningsområdet. Som både urgraver og bjørnegraver har de fleste depoter blitt funnet i ur og berg. Slike deponeringer avgrenses fra samiske depotfunn (offerplasser, jf. Zachrisson 1984) gjennom funnsammensetningen. Samiske depotfunn er langt mer heterogent enn andre depotfunn fra Skandinavia, Skottland, de britiske øyene, Nord-Tyskland og Polen (Spangen 2005:15-7). Det vil si at samiske funn inneholder en stor variasjon material og gjenstandstyper som har blitt supplert gjennom en viss tidsperiode. Marte Spangen (2005 og 2010) nevner en uavbrutt tradisjon tilbake til bronsealderen, men det er i første rekke funn fra vikingtida til middelalder som omfatter store mengder sølv. Spangen åpner muligheten for å sette edelmetalldepotene ved grenseområder i Nord-Norge i sammenheng med kulturell identitet, det vil si dikotomien samisk/norsk. Hun viser også til tidligere tolkninger om deponering av sølv som blant annet betalingsmiddel, midlertidig oppbevaring av formue, nedgraving ved krig/ufred og kultisk handling (Spangen 2010:62f.). Disse depotene blir knyttet til pelshandelen i vikingtid og tidlig middelalder (Hansen og Olsen 2004:121), som rituelle nedleggelse eller glemte økonomiske ressurser og vitner om økt sosial og religiøs differensiering i vikingtida (Odner 1983:57-9, Zachrisson 1984). Depoter kan også tenkes som markeringer av grenser mellom, eller til gravfelt, gårdsplasser, eiendomsgrenser og soner mellom land og vann/våtmark (*Svarfdæla saga*, T. Zachrisson 1998:167, Spangen 2005:30f.). Grunnlag for denne antagelsen er Det vil være naturlig å se grensen mellom for eksempel det samiske område og det norrøne område i en slik sammenheng.

5.2.3 Smykker

En mulighet for å skille mellom samer og norrøne er forskjeller i drakt og smykker (Sjøvold 1974). Det er ytterst sjeldent at tekstilfragmenter av klær er bevart og derfor er klesdraktens utsmykning og posisjon av enorm viktighet for arkeologien.

Østlige importfunn i form av smykker ble delt inn i to hovedkategorier: Sør-/østnorske smykker som i hovedsak består av hesteskoformede ringspenner og nordnorske smykker med større variasjon angående typer og opprinnelse (Gjessing 1928:40). Disse blir knyttet til samisk kultur og oppfattes som indikatorer for samisk etnisitet (Reymert 1980, Storli 1991:94, Zachrisson 1984:103, Zachrisson 1997:191-220, Schanche 2000:303-9). Østlige smykker opptrer i samisk (og blandede) kontekst fra 800 e. Kr. og øker betydelig mellom 1000- og

1100-tallet. De tidligste er trolig importert fra Nordvest-Russland, mens herkomsten til gjenstander fra 900 e. Kr. fremover antas å være fra Vest-Finland, Vest-Russland, Gotland og Karelen (Hansen og Olsen 2004:87).

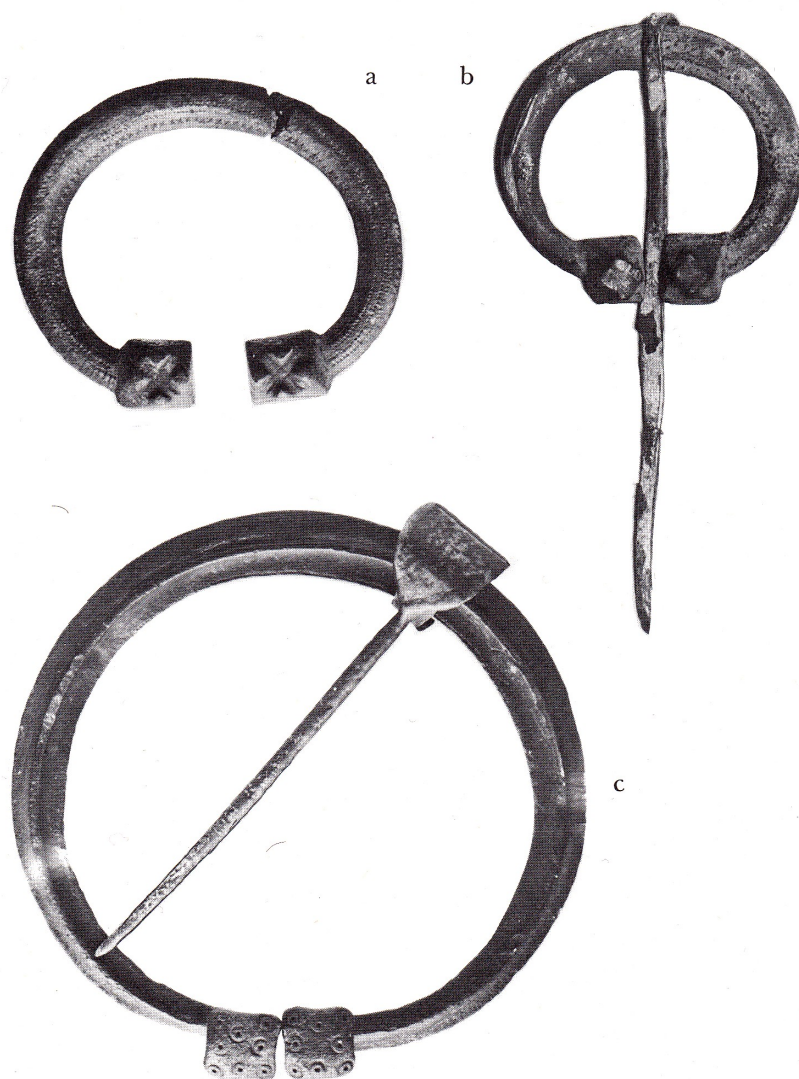
Figur 12: Deler av sølvdepoet fra Gråträsk, Nord-Sverige. Broadbent 2010:175.

Hvordan disse smykker kommer til Nord-Norge er det mange teorier om. Disse omfatter blant annet antagelser om at gjenstandene kom til Norge gjennom ekspedisjoner til Bjarmeland (Brøgger 1928, Gjessing 1939) og handel mellom «nordmenn», samer, finner, kareler og befolkningen fra Ladoga-området (bl. a. Tallgren) og Russland (Makarov 1991). Et mer differensiert syn på det østlige materialets herkomst og utbredelse oppsto ved Sernings (1956, 1960) systematisering av østlige smykker fra svensk Lappland. Serning hevde at disse kom fra Nord-Russland til Sverige i løpet av det 11. og 12. århundre (1956:100f.). Inga Zachrisson

(1984:73f.) derimot skriver at smykkene må ha kommet fra Birka gjennom de norrøne til samene. Hun daterer denne prosessen til 900-1300 e. Kr.. En slik orientering av den nordnorske befolkningen mot øst gjenspeiles i utbredelsen av asbestkeramikken i de siste to århundre før Kristi fødsel. Fangstbefolkningens (*id est* samene) bosetningsområder i nordre Fenno-Skandinavia rettet seg etter utbredelsen av denne keramikktypen (Risvik- og Kjelmøykeramik) (Hansen og Olsen 2004:53-6). Denne kulturelle dualismen har spilt en viktig rolle i konsolideringa av røttene til det som vi kaller samisk og som deler et kulturfellesskap med den ugrisk-finske befolkningen. Nettopp denne utviklingen kan sees på som alternativ- eller supplerings-modell til den fra forskningen foretrukket og inngående betonedde modellen om intensive handelstradisjoner til sørøstlige områder før etableringa av de norrøne høvdingdommene (f. eks. Sjøvold 1976:361). Betydelig nærvær av østlige smykker i samiske graver er trolig et resultat av både handelskontakter og en gammel tradisjon som skapte et slags kulturfellesskap.

Den største gruppen østlige smykker i Nord-Norge omfatter hesteskoformede ringspinner av bronse (Storli 1991:94), hvilket ble funnet både i graver som i Nesseby (C8527, C21112, 21156, Ts.3888), (Vadsø) (C20706, C21285, Ts.5943), Kvalsund (C5313), (Tysfjord) (Ts.2618, Ts.4330) (Schanche 2000:216) og offerfunn (Skagen, Hadsel) (Ts.1933), (Skottestad, Hamarøy) (C.2555-7) (Rønvika, Bodø) (Ts.2559) (Storli 1991:94, Spangen 2005:61, 67, 69). Disse spennene er åpne eller nesten sluttete sirkler med en nål satt på tvers. På endene er det ofte kuler, men det forekommer også kvadratiske, trapesoide eller opprullede ender. Både ender, nåler og den sirkulære delen kan være pyntet med (sirklete) punkteringer eller ornamentikk. Som regel er disse laget av bronse, men det forekommer også spenner av sølv (se sølvdepoter) (Schanche 2000:182f.). På samme måte kan sluttete ringspinner karakteriseres. Også disse typene kan ha samme ornamentikk som åpne spenner, men er ofte av sølv (f. eks. Karlsøy og Tärna) (Ts.1789 og SHM17316). Herkomsten til ringspennene er Finland, Gotland og deler av Øst-Baltikum (jf. Kivikoski 1973:65, fig. 432; 131, fig. 1032f.). Jeg vil ved denne anledningen henviser til at slike sirklete- eller punkt-sirkel-ornamentikk, som Kivikoski (1973:110) kaller for «Ochsenaugen», er alminnelig blant østlige redskaper og smykker fra Finland (f. eks. smst. fig. 171, 379, 383, 411, 414, 786, 812, 815) og i både Nord-Sverige (f. eks. grav 9 i Vivallen) og Sør-Sverige (Gotland) gjennom hele jernalderen (Zachrisson 1997:62, SHM 11380). Denne ornamentikken er også hyppig blant de nordnorske funn. Eksempler på dette er de hesteskoformede ringspennene fra Leirvik i Steigen (L280), Maursund på Skjervøy (L713) og Dirgejaure i Nesseby, runde spenner (f. eks. Leikangsund på Tranøy)

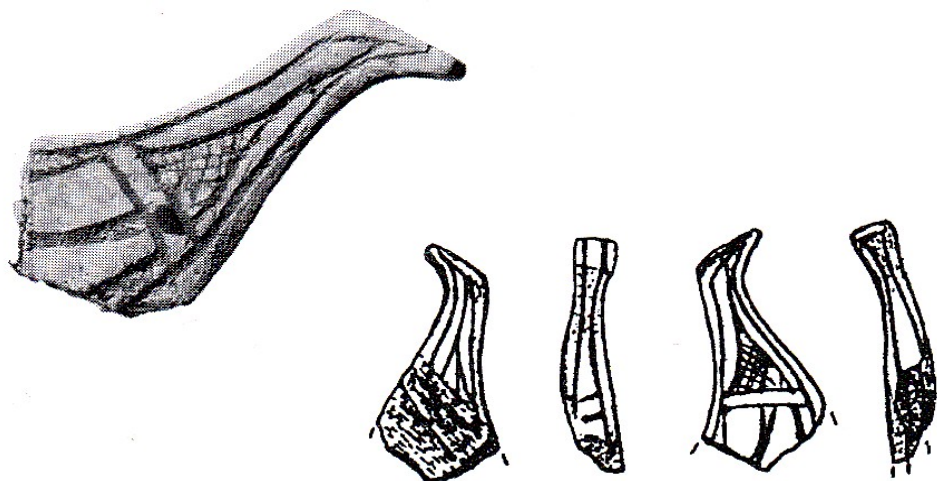
(L631), vedheng (f. eks. Vardø) (L737), pinner (f. eks. Værøy) (L426) og en rekke andre gjenstander (se kap. 5.2.4).

Figur 13: Ulike hesteskoformede ringspener av bronse. a) Åkerøy (L593), b) Kvalshausen (L706), c) Dirgejaure (L732). Sjøvold 1974.

En videre ofte forekommende kategori er hengesmykker og vedheng/anheng (Schanche 2000:214). Disse er ofte utformet som stiliserte dyr (gjerne svaner/fugler, hester og bjørner) eller trapesoide bronseplater (med eller uten pynt). Bruk av fuglmotiver er kjent fra Hagbartholmen i Steigen (Bakke 2012:58, fig. 11) og en rekke østlige funn som blant annet Gråträsk og Unna Saiva i Norrbotten, Nefedjevo, Gorka og Finland (Makarov 1991:64, 68, 69-73, Kivikoski 1973, fig. 791, 1221, 1223, 1224). Disse forekommer også i form av figurer

(leketøy) av bein som for eksempel fra innsjøgraven ved Hästnäset i Dalarna (figur 14). Datering til figurene er litt usikker, men mye tyder på merovingertid. Bruk av slike fuglmotiv er en tradisjon som går tilbake til bronsealderen og er også kjent fra samiske trommer (Zachrisson 1997:203f.). Hestemotiver forekommer i stort antall i Øst-Baltikum (de fleste [tohodet] i Beloozero) (Makarov 1991:68f.), men også i samiske graver i Norge som for eksempel Kvænangen (Ts.2872) og Nesseby (Ts.1657). Et eksempel for en bjørnefigur er funn C1902 fra Nesseby.

Figur 14: Fuglfigurer av bein fra Hästnäset i Dalarna, Sverige. Zachrisson 1997:203.

Vedheng henger på lenker eller tråd som er festet til bak- eller undersiden av spennene, som funnet fra blant annet i Vardø (Ts.3722, C2075-9) og Lødingen (Ts.6666). Mellomledd i form av tynne bronseplater, ringer eller andre smykker dukker opp iblant. Også bjeller som på Storslett (Ts.991-1009), mynter, perler og senere kors ble brukt som ved- og anheng (Schanche 2000:216f.). Hengesmykker er gjerne festet til runde spennere som er kjent fra både graver og løsfunn fra norrøne og keltisk-norrøne funn, men også fra finske (Kivikoski 1973:fig. 656-671) og svenske funnsteder (Sjøvold 1973:211). På Island (se kap. 6.5.1) er det liketil en kombinasjon av norrøne spennere og østlige vedheng. Serning (1956:19f.) fremhever deres popularitet blant samene. En rund spenne av finsk-ugrisk type fra Norge er for eksempel funnet i Tussøy, Kvaløya, Troms (Ts.3088a). Spennene fra Ekkerøy og Steigen er trolig fra Gotland (Sjøvold 1974:211).

Ovale spennere er ikke genuint østlig eller en kategori som direkte kan relateres til samer, men

deres bruk og kontekst kan i noen tilfeller vise til ikke-norrøn tilhørighet. De opptrer med østlige smykker i samiske og blanda funn, som for eksempel i Ekkerøy (2x R-651), Sørstrømmen, Kvænangen (1x R-655), Loppasanden (2x R-650), Steigen (2x R-655), Helløy (R-640 og R-643) og Tisnes på Kvaløya (2x R-657).

Figur 15: Ulike hengesmykker av bronse. Fra venstre til høyre: Vardø (L737), Skjervøy (L711) og Kvænangen (L716). Sjøvold 1974.

I norrøne graver er formene R-652/654 og R-656 mest hyppige og slike har ikke blitt funnet sammen med østlige smykker i Norge (jf. Eldorhagen 2001:79, 123-37). I denne sammenhengen skal det nevnes at Zachrisson (1997:217) hevdet at ornamentikk som indikator for identitet er overdrevet og at funnkonteksten er av større betydning for slike tolkninger. Et eksempel for dette er nettopp de tallrike blandede funnene i grenseområder av den norrøne og den samiske kulturen. Ovale spenner er som regel relatert til (kvinne-)drakten; vi vet på grunn av gravfunn at samene brukte andre klær enn de norrøne (jf. Hansen og Olsen 2004:89). Når det ikke er behov for to spenner på drakten, kan det en enkelte spenne ha blitt brukt som vedheng eller tilpasset egne drakter. Ovale spenner fra samiske fangstområder i Nord-Sverige og Nord-Finland er ofte enslige (Zachrisson 1993:19f.) - noe som tyder på et slikt funksjonsskifte.

Andre østlige smykker som dukker opp i samiske eller blandede graver er (snodde) fingerringer av bronse og sølv som i Nesseby (C.23930), Vadsø (C8505, Ts.9756), Karlsøy (Ts.1987/41) og Kvalsund (C.5314), halskjeder av bronse som på Ekkerøy (C.23113c-d) og i Austein på Kvaløya (Ts.3979c) og tynne bronsebeslag/plater som for eksempel i Nesseby (C.21109). Måneformede øreringer ble funnet i depotfunnet fra Haukøy og i gravkontekst i Balsnes (Salten) og er også kjent fra Gråträsk og Saivo i Sverige (Makarov 1991:60). Belteen-

der og slireender med østlig ornamentikk/motiv og perlekjeder med vedhengte kufiske mynter og er ikke vanlig blant de samiske og blandede funn fra Nord-Norge, men ble funnet i Finland og på Island (se kap. 6.5.1).

Perler ser ikke ut å være hyppige i samiske funn. Bare to av Varangergravene og en grav fra Rovaniemi inneholdt perler (begge fra eldre jernalder) (Schanche 2000:176f., 213). Derimot er det ekstremt store antallet perler som forekommer i noen av de blandede kvinnegravene i Nord-Norge, som for eksempel grav 1 i Steigen (>1100 st.) og Ytre Elgsnes (Ts.3071, 5281a-gg), bemerkelsesverdig. I begge tilfeller består perlematerialet i store deler av importerte perler fra områder vestanhavs, baltiske områder, Østersjøen, middelhavsområder og arabiske land. Til og med perler fra India inngår i funnmaterialet (se også kap. 6.6). Også andre blandede graver inneholder relativt store mengder perler; det samme gjelder noen finske funn som perlekjedet fra Köyliö i Finland (Kivikoski 1973:111, figur 822, se kap. 6.5.1). På Storslett (Troms) ble det funnet en pung med 128 perler sammen med en rekke østlige smykker og et kvinnelig skjelett. Tilstedeværelse av perler samtidig med fravær av norrøne smykker tolker Stamsø Munch (1994:30-2) og Sandmo (1994:198) som en indisiem for at den avdøde var en samisk sjaman (se også her kap. 6.6). Ved siden av smykkene kan dette tolkes som en videre indikator for rikdommen til den gravlagte personen.

Hjerteformede pinner (hjerteformede smykker) som for eksempel de 15 finske bronsehjerter med palmeornamentikk fra Eura-Papilanmäki (Kivikoski 1973:121, fig. 909) eller funnene fra Köyliö-Kjuloholm, Karkku-Tulonen og Kokemäki-Leikkimäki (smst. fig. 910-2) er østlige gjenstander som ikke har paralleller i det nordnorske, men i det islandske funnmateriale.

Gjenstander fra depoter fra Nord-Norge består av smykker, mynter, hakkesølv, barrer og skåler. Antallet mynter øker mot middelalderen, men er ikke like vanlige i samiske depoter som i finske eller svenske. En stor del av disse deponeringene inneholder østlige smykker (cirka 28 funn) (Spangen 2005). De vestlige sølvdepotene inneholder en større andel mynter, mens østlige smykker – ofte med kultiske motiver – dominerer i østlige depoter (Hansen og Olsen 2004:121). Hyppigst forekommende identifiserbare smykker i sølvdepoter er flettede eller tvinnede halsringer som i Neiden (Ts.4331-4332), Lathari og Lille Borrás i Alta, på Skervøy (B. 4526), Flatvollen i Lyngen og Fagerlivegen på Tromsøya (Zachrisson 1984:102, Schanche 2000:218, Spangen 2005:48-55). Videre er det armeringer som for eksempel i Torneträsk og Rovaniemi i Sverige (Mulk et al. 1993). Hals- og armeringer av sølv finnes nesten utelukkende i depoter og har ikke blitt funnet i samiske graver. I Troms (Botnhamn, Indreidet), Nord-Fin-

land og det nordlige Sverige er dertil økseformede anheng/vedheng (f. eks. Lämsä, Tavajärvi og Ninguniemi) utbredt (Spangen 2005:77). Det eneste gullfunn fra et depot er fra Laksefjord (Lebesby) (Sjøvold L729). Funnet inneholdt halsringer av sølv og spiralringer av gull (384 g). Pilspisser av jern og gjenstander av bein/horn forekommer i depotfunn, men har ikke blitt funnet i nordnorske depoter.

Figur 16: Til venstre: Hjerteformede beltebeslag fra Finland. Kivikoski, Tafel 104. Til Høyre: Seks hjerteformede beltebeslag fra Långön, Nord-Sverige. Belteenden nederst til høyre har punkt-sirkel-ornamentikk. Zachrisson 1997:228.

5.2.4 Redskaper og andre gjenstander

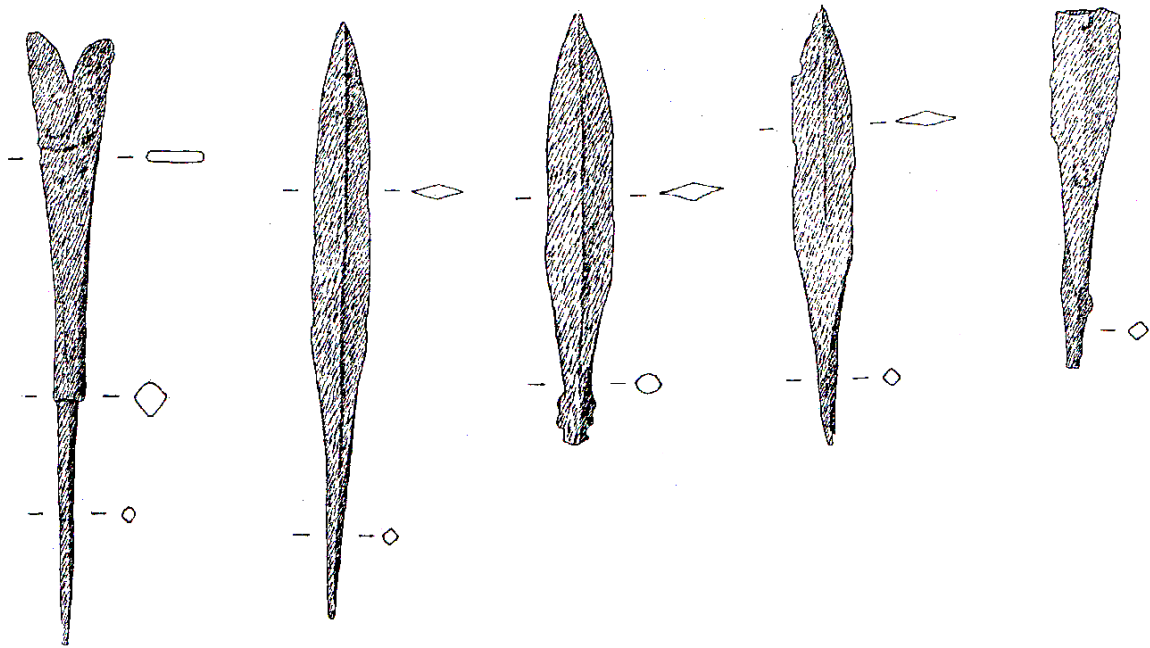
Ikke bare smykker og klesdrakt er idiomer for etnisitet, men også verktøy og våpen kan gi opplysninger om etnisitet og kulturmøte. Som diskutert i kapittel 3, var Knut Odner (1983:66) opptatt med dikotomien jordbruk/fangst og prøvde å finne bekræftelse for dette i blant annet redskapinventaret. Samiske graver inneholder et betydelig mindre antall våpen og redskaper enn både norrøne og blandede graver. De som er relatert til fangstkultur er for eksempel pilspisser og spydspisser, kniver og skinnskrapere, økser og eneggede sverd. Trolig ha noen av disse gjenstandene også blitt brukt som våpen i strid mot mennesker, men bortsett fra spor på sverdblader er en slik funksjon vanskelig å påvise.

En gjenstandstype som blir sett på som samisk er pilspisser av jern med kløyvd egg (R-551). Slike pilspisser kjenner vi fra blant annet Balsnes (Ts.874-882) og Rahajok (Ts.4395) i Troms, Vesilahti, Kokemäki og Enontekiö (Finland) (Kivikoski 1973, 870:116) og hele Nord-Sverige (f. eks. med skaft fra Kåppastjärro) sørover til Dalarna (jf. Lundholm 1976, Zachrisson 1997:213). Zachrisson anser disse på grunn av deres hyppige forekomst i samiske graver og offerplasser som samisk kulturindikator. Pilspisser med kløyvd egg er relativt stor (cirka 12 cm i lengde) og ble trolig brukt til jakt på større dyr som for eksempel villrein, elg og hvalross (Zachrisson 1997:213). Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson (pers. kom. 17.4.13) gjorde meg oppmerksom på at lignende former også har vært i bruk blant samojedene og andre østlige kulturer så langt øst som Japan.

Både (fjell)gravene i Norge (f. eks. Steikpannvola, Nord-Trøndelag) og Sverige (f. eks. Burvattnet, Jämtland) inneholder pilspisser av forskjellige typer (norrøne og østlige) samtidig (Gollwitzer 1997:29-31) (figur 17). Dette inkluderer for eksempel østlige pilspisser med triangulært blad, som også ble funnet i Härjedalen og Vivalen (Zachrisson 1997:52, 69). En slik blanding av ulike typer i en grav tyder ikke bare på den store betydningen av jakt og fangst i fjellområdene, men også kulturell åpenhet og har blitt diskutert i forskningen (bl. a. Gollwitzer 1997:27-33). Andre pilspisser som ofte ble funnet i samiske kontekster men ikke med sikkerhet kan tilordnes samene, er tveeggede klumppiler. Disse kan være av horn (Zachrisson 1997:214f.), jern (smst. 213, 226) eller bein (Schanche 2000:207f.) og tolkes for å ha vært i bruk ved småviltjakt (Bruun 2007:39). Beinpiler av ulike eldre typer forekommer også i norske urgraver, som for eksempel i Nesseby (C.1909, C.1904, C.8522), men også i Sverige (Tärna) (SHM17316).

Spydspisser av østlige typer i Nord-Norge er Petersen G- og H-typer og varianter av G- og K-typer. Mange av dem er pyntet med runesten-stil ornamentikk og er utsmykket med sølv. E-typen er den hyppigst forekommende spydspissen i Finland (også funnet lenger øst) (Sjøvold 1974:284f.) og dette ser ut til å gjelde også for Troms og Finnmark. Slike spisser forekommer for eksempel i Bunes (G-type) (C.8133), Skibotn (K-type) (Ts.1964/100) og Rubbestadfjellet (H-type) (Ts.1965/13).

Kniver av jern er vanlige i norrøne og hybride kvinnegraver fra Nord-Norge og ble funnet for eksempel i Loppa, Austein og på Helløy (Holand 1989:74). Men også blandede graver i Sverige, som i Arjeplog (Manker 112, 132) inneholder kniver av jern.

Figur 17: Ulike pilspisser fra gravene i Steikpannvollan, Nord-Trøndelag. Gollwitzer 1997:29.

Kniver forekommer også i både samiske kvinnegraver og mannsgraver, som for eksempel i Nesseby (C.21112, C.21157), Lebesby (Schanche 2000:221), Tysfjord (Ts.11244) og Tärna (Sverige) (SHM17316, NM244.303). Kniver med bronsekjeder som var festet til en slire med vedheng blir sett på som typisk østlig og er kjent fra for eksempel Inari i Finland og Gotland (Kivikoski 1973:147, Storli 1991:96). Fra gravfunnet i Loppa (Ts.3065e) er det et bronsekjede som trolig var festet til en kniv (Sjøvold 1974:177).

Sverd materialet fra nordnorske og «blandede» graver omfatter en rekke Petersen-typer og det ville bli for omfattende å diskutere disse her. En del av sverdene er østlige typer (f. eks. Engholmen > Valsgårde-type). Noen eksempler på østlige sverdfunn er i gravene fra Kvalshausen og Engholmen på Karlsøy (Ts.499), Austein (Ts.3971-2) og Balsnes (Ts.874-882) (Bruun 2005:53f). Sverdet fra en av de trolig blandede gravene i Steigen (Bø) er fra yngre romertid og dekorasjonen er av ukjent type (Bakke 2012:46). Sjøvold (1974:291) skriver at det er bare en skjoldbule av østlig type i Nord-Norge (R-565) og den som ble funnet i Bø (Steigen) kan ikke med sikkerhet tilordnes østlig gjenstandskategori (Bakke 2012:47). Jernøkser ser ikke heller ut å være vanlige i blandede graver. Ei lita øks som Storli (1991:97f.) tolker som en del av husholdstutstyret ble funnet i Balsnes graven (Ts.6340). I sammenheng med den i det for-

rige kapittel nevnte Petersen C-typen kan sies at den har blitt sett på som østlig. De fleste er oppdaget i Nord-Finland og Gotland (Sjøvold 1974:287f.). I Sverige ble det utgravd jernøkser i samiske graver (Schanche 2000:213). Verken sverd, skjold(buler) eller økser har blitt funnet i entydig som samisk tolkete graver fra vikingtida i Nord-Norge.

Andre redskaper til hverdagens arbeid, som blant annet vevsverd av bein, hvalbeinsplater (jf. Isaksen 2012), fiskekroker, kammer, ildstål og jernnøkler ble funnet i samiske og blandede graver. Runebommehammere av horn og bein forekommer kun i samiske graver, men er fordelt over hele Nordkalotten. Et eksempel fra Norge er Sørøya i Finnmark. Avslag finnes først og fremst i eldre jernalderen (Schanche 2000:208f.). Steinredskaper fra samiske funn er slipestein av skifer med spor av sliping som for eksempel fra Porsanger (Ts.10214, sma), Tárna (NM244.302, sma) og Nesseby (C 8515, Ts.2002, yng). Slike ble funnet allerede fra tidlig metalltid og indikerer at det ble brukt jernredskaper som kniver (Schanche 2000:174, 209-12). Videre verktøy fra samiske graver er skrapere som for eksempel fra Nesseby (Ts.6431). Østlige nålhus av bronse har blitt funnet i fire graver i Nord-Norge (f. eks. Gressholmen på Måsøy) (Ts.10210a-b). Slike er ofte pyntet med *punkt-sirkel*-ornamentikk og vanlige i finske (f. eks. Mikkeli-Tuukkala) og svenske (Gotland) funn fra vikingtida og har også blitt funnet på Island (Kivikoski 1973:138, SHM11380, se kap. 6.5.3). Et lignende nålhus av denne typen (men av gull) er kjent fra gullskattfunnet fra Øvre Eiker (Buskerud).

Punkt-sirkel-ornamentikken dukker også opp på en rekke redskaper ifra samiske og blanda funnsteder. Noen eksempler på dette er kammen fra Engholmen på Karlsøy (L703), hvalbeinplatene fra Sommarøy (L661), Grytøy (L578) og Vik i Buksnes, klemmer fra Sømhovd (L24) og mange andre redskaper.

5.3 Oppsummering

Vi kan oppsummere med at selv samisk kulturtilhørighet ikke er noe som er direkte og uproblematisk avlesbar i materiell kultur, så kan en slik tilhørighet spores i det arkeologiske materialet. Dette gjennom både bo- og gravformer og gjenstander som ikke er vanlige blant de typiske norrøne funn i både Nord-Norge og resten av landet. Dikotomien samer/norrøne uttrykkes i økonomiske (fangst-jordbruk), religiøse (graver, offerplasser, artefakter), materielle (smykker, våpen, redskaper) og sosiale (boplasser, *siida/goahte*, territoriale grensesettinger) aspekter. Disse er ikke alltid uniforme og i mange tilfeller er det ulik grad av blanding med norrøne former og *vice versa*. Det er først og fremst i Nord-Norge (men også i den nordlige

delen av Sverige) at antatt samiske former som for eksempel østlige smykker dukker opp i norrøne graver. Slike graver kalles gjerne «blandede» graver og representerer gjennom mange ulike fasetter trolig positivt utformede relasjoner mellom samer og norrøne i vikingtida. De fleste blandede graver som inneholder østlige smykker har blitt tolket som kvinnegraver. Ulike kombinasjoner av smykker og redskaper har også, sammen med kjønnsbestemmelse av skjelett, antydning muligheten for kjønnsoverskridende tilhørighet, noe som ofte tilskrives sjamaner. Et eksempel for dette finner vi i gravene fra Vivallen i Sverige (Zachrisson et al. 1997). Ut over dette ble gravenes rikdom og boplassenes romslige inndeling sett på som indisium for sosial stratifisering i det samiske samfunnet. Forskningen har gjort oppmerksom på at også uttrykk for etnisitet i arkeologisk materiale er dynamisk og at vi burde være forsiktig når vi bruker dagens oppfatning om etnisitet på forhistoriske kulturer.

Kapittel 6: Arkeologisk materiale fra Island

I den islandske arkeologien var det lenge nærmest obligatorisk å sette arkeologiske funn i sammenheng med sagaene eller å lete etter funn som kunne settes i sammenheng med sagaenes beskrivelser (Friðriksson og Vésteinsson 2003). Den tidligere forskningen, som i hovedsak var fokusert på graver, hevdet videre at de islandske funnene var fattige (f. eks. Shetelig og Kålund) og av sekundær betydning (Eldjárn) sett i forhold til det skriftlige materialet. En av årsakene for slike vurderinger var at det islandske materiale ble sammenlignet med norske og danske funn som kommer fra områder med befolkningstetthet, økonomiske muligheter og naturvilkår som ikke kan sammenlignes med situasjonen på Island. Islands enorme litteratur-korpus har påvirket forventningene til det arkeologiske materialet og det har forårsaket et fokus på det genuint «norrøne», som utelukker videre teorier om herkomst. Den islandske arkeologen Órri Vésteinsson (1998:5) peker på at det nordnorske aspektet ved landnåmet er synliggjort, men at det mangler arkeologiske bevis for å kunne utvide dette. Videre peker han på at forskningen viker til side, når det kommer til forsøk på nærmere presisering av befolkningens herkomst. Årsaken til dette ser jeg i den islandske forskningstradisjonen med å finne sammenhenger mellom skriftkilder og arkeologiske spor, og der arkeologien både institusjonelt og *de facto* lenge var en sidegren av historien. Som tidligere nevnt hadde denne kombinasjonen betydelig innflytelse på nasjonsbygging og dens vedlikehold, og har gjort det vanskelig å gi plass til nye ider (jf. Hastrup 1985, 1998). Både blant Eldjárn's funn og i nyere utgravninger dukker det opp funn som ikke passer i den norrøne eller keltisk-norrøne konteksten. Her dreier det seg i første rekke om funn relatert til graver, men også bosetningsstrukturer, hus/gårder og løsfunn hvilke er avvikende og som kan settes i sammenheng med samisk tilstedeværelse.

Tolkning av arkeologisk materiale i sammenheng med etnisitet forutsetter at materialet har etnisk utsagnskraft. De etniske grensene har ikke alltid vært like markant som i dag. Derfor er det vanskelig å bruke arkeologiske gjenstander, graver osv. som etnisitetsmarkører. Vår forståelse av etnisitet er heller ikke nødvendigvis den samme som i jernalderen og hele etnisitetsforståelsen kan oppfattes som dynamisk. Men når noe skal tolkes, så blir man nødt til å skaffe kategorier og sannsynlige sammenhenger. For eksempel kan vi med stor sikkerhet si at østlige smykker har vært vanligere blant samer enn norrøne (bl.a. Sjøvold 1974, Storli 1991, Zachrisson 1997:191-218, Olsen 2003:25). Blant de østlige gjenstandene på Island er blant annet pilspisser med kløyvd egg, urgraver, never i graver, grophus, østlige smykker som for eksempel hengesmykker (jf. Zachrisson et al. 1997:206f.) og andre redskaper. Problematikken med å innordne funn i etnisk sammenheng ble diskutert tidligere i denne oppgaven. Ofte er det kun få gjenstander i et funnkompleks som kan knyttes direkte til

etnisitet og derfor er det vanskelig å tegne opp et enhetlig og komplett bilde. Deres utsagnskraft og tolkninger blir også vanskeliggjort om man anvender den ovennevnte målrettede framgangsmåten med nedprioriteringen av atypiske gjenstander og ukjente strukturer. Ikke minst på grunn av dette vil jeg i det følgende også peke på noen konkretere indikatorer for samisk tilstedeværelse i det arkeologiske materialet ifra vikingtidens Island.

I dette kapitlet kommer jeg til å gjennomgå noen «typiske» funn fra det islandske materialet, men også funn som ikke kan innordnes i en kategori eller som viser karakteristika som kan settes i sammenheng med det samiske og konkret nordnorske. Hensikten med å vise «alminnelige» islandske funn er å gjøre det lettere å skille det som er «fremmede» funn og som det kan synes om har blitt lagt mindre vekt på i toneangivende forskning. Noen av dem bærer østlige elementer, som peker på kontakt til områder lenger nord og øst.

6.1 Visuelle similariteter

Landskapets utseende "visual appearance" må ha påvirket de første landnåmsfamilier ved valg av boplassen. Ser vi på fordelingen av landnåmsgårder på grunnlag av arkeologiske funn, så viser det at innlandsgårder har blitt etablert like tidlig som de første familiene bosatte seg på Island. Dette inkluderer ikke bare det tett bebodde innlandsområdet ved Mývatn (Vésteinsson et al. 2012:209), men også andre deler av øya (figur 17). Slike områder, som for eksempel Mývatnsveit kan ha vært interessante for fangstmenn som samer, fordi disse tilbød bedre muligheter for jakt enn andre distrikter. Enkelte landnåmsgårder og graver fra den første immigrasjonsbølgen er plassert i fjellområder, hvor naturen ligner på omgivelsen innlandssamer pleide å bo i. Den islandske arkeologen Bjarni Einarsson sammenligner den nordislandske naturen i Skagafjörður/Eyjafjörður området med de norske fylkene Troms og Finnmark (se kap. 1.1). Resultatet er at især Nord-Islands natur ligner i nesten alle aspekter på mer nordnorske forhold enn sørvestnorske (Einarsson 1995:37). Dette inkluderer både klima-, miljø- og vegetasjonshistorie og landskapsrommets topografi og utseende. Landskap og kosmologi var viktige aspekter ved valg av både bosted og gravsted (Maher 2009:215).

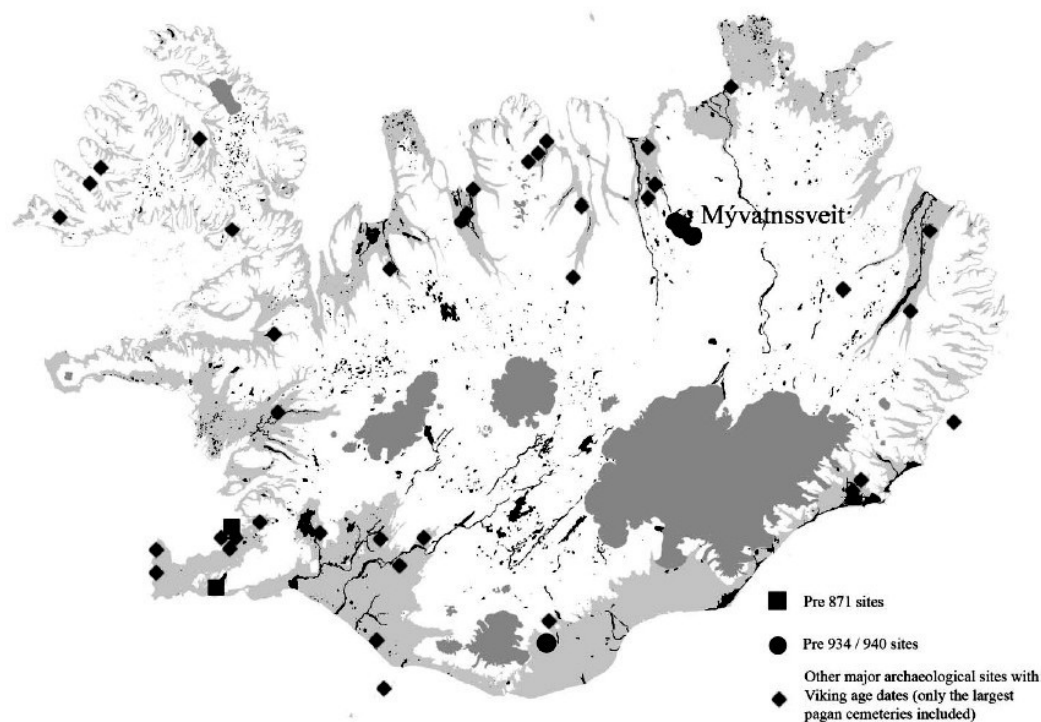
6.2 Hus og gård

Distribusjon, beliggenhet og arkitektur til de første gårdene på Island står i direkte sammenheng med subsistensøkonomi, etnisitet og landskapets utseende. Derfor vil jeg i det følgende gi et sammendrag av bosetningen på Island utifra arkeologiens kunnskaper. Formålet er også her å vise på hvilken måte mennesker av samisk eller blandet etnisitet kan ha påvirket

eller etablert seg på landnámstidens Island.

6.2.1 Distribusjon og beliggenhet

Landnámsgårder er som regel plassert i kystnære områder (Vésteinsson 2000:165), men i de siste årene har det blitt funnet en del gårder i mer typiske innlandsstrøk – især i det nordøst-islandske området rundt innsjøen Mývatn (Vésteinsson et al. 2012). Disse kunne også tefradateres til landnámstida; nye pollenundersøkelser fra bunnen av Mývatn bekrefter dateringene (Sigurgeirsson et al. 2013). Gårder i innlandet ble tidligere sett på som etablert etter landnåmet i sammenheng med tildeling av land til de som kom med den andre emigrasjonsbølgen (Mc Govern et al. 1988, Hallstad Mc Guire 2006:13). Men i lyset av nyere kunnskap om store innlandsgårder i Nord-Island (f. eks. Mc Govern et al. 2007:35, Brown 2010, Vésteinsson et al. 2012) må altså denne oppfatningen revideres (se nedenfor).

Figur 18: Fordeling av *landnámsbær* på Island. Vésteinsson et al. 2012:208.

Noen landnámsgårder (f. eks. Hrísheimar og Háls) viser spor etter jernframstilling, som peker på en tidlig spesialisering av gårder (Edvardsson 2003). Ut fra denne kunnskapen kan man tenke seg at ikke alle områder var av samme betydning for hver gård. For eksempel ville en gård som hadde spesialisert seg mot maritime ressurser valgt å etablere seg ved havet/fjorden enn i innlandet; en gård som har til hensikt å drive med sauehold ville ha valgt områder med

rike sauebeiter. Som Vésteinsson (1998:6) framhever, er forsøket å rekonstruere grensene viktig til å kunne si noe om relasjonene mellom primære og sekundære bosettinger og gårder. Varierende er også gårdenes levetid, det vil si deres evne til å etablere seg over tid. Noen gårder viser ”trial & error”, andre forsvant på grunn av økologiske konsekvenser som erosjon og klima (f. eks. Sveigakot). Det må også tas i betraktning at mindre gårder kan ha blitt underlagt av større gårder og har skiftet funksjon ved denne annekasjonen.

Órri Vésteinsson et al. (2002:15-7) deler de overordnede gårdsstrukturene i landnámstida i tre distinkte grupper:

- 1) **Store komplekse gårder** (*Large complex settlements*) med et sentralt (lang-)hus og mange store og mindre hus/gårder fordelt omkring. Slike gårder har kontroll over vide områder (økonomisk og politisk/religiøs) med stor beitemark og tilgang til en rekke ressurser som inkluderer enten jakt, fangst (hav, vatn eller elv) eller skog/myr.
- 2) **Store enkle gårder** (*Large simple settlements*) med et sentralt (lang-)hus og 1-3 mindre hus fordelt omkring. Slike gårder har kontroll over mindre områder (økonomisk og politisk/religiøs) med beitemark, men ofte over store områder av sekundær betydning. Disse gårder ansees som etablert ved den andre landnámsbølgen.
- 3) **Mindre gårder** (*Planned settlements*) med et sentralt hus og tilgang til bare en ressurs. Slike gårder ligger ofte i ryddede skogsområder eller ved fjorden og består av en familie med noen få treller. Disse ble i senere tid ofte underlagt av større gårder, det vil si ble gjennom funksjonsskifte til en del av et større kompleks.

Som påpekt i andre kapitlet ble det også etablert landnámsgårder i fjellet. Noen eksempler er fjellgårdene Gjaskógar (Vésteinsson 2004a:8), Þórsmörk, Barðardalur og Þuríðarstaðir (Vésteinsson 1998:24). Videre skriver Vésteinsson, at det virker absolutt usannsynlig at noen ville ha bosatt seg i slike vær- og rasutsatte områder mens det var tilstrekkelig med land i «bedre» områder. Men hva om disse landnámsmenn kom fra innlandsområder i Norge og det utmarksnæringer var vel så viktige som jordbruk? Her kommer jeg tilbake til teorien om, at de første som kom til et ubebodd land, tenderte til å søke og rekonstruere kjente forhold; dette gjelder mange aspekter – blant annet valg av bostedet. Det er plausibel, at for eksempel innlandssamer som kom til Island antageligvis hadde favorisert et sted i innlandet, tett ved eller i fjellet.

6.2.2 Langhus

Det har blitt funnet og undersøkt cirka 30 langhus fra vikingtida. En stor del av disse hallene er 15-20 m lange og 4-6 m brede rektangulære bygninger med buede torvvegger og sentralt

ildsted. I noen tilfeller er veggene rett og i tillegg til torv ble det i noen tilfeller også brukt stein som byggemateriale. Det største huset av denne typen (*skáli*) er 35 m lang og mer enn 7 m bredd (Hofstaðir, Mývatn). Generelt viser både langhusene og andre bygninger stor variasjon vedrørende konstruksjon og beliggenhet. Også når det kommer til plassering av uthusene (*útihus*), fjøs og andre strukturer som er tilknyttet huset/gården er det stor variasjon. På grunn av dette kan den tradisjonelle nordiske hustypologien ikke enkelt anvendes på Island. Allikevel kan det opptegnes visse tendenser: Hus av ”Trelleborg”-typen framstiller den tidligste formen av langhus på Island og strukturene ser ut til å ha utviklet seg mot mer avanserte og komplekse former gjennom vikingtida fram til middelalderen. De karakteristiske langhusene med fjøs- og boligdel, som er kjent fra andre områder i Norden, er ikke typiske på Island. Det samme gjelder det oven nevnte byggematerialet: Torvvegger ansees som typisk nordnorsk og var ikke utbredt på Vestlandet hvor det først og fremst ble brukt tømmer (Johansen 1979:106f., Einarsson 1995:111). I den sørlige delen av Norge var det obligatorisk å inngjerde gården med stein og det var en fe-sti fra fjøsen til beiteområdet (Johansen 1979:116f.). Slike konstruksjoner forekommer (f. eks. Bakkan/Bø), men synes langt mindre vanlige i Nord-Norge. Også ved dette aspektet har forskningen favorisert den tradisjonelle og ensidige tolkningen om et sørvestnorsk opphav.

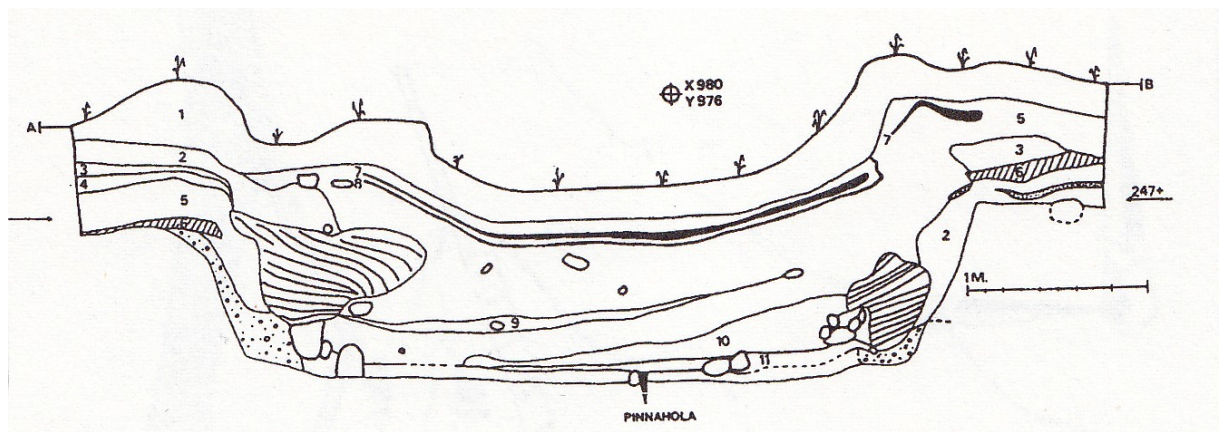
Tidligere ble den islandske bosettingsstrukturen karakterisert bestående av en stor sentral gård (+2 langhus) med noen fjøs (f. eks. Aðalstræti) og uthus (Vésteinsson 2002:103). Tilfeller med samtidig nærvær av to like store gårder tolker Vésteinsson (2000:168) som kooperasjon mellom to mektige familier. Hallstad Mc Guire (2006:14) ser på dem som mulige utvidelser ved forøkning av familiene. Samtidig henviser hun til variasjonen av langhus-typer (med eller uten fjøsdel) som mulige indikatorer for ulike former av landbruk eller sosiale status. Vedrørende variasjonsbredden av byggeskikk og oppdeling av rom og arbeidsplasser innenfor husene kan også en etnisk komponent tenkes (f.eks. som i den samiske boligen) (se kap.3, Hansen og Olsen 2004:97-9, Storli 1994:61-4).

6.2.3 Uthus

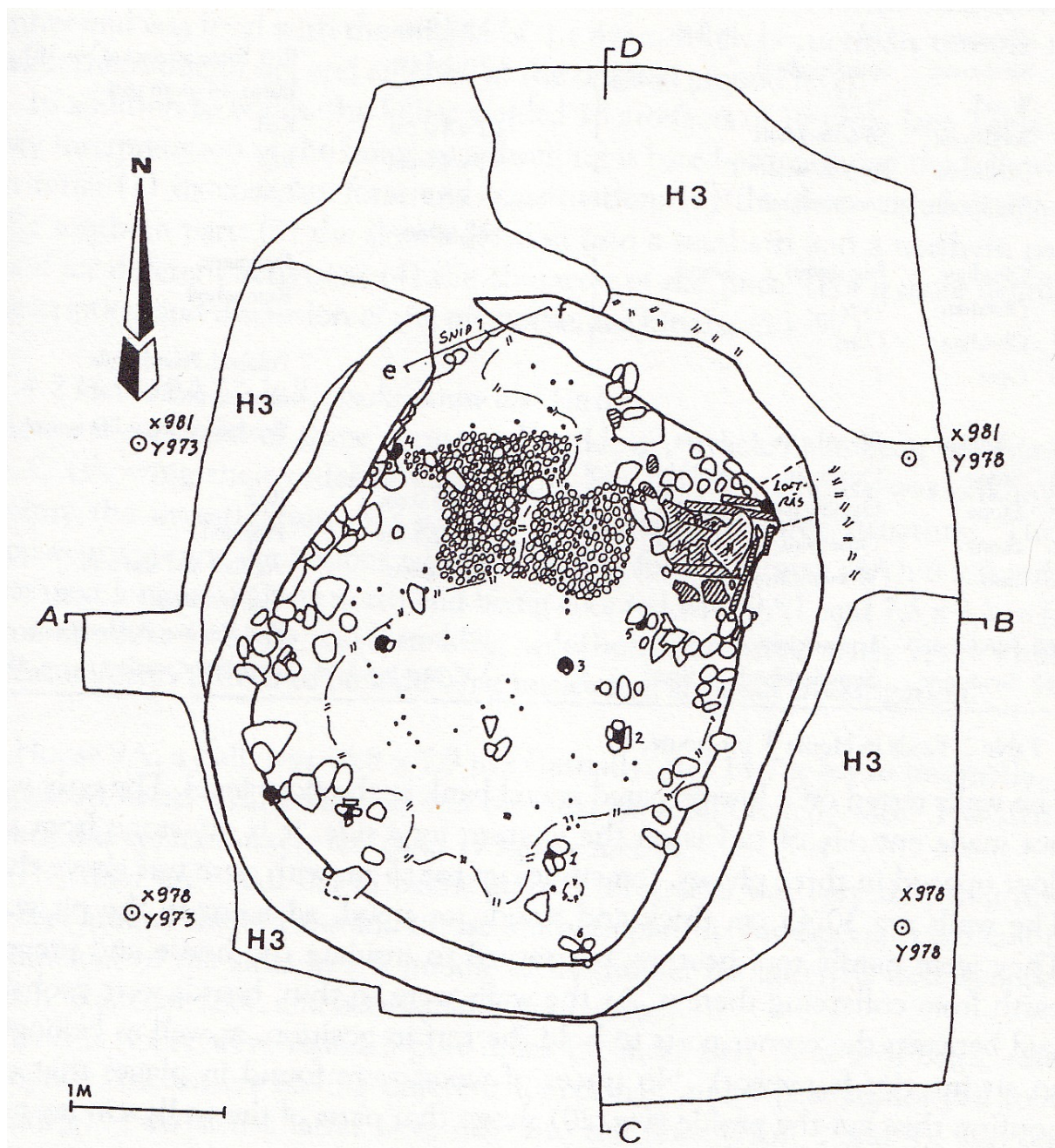
Mest interessant i sammenheng med denne oppgaven er likevel de andre strukturer som ikke framstiller en ”vanlig” norrøn bosetningsform. En slik kategori er de ovenfor nevnte uthusene (*útihús*) som ligger innenfor gårdens beiteområde (*heimahagi*). Forskningen er enig i at de fleste er fjøs (*fjós*) og innhegninger til både kveg (*hlaða*), sau (*fjárhús*) og hest (*hesthús*) (Sigmundsson 2008:216-8).

6.2.3.1 Grophus

Men en variant av disse er slike som befinner seg gravd ned i bakken (nor. *grophus*; isl. *jarðhús*; eng. *pit-houses*). Disse husene er gravd ned 0,3-1,4 m og er 4,8-18,7 kvm stor. I de fleste tilfeller var veggene konstruert av tømmer, som var festet på loddrette stolper, men også torv som konstruksjonsmateriale ble brukt (Granastaðir). Husene oppviser oven av steinplater som var plassert i hjørnet mot veggen. Slike ovner finnes kun i grophus og blir derfor tolket som knyttet til husenes funksjon (Milek 2012:102). Åtte hus har et steingulv, to har et drenasjesystem og 74 % av de fullstendig utgravde husene oppviser et stort antall såkalte *pinnahólar* (stolpehol, 10-30 mm i diameter); om deres funksjon er det forskjellige teorier som for eksempel at de var stolper til benker, vev eller av magisk betydning (smst. 100-2, Gardela 2008). Blant artefaktene som ble funnet i 76 % av grophusene var det i de fleste tilfeller vevvevter, ildsprunget stein og dyrebein. Milek (2012:103) påpeker at de fleste gjenstandene trolig har vært fjernet ved fraflytning. Både de etterlate artefaktene og den ujevne fordelingen er ikke nok grunnlag for entydige tolkninger om husenes funksjon.

Figur 19: Profiltegning av grophuset (hus 3) fra Granastaðir, Nord-Island, sett mot nord. 4= Landnámstefra. Einarsson 1995:76.

Figur 20: Tegning av grophuset (hus 3) fra Granastaðir, Nord-Island. H3=Hekla tefra. Einarsson 1995:77.

I alt ble det funnet 24 grophus på 16 forskjellige steder på Island. 13 av 26 *skáli* fra vikingtida er med grophus. Bygningenes antall per gård varierer fra et til fem hus. Distribusjonen er konsentrert på både kyststrøk og innlandsområder i vest- (Vatnsfjörður og Eiríksstaðir) sørvest- (Bessastaðir og Stóraborg) og nordøst-Island (Hofstaðir og Granastaðir), hvor det foregår ekstensiv arkeologisk overflateavdekning (Milek 2012:93). Stort sett mangler grophus på steder, som ikke er fullstendig utgravd – noe som støtter antagelsen at disse har vært vanlige på islandske gårder fra landnåmstida til tidlig middelalder. I løpet av denne perioden gjennomgikk en del av husene ulike innvendige forandringer, som for eksempel reorganisering av inventarets plassering. Bortsett fra de fem grophusene på Sveigakot i

Mývatnsveit er det vanskelig å påvise om disse har vært i bruk før etablering av langhusene. Men det er åpenbart at grophusene har vært i bruk gjennom hele vikingtida og endog har overlevd langhusene. Denne kontinuiteten, som også kan overføres på kontinuitet vedrørende byggeskikk, -materiale og -sted antyder også en mulig symbolsk utsagnskraft og at husene også kan ha fungert som en relativt stabil etnisk markør (Stoklund 1982:22f.).

Grophusene har blitt tolket både som badstuer (Magnússon 1973), kultsteder (Gardela 2008), smie eller avfallgrop (Bruun 1928:39, 136), hedensk tempel (Einarsson 1992:102), arbeidsplasser til kvinner (Milek 2012), overgangshus - det vil si hus som ble brukt under bygningen av langhuset (Eldjárn 1961, Sveinbjarnardóttir 2004) og hus til slaviske landnåmsfamilier (Urbańczyk 2008, 2009, 2012). En del av tolkningene om deres funksjon har vært styrt av eldre tolkninger av grophus i Norden (Einarsson 1992:103f.) og også her måtte sagamaterialet tjene som veiviser (f. eks. *Eyrbyggja saga*, jf. Magnússon 1973). Bjarni Einarsson (1995:118) hevder som den eneste at grophusene kan ha vært hus til samer eller inspirert av samisk byggeskikk. Både Einarsson og Urbańczyk gir dermed rom for nye tolkninger om etniske spørsmål ved dette boforholdet. Ved siden av tolkninger om deres økonomiske funksjon som del av gården eller sosiale sfære som kan gi opplysninger om kjønnsroller og samfunnets stratifisering, innebærer disse husene også etnisk utsagnskraft og vitner om relasjoner mellom ulike kulturelle bakgrunner ved landnåmet.

Som eksempel vil jeg anføre Sveigakot, som er en del av det fra landnåmstida til dags dato kontinuerlig bebodde område i nordøst-Island. Før det første langhus ble bygd her, trolig etter 940, bodde man i to grophus som gikk gjennom flere faser med åtte reorganisasjoner av gulvet i perioden 870-940 (Vésteinsson et al. 2012:209-12). Dette er den eneste boplassen i Mývatn området, som har blitt utgravd fullstendig (1999-2006) gjennom en stor overflateavdekning. De første som kom til Sveigakot bygde fjøs for opp til 20 dyr parallelt med grophusene (Vésteinsson 2004b:53). I tillegg viser de første to fasene tydelige spor etter rydding av skog. Dette kan settes i sammenheng med endrete naturforhold. Den siste fasen av grophusene oppviser et sentralt plassert ildsted; noe som kan tyde på en gradvis tilnærming til den norrøne arkitekturen som senere ble dominerende på Sveigakot og over hele øya.

Mye tyder på at de første beboerne av Sveigakot var av en annen etnisitet enn de norrøne. På grunn av områdets begrensede ressurser og husenes størrelse kan deres status ifølge årsrapporten fra 2006 (Friðriksson 2006:7) anees som lav, fordi “(...) *it is difficult to imagine that anyone in full control of his or her own life would have chosen to live in a place such as this.*” (smst.). Vésteinsson (2004b:53-5) ser tre forskjellige muligheter for denne måten å bo

på:

- a) Grophusene er uthus til en enda ikke funnet *skáli*.
- b) De tidlige grophusene tilhører et av langhusene i Baldursheimur eller Grænvatn og har vært boplass til treller frem til Sveigakot har blitt etablert som *skáli*.
- c) Grophusene har vært bolig til bosettere (ikke nødvendigvis norrøne) som ble brakt med av en mektig landnåmsmann for å sikre seg slaver eller som «marketing trick».

Figur 21: Grophus (første fase) på Sveigakot, Nordøst-Island, sett mot sørøst. Gísladóttir et al. 2004:20.

6.3 Subsistensøkonomi

Som påpekt i det første kapitlet, har store deler av Island vært dekket av skog og gress. Dette gjorde åkerbruk og fehold mulig og bød på attraktive vilkår. Med henvisning til landskapsbeskrivelsen i det første kapitlet anser jeg det som nødvendig å knytte den til landnåmsmennenes økonomi som igjen står i umiddelbar sammenheng med plassering og strukturering av hus og gårder. Som foreløpige resultater av ”Landscapes of Settlement” prosjektet i det tett bebodde Mývatn-området viser, må tidligere teorier om økonomien i landnåmstidens Island revideres (Mc Govern et al. 2007:30, 45-7). For Nord-Island betyr det blant annet følgende: Rydding av skog ser ut å ha vært dominerende i middelalder, mens den i vikingtida primært skjer på mer avgrensede områder. Også erosjonsproblematikken må i dette lyset forskyves til middelalderen og spesielt til tiden etter 1717. Politiske og sosiale forhold vedrørende bruk av ressurser er også en faktor som hadde stor betydning for økonomiens

store variasjonsbredde og de endringer den gjennomgikk. Økonomien i landnåmstida blir i henhold til resultatene av det ovennevnte prosjektet sett på som en blanding av byttehandel, åkerbruk, fehold, fangst, innsamling av egg og jern- og kullframstilling. Omveltninger, sammenbrudd eller andre forandringer i subsistensøkonomien er resultater av både klimaforandringer og erosjon, skiftning av det økonomiske og rituelle landskapet (smst. 46). I et tidligere arbeid hevdet Vésteinsson et al. (2002:1) at islendingene var “(...)undynamic and unresponsive to change(...)”, som har ført til store økonomiske problemer fra middelalderen til nyere tid. Denne uviljen til å tilpasse seg de nye omstendighetene er som kjent også blitt anført til den norrøne kulturens undergang på Grønland. Men som vi skal se skulle blant annet prosjektet ”Landscapes of Settlement” komme til at man måtte revurdere disse antagelsene.

Forskningen er enig om at landnåmstidens kosthold var først og fremst fra domestiserte dyr som storfe, hest, geit og sau som ble brakt med fra Norge og de britiske øyene og som utgjorde økonomiens basis. Kostholdet ble beriket av marine produkter og fugler; forholdet mellom disse kan sees på som varierende i forhold til tid og sted (Vésteinsson et al. 2002:10). På Sveigakot i Nord-Island for eksempel fremtrer det at landnåmstidens proteinbaserte kosthold bestod hovedsakelig av domestiserte dyr (først kveg, senere sau/geit) og jaktprodukter, mens mot 1100-tallet ble fisk og fugl en hyppigere matressurs. Senere skifter forholdene igjen og jaktprodukter får mindre betydning i forhold til domestiserte dyr. På Mývatnssveit ble det funnet marine produkter som må ha blitt importert fra kysten – noe som peker på eksistens av handel (Mc Govern et al. 2007).

I sammenhengen med landnåmsmennenes fleksibilitet ved utnyttning av ressurser peker Mc Govern et al. (2007:46) på at den nordislandske innlandsbosetningen ikke har vært en sekundær enklave i periferien, men et eget strukturert samfunn som klarte seg gjennom gode og dårlige tider. Men det viktigste resultatet fra ”Landscapes of Settlement” er at de økonomiske strukturene i vikingtida var mye mer varierte og komplekse enn man tidligere har antatt og har endret seg over tid. Det man imidlertid ikke har diskutert er om variasjonen i bosetning, økonomi og bruk av ressurser kan skyldes etniske forhold.

6.4 Graver

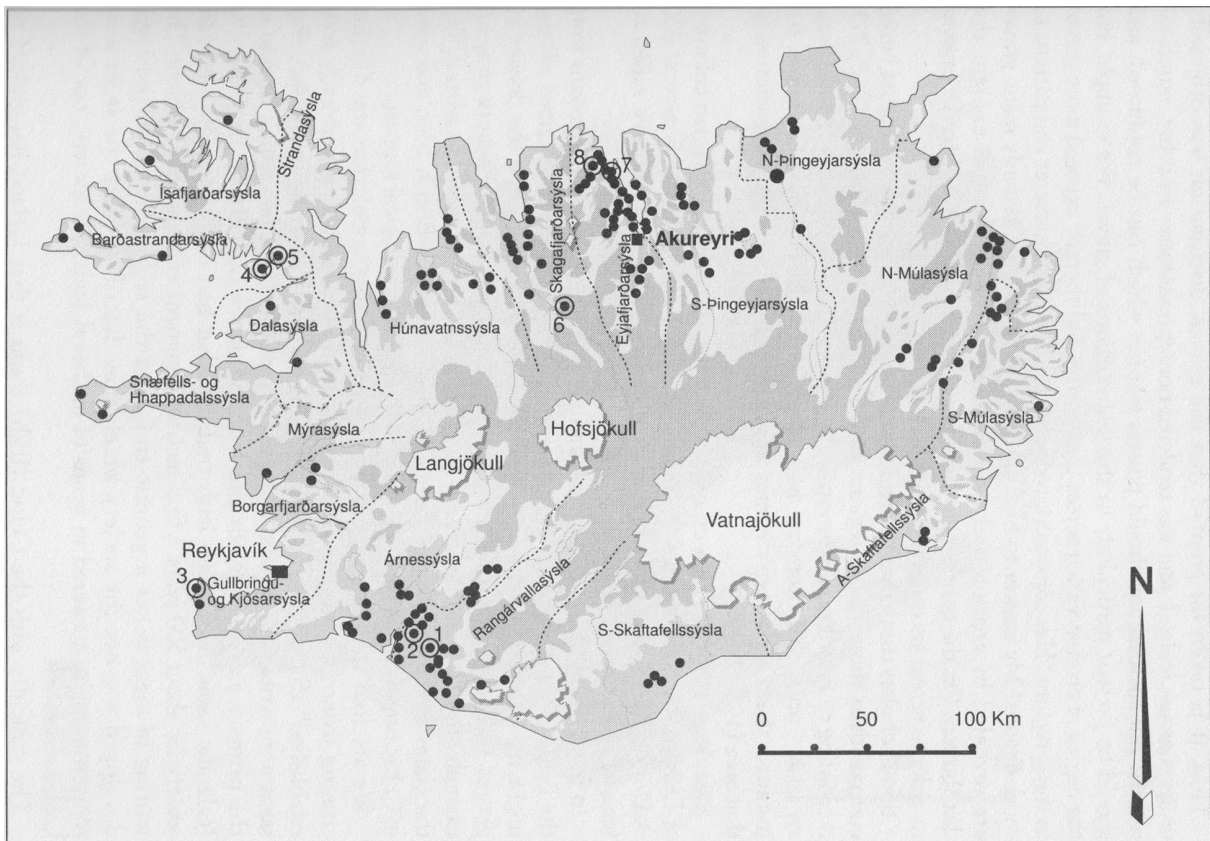
Dokumentasjonen av islandske graver er av varierende kvalitet, det vil si at en betraktelig del ikke fyller nåtidens krav om vitenskapelig dokumentasjon. På grunn av erosjon er det ikke alltid mulig å rekonstruere verken funnstedets tilstand da utgravningen fant sted eller vilkårene i landnåmstida. Årsaken som førte til oppdagelse av graver skyldes i 35,5 % av

tilfellene erosjon, 18,4 % arkeologisk undersøkelser, 14,4 % jordbruk og 13,5 % veiarbeid (Einarsson 1995:51). Distribusjonen og tilstanden til gravene må sees i lys av disse forholdene. Til dette kommer også at en betydelig del av de arkeologiske undersøkelsene har vært basert på sagaenes beskrivelser. Samlet kan dette forvrengte det faktiske bildet av gravenes beliggenhet og morfologi. Metoden med å bruke sagamaterialet som underlag for å lete etter funn, har også ført til at en uviss mengde materiale, som ble sett på som ikke «utsagnskraftig», «fattig» eller «(...)verdiløse refleksjoner av egosentrisme og overtro(...)» (Eldjárn 1966:10) ikke er bevart og dokumentert. Slike «uvanlige» funn dukker ikke opp verken i Eldjárns doktoravhandling eller i dens nytugave fra 2000 (Pétursdóttir 2009:35). Som nevnt har dette bildet forandret seg ved en ny tilnæringsmåte til både gårder og graver. Her vil jeg anmerke at Adolf Friðriksson har diskutert østlige gjenstander i islandske graver. Ifølge Friðriksson vitner disse om «(...)austurnorrænna sambanda(...)» til Sverige og Østersjøen (Eldjárn 2000:481-6).

6.4.1 Distribusjon og morfologi

Fram til dags dato er det registrert cirka 330 vikingtidsgraver på Island som er fordelt på 160 steder og som dateres til 800-1100 e. Kr. (Friðriksson 2009:10f.). Gravenes distribusjonen ser ut til å være konsentrert både på det nordislandske Eyjarfjörður- og det sydvestlige Árnes- og Rangárvalla-området (Pétursdóttir 2007:28). De fleste av disse gravene er enkeltgraver.

Eldjárn (1956:207f., 2000:269-83) beskriver typiske islandske vikingtidsgraver som omtrent 0,5 m til 1,75 m lange (med hest -4,75 m) og 0,5 m dype ovale, runde eller uregelmessig firkantete gruver av stein. De var ikke større enn at liket fikk plass i den. Liket lå som regel på ryggen og i de tilfeller hvor det lå på side, var beinene trukket opp mot kroppen. Etter at liket var plassert, ble det lagt stein rundt graven og på den døde. Noen ganger brukte man jord. Til slutt ble det laget en liten jordhaug over. Gravhauger er sjelden større enn 5 m i diameter og 1 m i høyde og kan ikke sammenlignes med de kjente monumentale haugene fra andre områder i Norden (jf. Sjøvold 1962, 1974, Meland 1989). Også på grunn av dette framsto disse gravene som fattige og enkle for den tidlige forskningen (Pétursdóttir 2009:22-6, Eldjárn 2000:267-97). På Island er det seks graver hvor liket har blitt plassert i en sittende stilling i både haug og båt (når jeg inkluderer «fjallkonan» fra Afréttarskarð/Vestdalur, se kap. 6.6) (f. eks. fire av gravene i Dalvík) (Eldjárn 2000:162-70). Denne gravskikken er ytterst sjelden i Norden og det finnes bare to tilfeller i Nord-Norge: Tjøtta (i haug) og Dønnes (i båt) i Helgeland. En slik sittegravtradisjon er også kjent fra Namdalen i Nord-Trøndelag (Hoelseth Bjørlo 2010:30-34).

Figur 22: Distribusjon av graver fra vikingtida på Island. Sirklete markeringer viser gravplasser med mer enn fire personer. Einarsson 1995:47.

Båtgraver beskriver Eldjárn som uvanlige, men dukker opp iblant (f. eks. Káldarhöfði) (Þjms.13535-57). Bautasteiner kjennes ikke på Island, mens kjerneøys er vanlige. Noen ganger finnes det spor etter stein- eller trekister. Branngraver ble ikke funnet; dette kan også skyldes at de er vanskelig å påvise – især i et område som er svært utsatt for erosjon og vulkanisme.

På grunnlag av 157 førkristne graver fra *Kuml* og *haugfé* har Zugaiar (2012:154) påvist at de fleste er orientert med hode bort fra gården, gjerne mot hav, sjø eller elv (Zugaiar 2012:155). Sammenfattet kan det sies at det ikke er en enhetlig orientering og at gravenes orientering kan ha blitt påvirket av omgivelsen (Eldjárn 2000:286). Gravene befinner seg innenfor en radius av 1500 m fra gården (de fleste < 300 m) og gjerne tett ved kommunikasjonsruter og grenser til andre gårder (Friðriksson 2004:22-8, Maher 2009:345-50, Pétursdóttir 2009:30, Zugaiar 2012).

En del av gravene er plassert langt fra landnåmsgårder i innlandet og tett ved/i fjell som for eksempel Brú (Þjms.1193-204), Skógar (Þjms.3559) og Afréttarskarð/Vestdalsvatn eller i utmarka som Tindar (Þjms.12092-97). Især funnet fra Vestdalsvatn ligner på de kjente samiske urgraver (se kap. 6.6) – en gravskikk som på grunnlag av den aktuelle arkeologiske

forskningen ikke kan relateres til de norrøne og er helt atypisk for Island. Et annet funn fra innlandet som viser samiske karakteristika er kvinnegraven fra Aðalból (Þjms.3466-68) som var plassert cirka 150 m fra gården tett ved fjellet og som inneholdt spor av never. I følge Eldjárn (2000:216) var neveren lagt opp på liket. Graven innehold ikke flere funn. Never i sammenheng med dens beliggenhet tyder på en samisk tradisjon (se kap. 5.2.1).

Gravsteder som oppviser flere graver, kan deles i to kategorier: *cluster*-graver og rekkegraver. Et eksempel for en *cluster*-gravplass er Ytra-Garðshorn (Þjms.15488-93) i Nord-Island, hvor ti graver med samme orientering (bortsett fra en barnegrav) er plassert i ulike avstander til hverandre og gården (Eldjárn 2000:156). Friðriksson (2009:15) antar at plasseringen til hverandre kan ha hatt en sosial og symbolsk betydning. Det samme gjelder rekkeorienterte graver, som for eksempel Berufjörður (Þjms.4441, 4483-89) og Kumlholt (Þjms.?) - begge i Nord-Island. Også forholdet mellom disse to gruppene kan sees på som en indikator for sosial, religiøs eller etnisk differensiering. Endring av gravskikk eller politiske omstendigheter har blitt anført som mulige årsaker (smst. 16f.).

Kjønnsfordeling på gravene ser ut til å være dominert av menn. 109 personer ifra *Kuml og haugfé* har blitt kjønnsbestemt ved hjelp av osteologiske undersøkelser (Gétsdóttir 1998). Av sikre kjønnsbestemte skjelett er 46 hankjønn, 20 er hunkjønn, mens av 43 mer usikre bestemte skjelett antas 28 å være menn og 15 kvinner. Halvdelen var på dødsdagen 36-45 år gammel, mens 46 % var eldre enn 46 år (18-25 år: 11 pers.; 26-35: 13 pers.; 0-17: 12 pers.) (smst. og Christophersen et al. 1999). Ruth Maher (2009:215) har pekt på at for eksempel plassering av graver i landskapet har spilt en viktigere rolle på Island enn i andre norrøne områder i vikingtida.

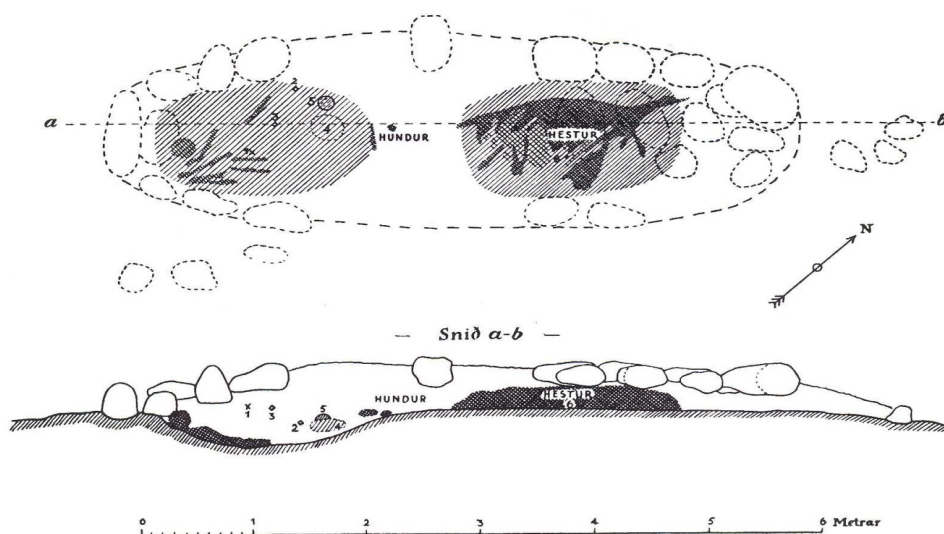
6.4.2 Gravgodset

Gravgods fra islandske graver fra vikingtida ble gjennom typologiske kriterier tolket som først og fremst av norrøn og keltisk-norrøn opprinnelse. Som tidligere nevnt, bruker Eldjárn ved bestemmelsen av artefaktene hovedsaklig Montelius, Petersens, Ryghs og Sjøvolds typologiseringer.

Et typisk islandsk gravgodsett består av tre til fem gjenstander og et dyr (hest eller hund) (Pétursdóttir 2009:25f.). Eldjárn (2000:306) ser en bestemt tradisjon i posisjoneringen av gravgods i graven. Han skriver at våpen (spyd og sverd), ofte ligger ved siden av liket med bladet mot føttene. Kniv og andre små gjenstander ligger derimot ved likets hofter, hvor disse trolig var festet på beltet eller var nedlagt i en skinnpung. Skjold ligger som regel på skallen

og beskytter den avdødes ansikt. Graver som ikke er plyndret oppviser ofte smykker og draktbaserte metalliske artefakter. Disse er funnet nær skjelettet som indikerer at den avdøde hadde på seg klær. For eksempel spenner ligger som regel nær brystet, mens kniver nær hofta. Bruksgjenstander som kniver og ildsten viser i de fleste tilfeller en stor grad av slitasje og vedlikehold . Derfor kan arkeologisk materiale i islandske graver tolkes som nært knyttet til personen(s) *selv* (Pétursdóttir 2009:31-6).

Et stort antall graver inneholder hester (i alt mer enn 100 st.). Figur 24 viser fordelingen av gravgods i gravene og tydeliggjør hestenes betydning for gravskikken (antall hester, sadler og grimer). Hester er som regel lagt enten i egen grav eller tett ved menneskegraven med et skille imellom. Dyret ble ”(...)carefully placed(...)in a traditional way(...)” (Pétursdóttir 2009:29) og det ble vedlagt verdifullt utstyr, som for eksempel seletøy og bissel (Eldjárn 2000:312-23). Dette understreker den store betydningen av denne skikken, som ikke harmoniserer særlig godt med oppfatningen av islandske graver som kalles «fattige» og «enkle». Fordelingen av hester i eller ved graver ser ikke ut til å stå i sammenheng med kjønn eller gravens beliggenhet i landskapet. Et eksempel for en grav som inneholder både hest og hund er grav 2 fra Vað i Øst-Island (Bjms.4341) (figur 23). Den er begravd 40-50 cm ned og dekket med en blanding av stein og jord. Rundt graven var det nedlagt større stein. Hunden lå plassert ved føttene til liket og hesten en meter vekk fra hunden. I forhold til det islandske materialet er det kun et minimum hestgraver/hester i graver i hele Norden. I nordnorske graver fra jernalderen ble det funnet 11 hester (se kap.5.1, Bunse 2010:77).

Figur 23: Grav med hest og hund fra Vað, Øst-Island. Eldjárn 2000:167.

6.5 Gjenstandsmateriale

Islandske funn omfatter i hovedsak gjenstander av norrøn og keltisk-norrøn (hiberno-norse) type. Men et betydelig antall stammer også fra områder lenger øst, som for eksempel Sverige, Finland, Russland og Baltikum eller kombinerer norrøne og østlige elementer.

Ved inndelingen av funnkategoriene skal det tas i betraktning at disse kan overlappe hverandre. For eksempel kan en gjenstand falle både under kategoriene «våpen» og «løsfunn». Det samme gjelder den «etniske» tilskrivningen/kategoriseringen; noen gjenstandstyper er vanlige i ulike områder og tider, og tolkningene kan derfor ansees som noe usikker (se kap. 5.). I slike tilfeller er det nødvendig å se funnene i en større sammenheng. Som tidligere skrevet er formålet mitt ikke å presse materialet inn i fastsatt kategori (f. eks. at østlige funn på Island må ha vært et uttrykk for samisk kultur), men å fremheve alternative muligheter å tolke artefaktene løs fra gamle stier, som ikke lenger passer i den moderne forskningens oppfatning om interkulturelle relasjoner i vikingtida.

6.5.1 Smykker

De fleste smykker fra Island er fra gravfunn, har blitt datert gjennom typologiske attributer og kan inndeles i fem definerte hovedkategorier (Hayeur-Smith 2003:150-202):

Den første og største kategorien omfatter såkalte «skandinaviske» smykker som utgjør 127 gjenstander (jf. Eldjárn 2000). Disse er for eksempel treflikede spenner (*Þriblaðanætur*) i Borre-stil (f. eks. Daðastaðir og Stóra Núpi) (Þjms.15691c og Þjms.9332). Eldjárn (2000:365) skriver at Petersen fremhever at slike treflikete spenner alltid har blitt funnet sammen med ovale spenner av Rygh 652/4 typen. Ringpinner/nåler (*hringprjónar*) med boret hul av både bronse (f. eks. Daðastaðir og Kroppur) (Þjms.15691e og Þjms.15193) og bein (f. eks. Dæli og Öndverðanes) (Kt 86 og Kt 47) forekommer ganske ofte. Dette angår også ovale spenner (*kúptar nætur*) (med avstand mest: 44 st.) i Borre- og Jelling stil (Petersen typer P24, P48, P51a-g, Rygh 652/4) (Eldjárn 2000:353-62). Alle de runde spennene (*kringlóttar nætur*) på Island er fra graver og bortsett fra to av bronse. Både runde og ovale spenner kan også ansees som østlig og er derfor også oppført nedenfor.

Blant smykkene er også belteringer (*beltishringjur*) (f. eks. Kaldarhöfði og Kápa) (Þjms.13540 og Þjms.11557?) og annet belteutstyr som belteender/beltebeslag (*sprotar*) (Eldjárn 2000:395). Noen av disse bærer østlige preg (se nedenfor). Videre inneholder gravene vedheng (*kingur*) i Borre- og Jelling stil (f. eks. Granagil) (Kt 9) og «torshammre» (f. eks. Foss og Vatnsdal) (Þjms.6077 og 1964:122), men også en figur med menneskeansikt fra Ránga (Kt 9) og fintarbeidede slirender (*döggskór*) i Borre- og Jelling stil (f. eks. Ljárskógar og Kirkjubólssdal) (Þjms.5072 og Þjms.3582). Blant fire sølv armringer (*armbaugar*) blir bare

en sett på som «skandinavisk» (Espenholl) (Hayeur-Smith 2003:169). Herkomst til de fleste perlene (*perlur*) kan ikke bestemmes. På grunn av materialet som ikke forekommer naturlig på Island (f. eks. kvarts, rav, kleberstein) antas, at en del av perlene kommer fra Norge eller de britiske øyene (smst.) (men se kap. 6.6). Det finnes også islandsk produserte perler av sandstein (f. eks. Gásir).

<i>Type of grave goods</i>	No. of graves		<i>Type of grave goods</i>	No. of graves
Horses	115		Sickles	4
Spear heads	57		Arm rings	4
Knives	54		Spindle whorls	4
Beads	42		Bells	3
Saddle remains	41		Finger rings	3
Whetstones	29		Forging tools	3
Axes	24		Fish hooks and line sinkers	3
Bridles	23		Gaming pieces	3
Oval brooches	23		Pendants	3
Weights and scales	21		Tongue-shaped brooches	2
Dogs	21		Penannular brooches	2
Combs	19		Iron spits	2
Textile fragments	17		Arrow heads	2
Swords	17		Belt buckles and strap ends	2
Strike-a-lights	14		Weaving implements	2
Shield bosses	14		Bone pins	2
Cauldrons and vessels	9		Crampons	1
Ringed pins	8		Horse crampons	1
Disc brooches	8		Buttons	1
Shears	8		Hobbles	1
Chests and keys	7		Sword chapes	1
Trefoil brooches	6		Quernstones	1

Figur 24: Gravgoods fra førkristne graver på Island etter Eldjárn 2000. Pétursdóttir 2009:26.

Keltisk-norrøne (*hiberno-norrøne*) smykker på Island utgjør den andre og neste største kategorien av gjenstander. Ringpinner/nåler er de mest representative (16 av 31 funn) (Hayeur-Smith 2003:174). Bare åtte av dem er fra gravfunn, mens de andre er løsfunn. Bortsett fra en ringpinn/nål av bein (fra Ymaberg), som det finnes et identisk eksemplar av på Jarlshof på Shetlandsøyene, er nesten alle keltisk-norrøne ringpinner av bronse. Disse ligner på pinnene/nålene fra Isle of Man, Irland, Skottland (Hebridene & Shetlandsøyene), Newfoundland og Færøyene (Tjørnuvík). Trappemønsteret på øverste del betraktes som typisk irsk (Stummann Hansen 1987:24). Larsen (et al. 2001) skriver at ringpinner/nåler av denne typen

er genuin keltisk og har blitt til en mote blant de norrøne i løpet av vikingtiden. Keltisk-norrøne ringpinner/nåler på Island ble funnet blant annet i Gnúpverjaafrétti og Þingskálar (Þjms.5396 og Þjms.4239). Ringpinner/nåler av bronse er også present i det østlige materialet (Kivikoski 1973, Tafel 29), men disse oppviser ingen påfallende paralleller til de islandske funnene.

Blant norrøne smykker fra de britiske øyene er det også treflikede spenner med keltisk-norrøn ornamentikk (f. eks. Hól og Hafurbjarnarstaðir) (Kt 41 og Þjms.13666). Også her er identiske spenner kjent fra Jarlshof (Hayeur-Smith 2003:179). Hesteskoformede og runde ringspenner (*hringnælur*) som for eksempel fra Gunnarsholt og Austasta-Reyðarvatn (Þjms.358 og Þjms.6886) anser Eldjárn (2000:371-5) også som keltisk-norrøne artefakter. Det samme gjelder ringspenner fra sølvdepotet i Sandmúla (se nedenfor), som er hakket i to stykker og er av «Tara» typen som er kjent fra de nordskotske øyene. En del av spennene er av Petersens «kuletypen». Videre funn er en lignitt armring fra Álaugarey (Kt 151), en ikke definert knapp-lignende gjenstand av bronse med keltisk ornamentikk (Hayeur-Smith 2003:188f.), belteender (*sprotar*) og bjeller (*bjöllur*). Lignende bjeller ble også funnet i Finland (Kivikoski 1973: fig. 274, 275, 490-3, 1244), men kan ikke betegnes som typisk østlige. Bjeller fra islandske graver (Brú og Kornsa) (Kt 35 og Kt 63) er av bronse og det er ingen tvil på deres britiske opprinnelse (Batey 1989, Sigurðardóttir 2003:7). Fire belteender blir direkte knyttet til lignende funn fra Hebridene (f. eks. Brough of Birsay). Materialet er bronse og koppar og både innersida og yttersida er dekorert med dyremotiver. Slike belteender ble funnet i blant annet Þorljótstaðir og Eyrateigur (Kt 74 og Kt 144) og er ifølge Hayeur-Smith (2003:181-6) av keltisk-norrøn opprinnelse.

Den tredje og i henhold til oppgavens problemstilling mest interessante kategorien omfatter østlige/baltiske og orientalske smykker som enten er østlige eller kombinerer norrøne og østlige særtrekk. Allerede Eldjárn (2000:368-70, 411) nevnte noen av disse. Slike funn åpner for muligheten til å diskutere samiske eller «hybride» aspekter ved det islandske materialet. Om hvordan det østlige materialet kom til Nord-Norge og hvorfor det kan brukes som indikator for samisk etnisitet har jeg skrevet om i kapittel 5. I det følgende vil jeg presentere noen gjenstander som kan tolkes som «østlige» og som ble funnet på Island.

Bortsett fra noen kufiske mynter fra sølvdepotet Gaulverjabær (Þjms.8.7.1930) er det tre funn som ansees som orientalske eller som er preget av «orientalske» trekk. Disse er en hjerteformet pin eller beslag med palme-motiv fra graven i Þuríðarstaðir (Hayeur-Smith 2003:197), to kufiske mynter som ble brukt som vedheng på et perlekjede fra Mjóadal (Kt 45) og en kufiske mynt med hull i fra en grav i Vatnsdal (Hayeur-Smith 2003:196). Pinnen fra

Þuríðarstaðir (Þjms.1974:232) anser jeg i denne konteksten ikke som orientalsk, men som ty-pisk østlig og orientalsk inspirert. Eksempler på hjertepinner/beslag i det østlige materialet fra jernalder er tallrike (se kap. 5.2.3).

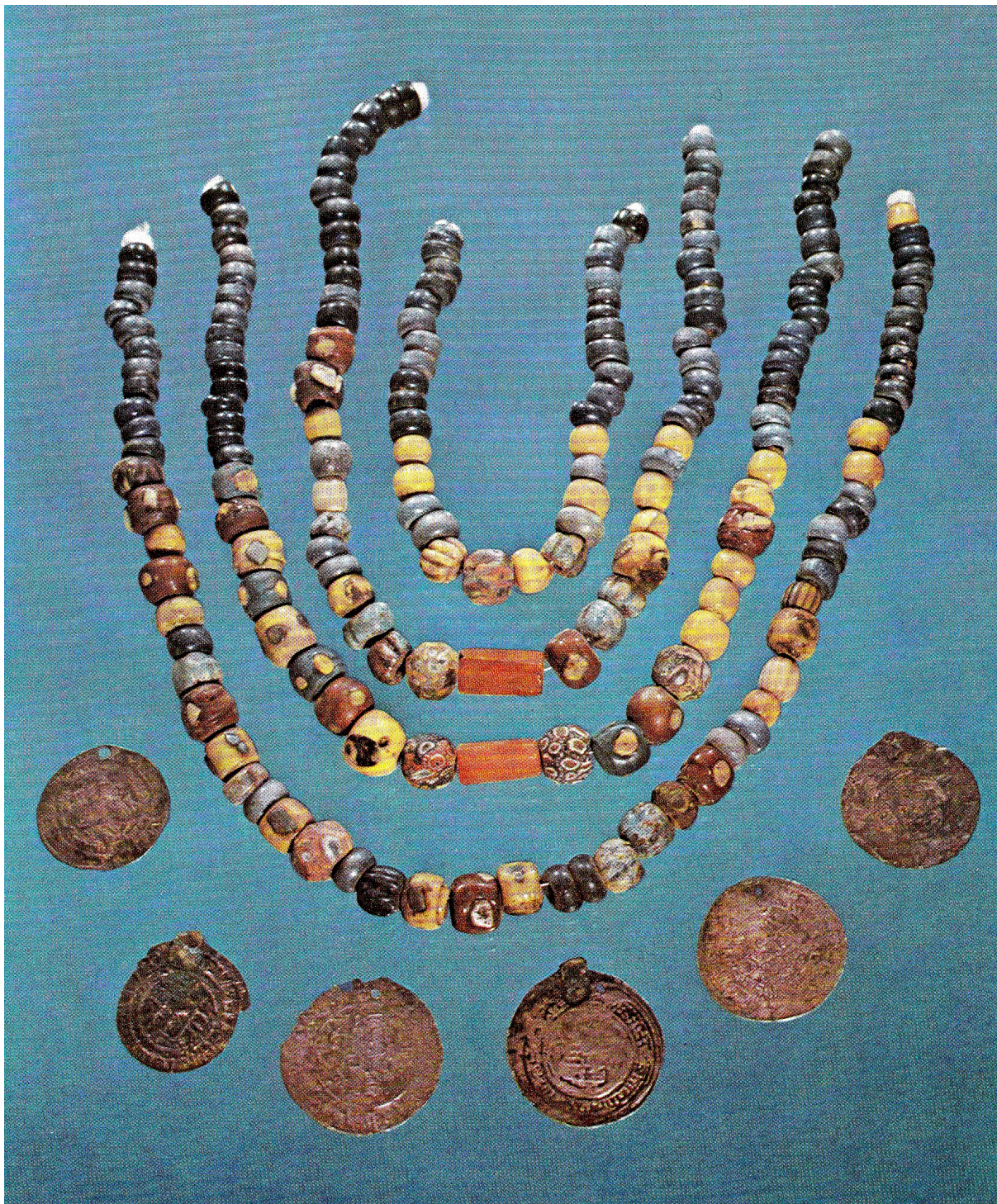
Figur 25: Hjerteformede pinner/beslag av bronse med palme-/perlemønster fra Þuríðarstaðir. Sveinbjarnardóttir 1992, fig. 7.

Figur 26: Perlekjede med kufiske mynter fra Mjóadal. Eldjárn 2000:386.

Halskjedet fra Mjóadal (fig. 26) kan sammenlignes med perlekjedet fra Köyliö i Finland (fig. 27, Kivikoski 1973:111, fig. 822) og sølvkjedet fra Hämeenlinna-Linnaniemi, Finland. Begge kjedene er det vedhengt kufiske mynter (smst. 104, fig. 763, 111, fig. 822). Mynter som vedheng er helt vanlig blant østlige funn fra jernalderen, som for eksempel kjedene fra Lieto-Anttila, Nousiainen-Nikkilä og Hauho-Lehdesmäki i Vest-Finland, men også i samiske depotfunn i Nord-Norge som for eksempel på Haugøy (Skjervøy, Troms) (Spangen 2005:53). Kufiske

mynter er også vanlige i andre nordnorske sølvdepoter, som blant annet i Rønvika (Bodø) (Ts.2556-69) og Herten (Alstahaug).

Figur 27: Perlekjeder med kufiske mynter fra grav 39 fra Köyliö, Vest-Finland. Kivikoski 1973:fig. 822.

Om runde spenner/nåler uten vedheng, som for eksempel fra Valþjófsstaðir (þjms.NM København DCLIX-DCLX), Kálfborgará (Kt 112) og Stóra-Sandfell (þjms.25.6.1982) (fig. 28), og videre Þorljótsstaðir (Kt 74) og Litlu-Núpar (fig. 29) (Pétursdóttir et al. 2008)

de til det 10. århundret, skriver Eldjárn (2000:370) at ”(...)Sviar eiga meira af en Norðmenn(...)og hjá þeim virðist gæta nokkurra sænskra eða baltneskra tiskuáhrifa(...)”. Selv om nålene er av Borre- eller Jelling ornamentikk, tolker Eldjárn disse på grunnlag av deres hyppige forekomst i Sverige som svenske eller baltiske. Runde spenner ble også funnet i samiske og blandede graver som for eksempel i røysa fra Ekkerøy i Vadsø (Sjøvold 1973:211, Schanche 2000:215, Bruun 2007:57f.), i finske (Kivikoski 1973:fig. 656-671) og svenske graver (Sjøvold 1973:211).

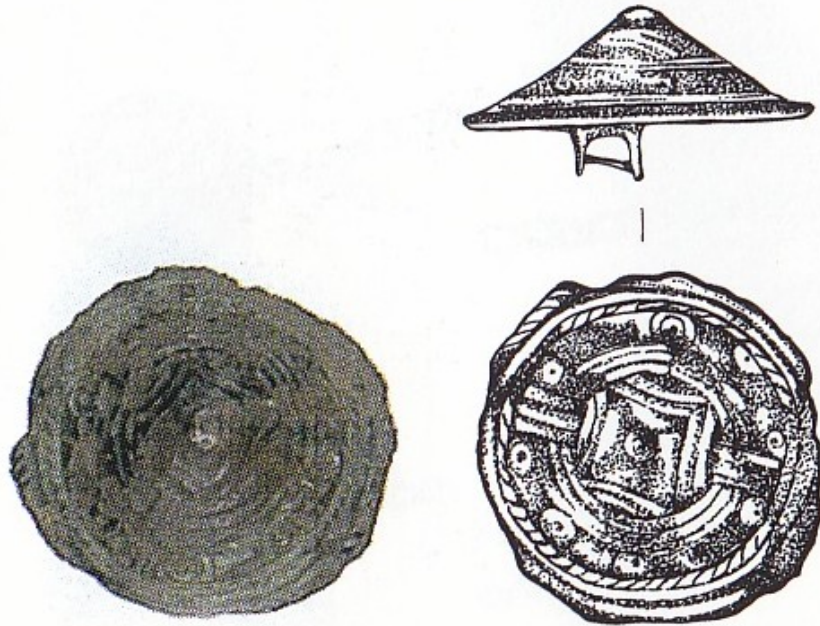

Figur 28: Nålene fra Stóra-Sandfell og Kálfborgará. Sigurðardóttir 2004:3.

Figur 29: Nål fra Litlu-Núpar, Nord-Island. Pétursdóttir et al. 2008:1.

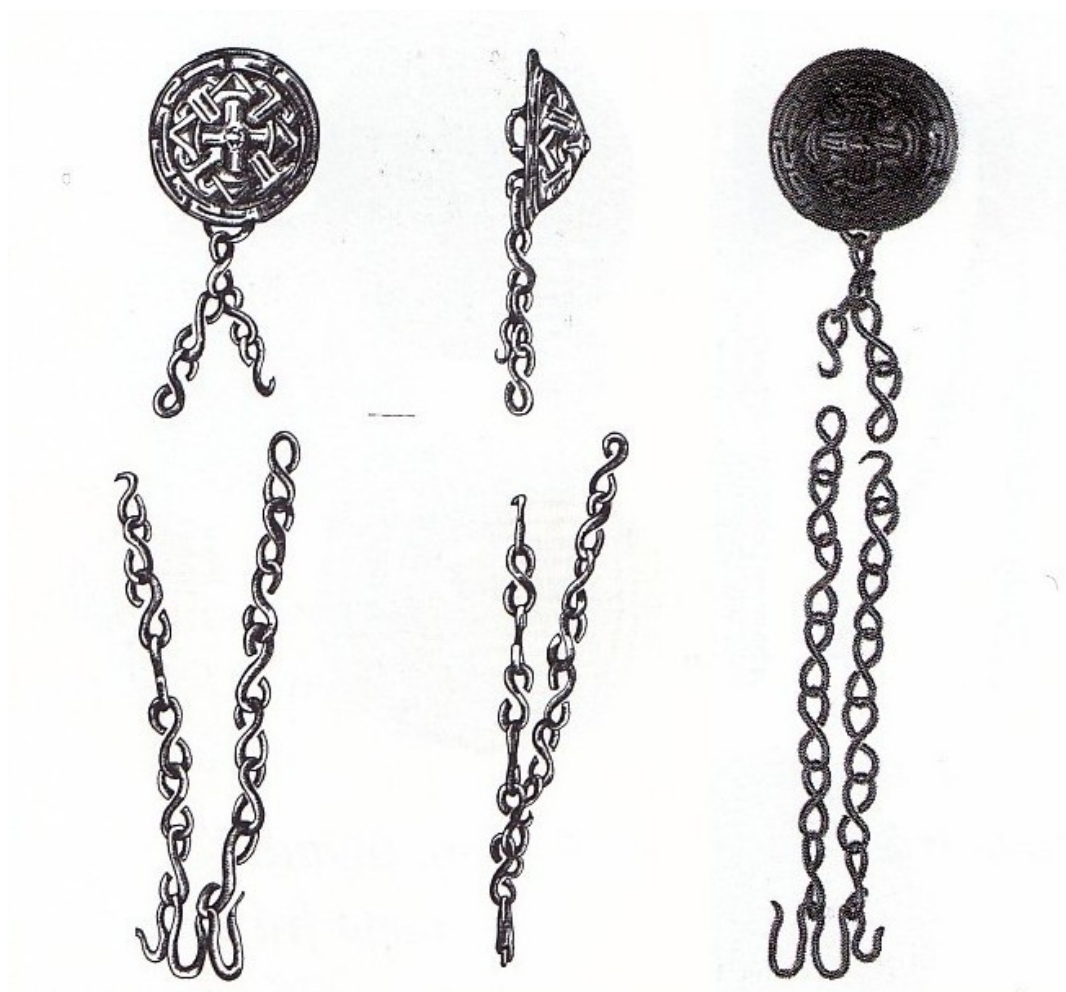
Tydeligere blir dette når vi tar for oss de runde nålene med vedheng fra Kálfafjall (þjms.6976), Gautlönd (þjms.6355) og Vað (Kt 145), hvor de to sistnevnte representerer Petersen P126a og P126b typer (Petersen 1928:121). Den bronsenålen som i 1869 ble funnet på Kálfafjall i det nordøstlige innlandet (Bárðælahreppur, Mývatn) og som har Borre-stil ornamentikk som dannet et kryss i midten, kan sees på som østlig eller østlig inspirert (fig. 30). Nålen har et rundt feste på den nederste delen av baksiden, der det trolig var festet vedheng. Både dette og ornamentikken ligner på nålen fra Vað.

Figur 30: Nål fra Kálfafjall med feste på baksiden. Eldjárn 2000:368.

Bronsenålen fra Gautlönd som også ble funnet i det nordøst-islandske innlandet (Skútustaðahreppur, Mývatn) er av lignende type (Borre-stil med kors). Korset ligner på det britiske St. Michael/Manx Cross som tyder på et annet opphav en konstruksjonen viser til. På undersiden til den runde nålen er et feste som holder to kjeder. Disse ender i en bølgelignende jerntråd som binder kjedene sammen og er krokete på begge endene (figur 31).

I 1894 ble det i Vað (grav I) på det vestislandske innlandet (Skríðdalshreppur) funnet en nål av bronse med korsform i midten (fig. 33). Den har to hengende kjeder som er festet til et identisk stykke som på Kálfafjall nålen og som holder en rektangulær-trapesoid plate med Borre-stil ornamentikk (dyr). På bronseplaten fra Vað er det festet tre videre kjeder som holder tre trapesformete vedheng (Eldjárn 2000:232-4). Paralleller til slike er tallrike i samiske grav- og offerkontekster fra vikingtid til mellomalder (Serning 1994, Zachrisson

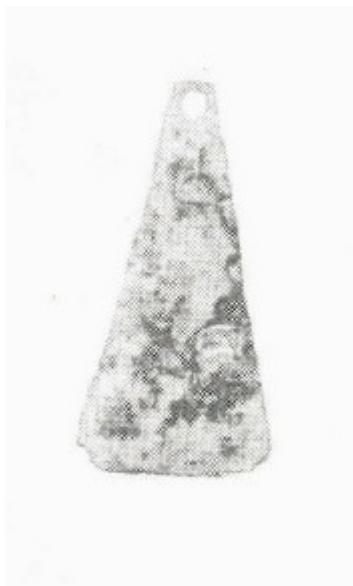

Figur 31: Nålen fra Gautlönd med vedheng. Eldjárn 2000:367.

Andre funn fra denne graven er ikke bevart, men Stefán Þórarinsson skriver at skjelettet lå på ryggen (føtter orientert mot nord) og at den lokale Björn fra Vað nevnte at det fantes både et sverd og noen knapper; disse er ikke bevart og Þórarinsson har ikke sett disse heller. Den andre graven inneholdt et skjelett, en hund, en hest og både jernnegler og et skiferskår (Eldjárn 2000:234). Skifer forekommer ikke naturlig på Island og må ha blitt importert (se kap. 6.5.3).

Nålen fra Vað er den mest komplette og best bevarte av de tre nålene som forener både norrøne og østlige karakteristika (Sigurðardóttir 2004:3). Den runde spennenes dekorasjon ligner på Ekkerøy-funnet. Eldjárn (2000:368-9) fremhever at disse tre nålene er ”(...) *verða að teljast benda til sænsk-baltneskrar tísku, eins og Haakon Shetelig hefur fyrstur bent á. Hann segir: ‘Hér er þannig baltiskur smekkur og norskt skrautverk sameinað á þann hátt, sem hvergi þekkest annars staðar og hlýtur að vera merki þess, að farið var að bóla á nýjum*

listiðnaði, er var sérkennilegur fyrir Ísland. [...]`(...)”. Videre henviser han til Bjarkøy i Troms “(...)þar þem austurnorræn og baltneskur smekkur ættu þó að láta til sín taka á tímabilinu 800 til 1000.”. En slikt tynt vedheng av bronse som på Vað nålen ble også funnet i det rundt årene 1104 i et forlatt hus på Skeljastaðir i Þjórsárdal, Nord-Island (Vilhjálmsson 1989:83) (fig. 32).

Figur 32: Trapezoid vedheng av bronse fra Skeljastaðir. Vilhjálmsson 1989:82.

Som nevnt over og diskutert i det femte kapittel er både hengesmykker og trapesoid vedheng/anheng blant blant de hyppigst forekommende smykker i samiske graver fra jernalderen til middelalderen (Schanche 2000:214) og er derfor ofte ansett som samiske idiomer – også når disse dukker opp i norrøn kontekst (jf. Storli 1991:92f.).

De fleste islandske ovale spennene er av typen R-652/654 og R-656 (jf. Eldjárn 2000:353-62). Innenfor typekategoriene varierer detaljene angående ornamentikken (jf. Ásgeirsdóttir 2011). Disse spennene er trolig masseframstilte og allminnelige og opptrer i det hele norske og svenske bosetningsområdet i vikingtida (Eldorhagen 2001:57). Nesten identiske spenner ble funnet i Saltvik-Syllöda og Östertrask på Åland (Kivikoski 1973:98, fig. 713). Ovale spenner av Rygh 656 typen med Jelling-ornamentikk, som i gravene fra Snæhvammi (Kt 150) og Syðri-Hofdalir (Kt 78) tolkes som øst-norrønt (Paulsen 1932:269-72). R-656 spenner ble også funnet blant annet i Finström, Finland (Kivikoski 1973:98, fig. 714). R-652/654 eller R-656 spenner har aldri blitt funnet sammen med østlige smykker i Norge (Eldorhagen 2001:79). Men i kapittel 5.2.3 nevnt, kan graver som inneholder ovale spenner ikke automatisk tolkes som norrøne, dersom det er også østlige gjenstander eller noe som antyder østlig opprinnelse ved funnkonteksten (f. eks. «fjallkonan»).

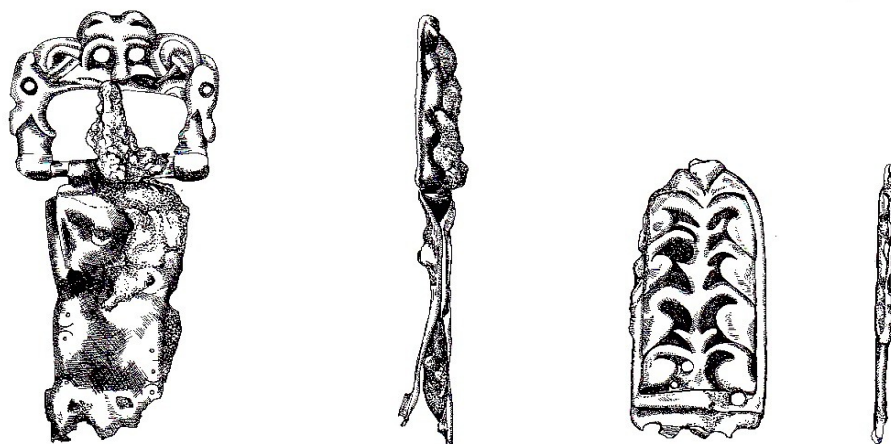
Figur 33: Nål fra Vað med vedheng. Sigurðardóttir 2004:3.

Eldjárn (2000:371-5) skriver at de fleste (sluttede) ringspennene fra Island kommer fra Irland, respektive de britiske øyene. Men blant de fire hestekoformede (åpne) spenner Eldjárn henviser til, er det to som Graham-Campbell (1984:31) klassifiserer som østlige. Disse er bronsespennene fra Austasta-Reyðarvatn (þjms.6886) og Gunnarsholt (þjms.358) (Hayeur-Smith 2003:195) (fig. 34), som ligner på de i Kivikoskis katalog viste hestekoformede spennene fra Lieto-Ylipää og Nousiainen-Myllimäki (og en spenne fra Hedeby), og spennene med opprullede ender fra Varanger. Den første er datert til tidlig vikingtid og er en av de yngste ringspennene fra jernalderen i Finland (Kivikoski 1973, fig. 431). Den andre dateres til litt senere i vikingtid og er av en type som kjennes fra Gotland og det østlige Baltikum (smst. fig. 1040). En videre spenne av østlig type er fra graven i Þjórsárdal (þjms.97). Den ikke bevarte bronsespennen ble funnet ved siden av to ovale spenner av Rygh 652 og 654 type (Eldjárn

Figur 34: To åpne hesteskoformede ringspenner fra Austasta-Reyðarvatn og Gunnarsholt. Eldjárn 2000:374.

Belteenden med akantus-ornamentikk av bronse fra Kaldarhöfði (Kt 37) tolker Eldjárn som tilhørende Petersen 132 type (fig. 35). Artefakter av denne typen anser Gollwitzer som østlig («steppenomadisk stil»). Han skriver at disse har vært mote i det orientalske kulturområdet og senere utbredt seg til den østlige delen av Skandinavia (Gollwitzer 1997:71-6). Slike belteender finnes i graver som for eksempel i grav 9 fra Vivallen i Härjedalen, kvinnegraven fra Klin-ta på Öland og især i de samiske metalldepotene fra Nord-Sverige (smst., Zachrisson 1984).

Figur 35: Beltespenne og -ende fra Kaldarhöfði. Eldjárn 2000:393.

Noen få smykkefunn blir ansett som kontinentaleuropeiske – mer konkret frankisk og karolinsk, og utgjør den fjerde av kategoriene. Blant disse er en beltering fra Alfstaðir (Kt 29)

som Eldjárn (2000:393f.) nevner som å være islandsk produsert etter frankisk forebilde.

Den siste kategorien omfatter rundt 18 gjenstander som muligens er av lokal islandsk produksjon. Det betyr ikke at deres typologi og stil kan sees på som «islandsk», men material og handverk (Hayeur-Smith 2003:200-2). Beinnåler som for eksempel fra Skriðadal (þjms.1977:170), en rekke perler fra Bárðadal (þjms.11704) og noen få andre smykker (bl.a. torshammere) er eksempler for slike funn.

Michele Hayeur-Smith (2003:144) peker på at dateringene kan være overlappende, fordi «hedenske» smykker fortsatt kan ha vært i bruk etter kristningen. Det finnes gravgods fra tiden etter kristningen i hedenske graver og man vet ikke om hvor mange mennesker som fortsatte å bruke hedensk gravskikk etter året 1000. Det er på dette grunnlag at også smykker fra tidlig 1100-tallet (8 gjenstander, f. eks. Trollaskogi og Skáney) skal inkluderes i en diskusjon av hedenske graver på Island (smst.).

6.5.2 Våpen

Vanlige våpenfunn fra islandske vikingtidsgraver er sverd, spyd, øks og pilspisser. Sverd eller sverdresten og utstyr ble funnet i 16 graver (Eldjárn 2000:323). De fleste islandske sverd og enkelte funn som for eksempel sverdhåndtak er av vest-norrøn type. Hele sverdmaterialet omfatter Petersen L-, M-, O-, Q-, S-, X- og V-typer (smst.324-31). Bortsett fra L-typen (900-tallet) er alle datert til 1000-tallet. L- og O-sverdene fra Knafahólar og Kaldárhöfði (þjms.3958 og Kt 37) er av anglosaksisk herkomst, mens S-type sverdet fra Hafurbjarnarstaði (Kt 40) ble sett på som øst-norrønt og V-type sverdet fra Hrafnkeldal (Kt 129) som fra Østersjøen. De fleste islandske sverdfunn er Q- og M-typer. Videre ble det funnet sverdslirer av tre og skinn, økser av Petersen E-H, I- og K-M-typen i både graver og som løsfunn (Eldjárn 2000:600f.).

De fleste av de 13 skjoldbuler fra Island er av Rygh 562-type (8 st.) (f. eks. Hemla og Kaldárhöfði) (Kt 5 og Kt 37) - 563-typen er også blant funnmaterialet. Buler fra Hringsdalur (þjms.2006:19) er av 565-typen som er østlig. To av denne typen ble funnet i Birka (Friðriksson et al. 2010:19).

Lignende dateringer gjelder slireendene/sluttstykker fra Island. Disse er av bronse og pyntet med både Borre-ornamentikk (Lundur og Ljárskógar) (þjms.5251 og þjms.5072) og Jelling-ornamentikk (Hafurbjarnarstaðir og Vestfirðir) (Kt 40 og þjms.3048). Slireendene/sluttstykkene fra Island anser Eldjárn (2000:333-7) med henvisning til en rekke av sine referanser (bl.a. Shetelig og Paulsen) som østlig og uvanlig i norrøn kontekst. Dette gjelder især de med

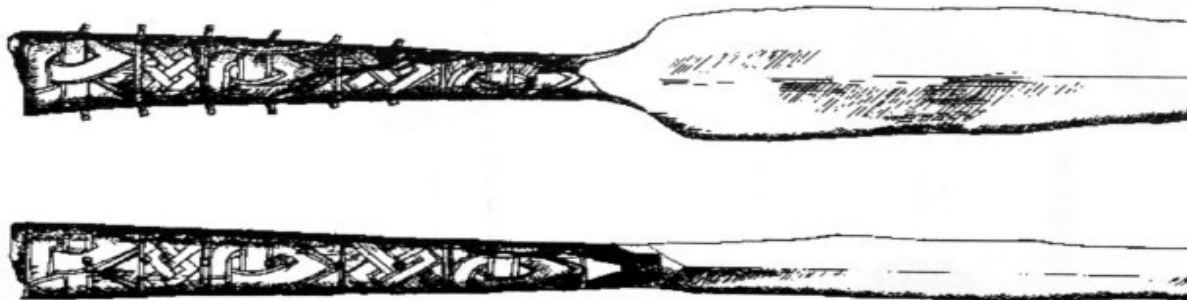
Jelling-ornamentikk; for eksempel den fra Tannstaðabakki (þjms.2756) som klart er av østlig type og fuglmotivet på denne gjenstanden peker på opprinnelse i det østlige Sverige og Russland (smst. 335) (fig. 36). Også sluttstykkene fra Lundur, Hafurbjarnastaðir og Vestfjorður er vanlige i baltiske områder. Identiske funn til de to sist nevnte er kjent fra blant annet Mäntsälä-Saari, Yläne-Anivehmaanmäki og Kalanti-Kalmumäki (Kivikoski 1973:114).

Figur 36: Slireende fra Tannstaðabakki, Island. Eldjárn 2000:393.

Spydspisser ble funnet i 57 graver. Også spydfunnene omfatter typer fra forskjellige områder. Det ble til og med funnet Pettersen G-, H-, I- og K-typer; K-typene dominerer (41 stk.) (smst. 340). Shetelig (1933:112) ser de i Skandinavia sjeldne G- og H-typene som opprinnelig baltiske (jf. Eldjárn 2000:481-6, 610). Spissen fra Kotmúla (þjms.1960:84) og trolig også funn þjms.4195 har på grunn av deres typologi og sølv-pryd blitt tolket som midtsvenske, gotiske eller baltiske (Hayeur-Smith 2003:192) (fig. 37). Videre H-typer fra Island er spissene fra Bringa (þjms.12100), Arnavatn (þjms.2393) og Hringisdalur (þjms.2006:21) (Friðriksson et al. 2010:18f.).

Islandske økser er av type A-F (Petersen), framstilt av bronse og dukker opp i forskjellige størrelser og tilstand (Eldjárn 2000:345-8). Dateringen samsvarer med andre våpenfunn i landet.

Figur 37: Spydspisse fra Kotmúla. Hayeur-Smith 2003:193.

Pilspisser er kjent fra tre graver (Kaldarhöfði, Austurahóli og Hringsdalur) (Kt 37, Kt 82 og upubl.) og to løsfunn (Svartarkót og Suðurgata, Reykjavík) (Þjms.4338 og ?). De fleste er av Rygh 539 type (smst. 349). Et islandsk funn som kan vurderes som samisk er en (to?)²⁶ pilspisse(r) fra Suðurgata 3-5 i Reykjavík (S-693) (Eldjárn 2000:349) som ble funnet under smia ved utgravningen i (fig. 38). I 2006 ble det i sanden ved siden av gravene fra Hringsdalur (5 st.) i Nord-Island funnet en cirka 12 cm lang, knekt pilspisse som ligner på de med kløyvd egg (fig. 39).

Figur 38: Pilspisse med kløyvd egg fra Suðurgata 3-5 i Reykjavík. Eldjárn 2000:349.

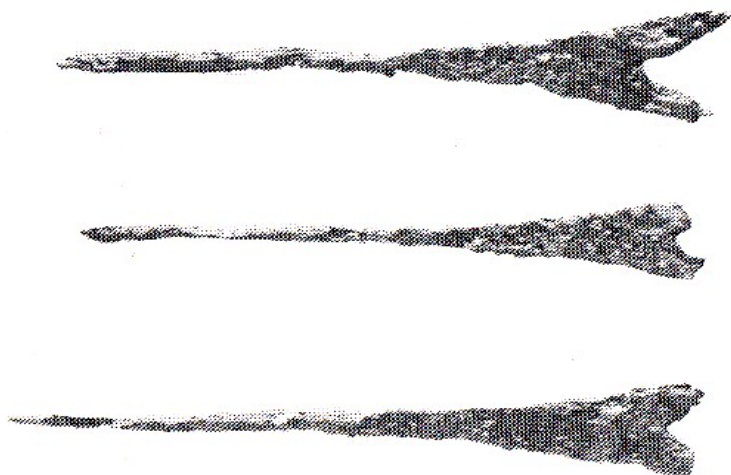

Figur 39: Pilspisse fra Hringsdal. Foto: Fornleifastofnun Íslands.

Jernspissen er 11,8 cm lang og har kløyvd egg. Mellom spaltningen er det en odd som enten er produksjonsrest/feil (Lindbom og Sognnes 2000, Eldjárn 2000:505), eller som er en ukjent

²⁶ «Í Reykjavíkur uppgreftinum fannst annar járnhlutur sem einnig gæti verið örvaroddur með tvískiptu blaði.» Eldjárn 2000:505.

versjon av andre spisser av denne typen (Nordahl 1988:78). Slike pilspisser kjenner vi fra hele det samiske og norrøn-samisk blandede området og anses som idiom for samisk kultur (se kap. 5.2.3). Pilspissen fra Suðurgata har innenfor den islandske arkeologien ikke blitt sett i slik sammenheng - til tross for at den er uvanlig blant funnene, hvor det dominerer Rygh 539-typer. Som påpekt tidligere ble slike pilspisser trolig brukt i jakt på rein, elg og annet stort bytte. I islandsk sammenheng, hvor det ikke kunne dokumenteres nærvær av større landpattedyr, kan kløyv-eggede pilspisser tenkes å ha blitt brukt i jakt på hvalross.

Figur 40: Pilspisser med kløyvd egg fra Nord-Norge. Sjøvold 1974.

6.5.3 Andre gjenstander

Artefakter av oven nevnte kategorier finnes også som løsfunn eller som ikke gravrelaterte funn. Blant de øvrige gjenstandene som ble funnet på Island, enten i graver eller i andre kontekst, er det kam av (hjorte)bein/horn (i 17 graver; f. eks. Stöng og Hafurbjarnastaðir) (Kt 151 og Kt 40), leketøy i form av både enkelte figurer (f. eks. Eyrarlandi og Gufuskálar) (Þjms.10880 og Pálsdóttir et al. 2011) og *hneftafl*-figurer (f. eks. Dalvík og Baldursheim) (Kt 89 og Kt 117). Disse er av horn, bronse og bein. Hvalbein/tann ble også brukt til å lage plater som for eksempel mammenstil platen fra Ljótsstaðir (Þjms.1959:52.) og de tre platene med kors- og dyremotiv fra Hjalmarvík (Zorich 2012) – begge i Nord-Island.

I nærheten av Gufuskálar langt vest på Island ble det funnet «leketøy» av hyse-bein med ande/fuglemotiv (fig. 41). Bruk av slike motiver er kjent fra østlige funn i Gråträsk i Norrbotten, Sverige, fra Unna Saiva, Nefedjevo, Gorka og Finland (Makarov 1991:64, 68, 69-73, Kivikoski 1973, fig. 791, 1221, 1223, 1224) og tyder på østlig innflytelse. Fra de keltiske om-

rådene kjenner jeg bare et eksempel på slike motiver (beinpinn fra Christ Church Place, Dublin).

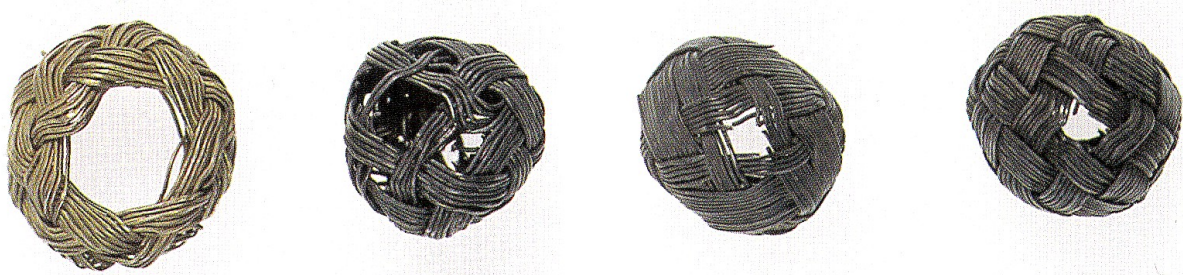
**Figur 41: Hvalbein figurer med fuglemotiv fra Gufuskálar (?), Vest-Island.
Foto: Sjavarsafnið, Ólafsvík. <https://www.facebook.com/GufuskalarArchaeology>.**

Gjenstander av hvalbein ser ut til å være hyppige i Nord-Island og er også vanlige blant både norrøne og samiske funn i Nord-Norge (se kap. 5, Sjøvold 1974:248-62, Schanche 2000:207f., Isaksen 2012). Ut over dette ble det funnet mjødskåler av bronse (Kornsá) (Kt 63) (Rygh 476) og gryter av kleberstein, jern og bronse (i 9 graver; f. eks. Snæhvammi) (Kt 150). Eldjárn (2000:441) skriver at bronseskålene fra Skálavog (þjms.3084 og þjms.6314) ble sett på som østlige av T. J. Arne, men som vest-europeiske av Petersen. Veveutstyr som vekter av kleberstein (f. eks. Ketilstaðir) (Kt 142) og vevsverd av hvalbein (f. eks. Kornsá) (Kt 63) og jern (f. eks. Helgastaðir) (þjms.5885) ble også funnet. Lignende redskaper har også blitt funnet i Nord-Norge: For eksempel er vevsverd av hvalbein kjent fra blant annet gravene på Hagbartholmen i Steigen (Nordland) (Ts.5281a-gg), Austein på Kvaløya (Troms) (Ts.3970d-h) og Alta (Finnmark) (Ts.6345a-b). Noen av vevvektene fra Mývatn kan også tolkes som sinkere (fiske) eller lodd (handel). Dette er et eksempel på hvordan endring av funksjonsbetydningen til én gjenstandskategori kan forandre vår tolkning av funnplassen.

Slipestein av skifer er det mest alminnelige steinmateriale og forekommer både i graver, huskontekst og som løsfunn. Skifer er en importvare, siden den ikke forekommer naturlig på Island. Som Sigrid C. Juel Hansen (2009) har påvist, kommer de islandske slipestein fra Norge. I landnåmstida brukte islendingene både den grå og den mørke Eidsborg-skifer. Senere mot 1100-tallet dominerte det grå skifer materialet, mens den mørkegrå ble mest brukt i Norge.

Interessant for min problemstilling er den store forskjellen mellom skifer materialet fra Sør-Island (f. eks. Herjólfsdalur) og Nord-Island (Mývatn) (Juel Hansen 2009:95). Jule Hansen (smst. 15) antar at dette skyldes to forskjellige handelsruter eller handelstradisjoner. Slipestein som ligner på de islandske bruktes i alle skandinaviske land og i resten av vikingkulturen. Dette inkluderer også samiske områder hvor dette materialet forekommer og ble brukt til å bygge urgraver – også i områder der det var godt med bedre egnede steinarter (Bruun 2007:67).

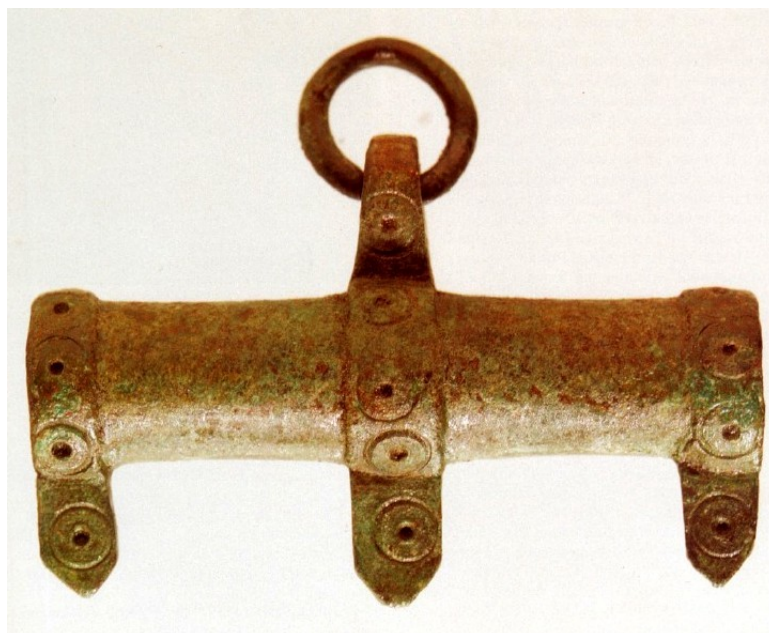
Jernkroker (f. eks. Kaldarhöfði) (Kt 37), klemmer av horn (f. eks. Helgastaðir) (Þjms.5885), sigder (f. eks. Daðastaðir) (Kt 126), eldstål (f. eks. Hrífunes, grav 3) (Þjms.13.10.1982), nøkler (f. eks. Sílastaðir) (Kt 87), sakser (f. eks. Hrísheim) (Þjms.5440) og kniver (f. eks. Sílastaðir og Ystafell) (Kt 79 og Þjms.7488) er videre funn. De flettede gul- og sølvknappene fra Kápur (Kt 3) sees på som østlige. Slike knapper har ikke blitt funnet i Norge (Eldjárn 2000:393, Hayeur-Smith 2003:192f.).

Figur 42: Gull- og sølvknapper fra Kápur. Eldjárn 2000:392.

I den eldste fasen av boligdelen til langhuset fra Stöng i Sør-Island ble det funnet et nålehus av bronse (fig. 43). I det 4,4 cm lange røret var det ingen nål, men rester av hestehår. Også i Herjólfsdalur på Vestmannaeyjar ble det også funnet to nålhus av bronse (Hermanns-Auðardóttir 1989:31). Lignende gjenstander kjenner vi også fra svenske, finske, russiske og andre funn fra Østersjøen. Disse ble datert til 900-1000 e. Kr. (Vilhjálmsson 1983:252, 1989:92). Utsmykningen til nålehuset fra Stöng består av prikker (*circle dot*) noe som Vilhjálmsson navngir «Þjórsárdalsstíl» fordi andre funn fra samme funnsted viser denne stilen. En rekke østlige smykker og redskaper fra samiske og blandede graver i Nord-Norge, Sverige og Finland har denne ornamentikken (se kap. 5), og det finnes også noen eksempler på dette ved importgjenstander i Irland (High Street, Dublin) (? 1973, plate 9). Ringpinnene fra Steinastaðir, Hróarstaðir og Vestdalsvatn (þjms.1960:42, þjms.5252) har samme ornamentikk. Dette gjelder også kammene fra Sámstaðir og Stöng (þjms.1971:30, 31 og þjms.13829). På den med hjorte/reinsdyr motiv og den graverte beinringen fra Stöng (þjms.329) og bjellen fra

Brú (þjms.1198) og Litlu-Núpar er det samme prikke-motiver. På grunn av både den stilistiske overensstemmelsen med østlige motiver og funnkategorien (nålhus) anser jeg disse funn som østlige.

Figur 43: Nålhus fra Stöng. Vilhjálmsson 1983:253.

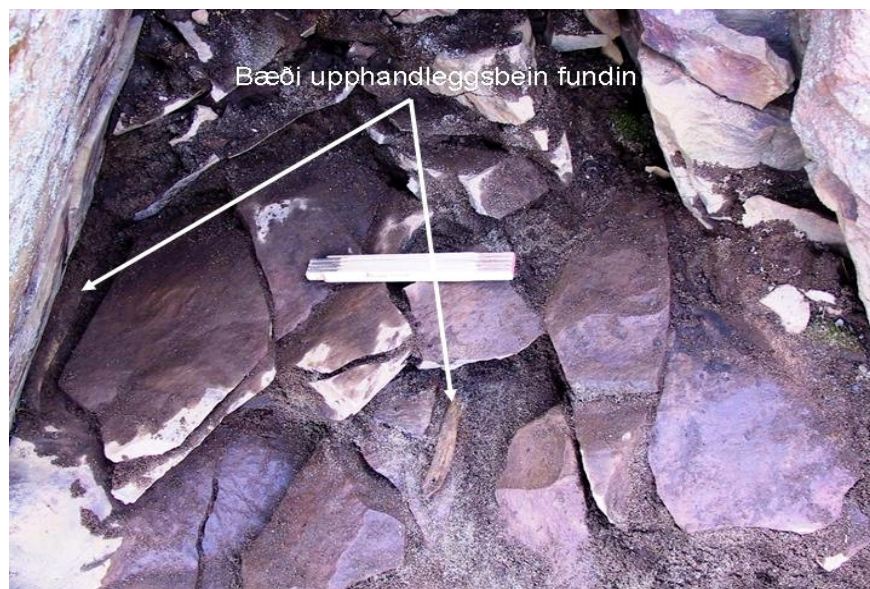
I 1933 ble det funnet en spade i myra ved gården Indriðastaðir (Skorradalur) i Vest-Island. Spaden (þjms.11687) lå 1,5 m under overflaten, er cirka 0,9 m lang og bladet er cirka 0,2 m bred (Olsen og Bergsland 1943:208). Det har blitt funnet flere lignende objekter på Island, i Danmark og Grønland. De fleste viser spor etter bruk, på grunn av materialets bruk i Skorradalur-spaden (gran) er det reist spørsmål om den hadde vært brukt til jord/torvarbeid. Derfor kan det tenkes at den ble brukt til å make snø (Eldjárn 1962:kap. 72) eller at den hadde rituell betydning: Ikke minst runeinnskriften tyder på det sist nevnte. Som diskutert tidligere i denne oppgaven inneholder denne innskriften trolig et samisk ord (*boatiat*) og både på grunn av ordets herkomst og semantiske betydning kan denne gjenstanden relateres til det samiske (se kap. 2.4).

6.6 «Fjallkonan» - grav eller ulykke

I juli 2004 fant fotgjengere to spenner på fjellstigen nordfor Vestdalsheiði mellom Loðmundarfjörður og Seyðisfjörður, nord-øst Island. Videre undersøkelser av *Fornleifavernd Ríkisins* med hjelp av lokale hjelpere avslørte flere verdifulle og godt bevarte gjenstander og

et menneskelig skjelett. Funnet er særdeles unikt i forhold til de andre funnene fra Island; dette inkluderer både funnets beliggenhet, morfologi og gjenstandsmateriale. Alt av informasjon om dette funnet er hentet enten fra Sigurður Bergsteinssons artikkel i *Glettingur* (2005:31-4) og i protokollen til *Landsbyggðarráðstefna Sagnfræðingafélags Íslands og Félags Þjóðfræðinga á Íslandi* (2005) eller personlig kommunikasjon.

Skjelettet lå i en liten hule under et klippeframspring 700 m over havet (fig. 44, 45). Hulen var liten og rommet ikke hele kroppen, slik at største parten av etterlevningene lå utenfor hulen. «Hun» ble funnet i en sittende stilling. Kroppens øverste del var begravet under rassten og har vært dekket av snø hele året rundt. I de siste årene har sneen smeltet og skyllet bort en del av funnene i en bekk. Trolig er en del av skjelettet og gjenstandene tapt på grunn av dette. Det igjenværende skjelettmaterialet omfatter kun kroppsdelene over albue. Kjeven, skalle, overarmene, noen ribbein og ryggvirvler var knekt. Beinmaterialet var i for dårlig forfatning for en kjønnsbestemmelse, men alle tenner ble funnet og analysert. Resultatene av strontiumisotopanalysen peker på at «fjellkona» ikke er født og oppvokst på Island. På grunn av slitesporene på tennene hennes antas det at hun har vært 16-30 år gammel. Kjønnsbestemmelsen fulgte i henhold til smykkene som er vanlige i kvinnelige graver. Funnet fikk navnet «fjallkonan» (nor. fjellkone). Hun er et velkjent nasjonalsymbol som personifiserer Island og det islandske folkets interesser.

Figur 44: «Fjallkonan» i ura. Begge piler viser til beinrester av overarmene. Foto: Minjastofnun Íslands, Sigurður Bergsteinsson.

Blant artefaktene var det i alt fem spenner, en nål/pin, mer enn 600 perler, noen bronselenker, tynne bronseplater og en kniv. Funnet blir på grunnlag av typologiske kriterier datert til den første delen av det 10. århundre. Alle smykker var godt bevart på grunn av å ha vært dekket

av is. Spennene omfatter to fargylte ovale spenner av typen Rygh 652/654. En av dem er pyntet med sølvtråd mellom tre av kronene (fig. 47).

Figur 45: «Fjallkonan» befant seg i ura direkte ovenfor den lilla matten. Foto: Minjastofnun Íslands, Sigurður Bergsteinsson.

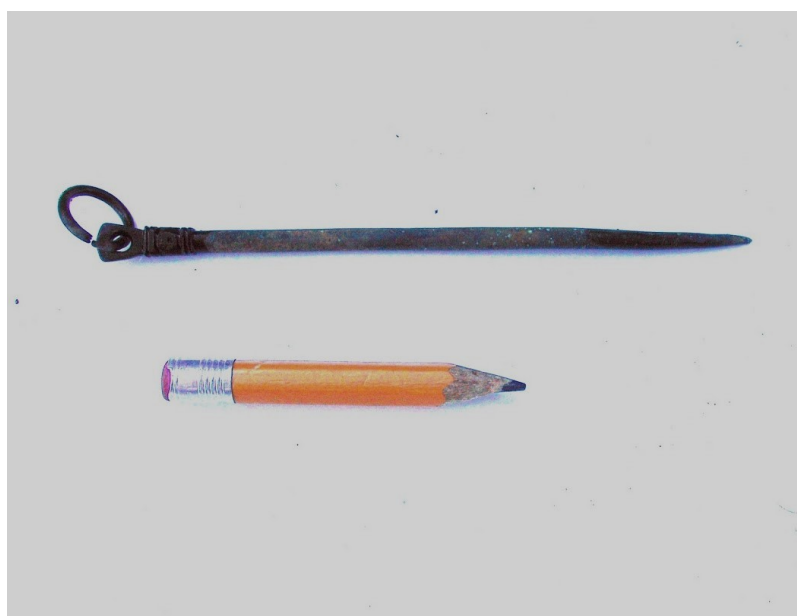
Figur 46: Trefliket spenne (venstre) og runde spenne (høyre) fra «fjallkonan» funnet. Þjóðminjasafn Íslands, Ivar Brynjólfsson.

Figur 47: En av de to ovale R-652/4 spenner fra «fjallkonan» funnet. Þjóðminjasafn Íslands, Ivar Brynjólfsson.

Videre ble det funnet en forgylt trefliket bronsespenne av typen F2.2 (Maixner). Denne spennen forener både Borre- og Jelling-stil elementer og ligner mest på den fra Stóra-Núpi (þjms.9332). Også den runde Borre-stil bronsespennen med (tre-)maskemotiv er forgylt. Nærmeste paralleller fra Island er nålene fra Kálfborgará (Kt 112) og Þorljótsstaðir (Kt 74). Runde spenner med tredelt maske-motiv kjennes igjen også fra Finland (Saltvik-Kvarnbacken) og Sverige (Birka) (Kivikoski 1973:92).

Ringpinnen/nålen fra «fjallkonan» funnet har heller ikke noen eksakt parallell verken på Island eller i det østlige materialet (fig. 48). Den øverste delen er flat med en trapesoide feste. Nedenfor denne er pinnen/nålen pyntet med en kvadratisk form som på begge sidene er innrammet av to ringer. Mest lignende er en av nålene/pinnene fra Kroppur (Kt 83) og nålen fra Ytre Moa i Sogn og Fjordane (Bakka 1971).

Figur 48: Ringnål/pinn fra «fjallkonan». Foto: Minjastofnun Íslands, Sigurður Bergsteinsson.

En videre særegenhet ved dette funnet er det store antallet perler (fig. 49). Disse lå både tett ved skjelettet og i en omkrets av to meter. Antageligvis er mange perler bortskylt i bekken som renner nedenfor funnstedet (fig. 50). Perlefunnet består av 600 perler – det er nesten like mange som man har funnet i hele resten av landet. Det finnes bare et funn i hele Norden som oppviser et sammenlignbart antall perler, og det er i grav 1 på Hagbartholmen i Steigen (+1100 perler). De fleste av perlene er av samme typen som ved «fjallkonan» funnet (Sigurður Bergsteinsson, pers. med. 5.4.2013). Materialet til perlene er mangfoldig: De fleste er av glass, men det er også perler av blant annet bergkrystall, rav og rubin. 30 prosent av alle perler på Island (ekskl. «fjallkonan») er av glass og antas for å være fra de britiske øyene og

handelstedene i Skandinavia (inkl. Hedeby). En betraktelig del av perlene til det her omtalte funnet forestiller importfunn fra (sør-)østlige områder (midtøsten) og er dermed uvanlig i en islandsk kontekst.

Figur 49: Et utvalg perler fra «fjallkonan» funnet. Foto: Minjastofnun Íslands, Sigurður Bergsteinsson.

Fjellkona er et unikt funn på Island. Aldri før ble det funnet et like rikt utstyrt menneske i fjellet. Det enormt store antallet perler fra fjerne land og kvaliteten av smykkene er indisier for kvinnens høy status. En del av perlene ble funnet *off situ* og det er trolig at mengden har vært større enn det som ble funnet. I hele Norden er det kun et funn som inneholder en sammenlignbar mengde (og typer) perler: Grav 1 på Hagbartholmen i Steigen som har blitt tolket som en samisk-norrøn blandet kvinnegrav (jf. Bakke 2012). Her er det rom for spekulasjon om herkomst og status. Sigurður Bergsteinsson (pers. kom. 5.4.2013) assosierer funnet på grunnlag av dette med det samiske. Han utelukker ikke muligheten for at funnet er en grav, men foretrekker tolkningen om at kvinnen kom i et uvær og måtte søke ly. Han ser ikke noen spor etter gravlegging, fordi graven er meget utradisjonell. Jeg vil støtte hans argumentasjon for at det er et unikt funn som kan sammenlignes med Hagbartholmen. Funnets beliggenhet under et klippeframspring sammenstilt med andre tvetydige trekk som omfatter forgylte smykker som også kunne ha blitt funnet i østlig kontekst tyder på en blandet grav. Videre kan det diskuteres om en kvinne ville gått rundt i fjellet med slik utstyr? Kunne hun ha vært sjaman eller seiðrkona? Sammenfattende kan det sies at kombinasjonen av flere

verdifulle smykker, gull, mange perler, urgrav-skikk og både bronseplater- og lenker kan assosieres med høy status og det samiske. Det er tenkelig at hun var sjaman eller seiðrkona.

Figur 50: Området rundt «fjallkonan» funnet. Foto: Minjastofnun Íslands Sigurður Bergsteinnsson.

6.7 Sølvdepoter

Som avsluttende kategori vil jeg nevne sølvdepoter (*silfurfundir*). Sølvdepoter på Island inneholder både mynter av engelsk, irsk, tysk, bøhmisk, kufisk, svensk, dansk og norsk opprinnelse og er datert fra 913-1029 e. Kr.. Dateringene baserer på typologi og *post-quem* data av myntene (Eldjárn 2000:423-25). Slike funn med delvis hakkete mynter og andre sølvgjensstander er kjent fra ti forskjellige steder. Størst i variasjon og antall mynter er funnet fra Gaulverjabær (Þjms.8.7.1930). Vedrørende kufiske mynter vil jeg også henviser til deres forekomst i andre islandske funn (se ovenfor) og i sølvdepotet fra gården Vinje i Øksnes (Nordland) (tapt) (Spangen 2005:60). De andre depotene, som for eksempel Sandmúli (Þjms.5884) og Miðhús (Þjms.?) inneholder ødelagte smykker (arm- og halsringer) og er av vanskelige identifiserbare typer og stangesølv (*stangasilfur*) (jf. Jørgensen 1995). I depotet fra Sandmúla var det en hakkert ringspenne av irsk type med Jelling-ornamentikk som ble sammenlignet med spennen fra Skail på Orknøyene (Eldjárn 2000:373f.). Armringen fra Miðhús oppviser paralleller til bronsearmringen (nr.1) fra depotet fra Bøstrand i Ballangen (Ts.3482a-o), som

Spangen (2005:62-4) ved hjelp av Serning (1956) som sammenligner dette med funn fra offerplassen i Unna Saiva (Gällivarre) og andre depoter fra det svenske og finske Lappland.

De islandske sølvdepotene befinner seg både i Sydvest-Island: Flagbjarnarholt, Gaulverjarbær, Hrossatungur, Þingvellir, Bessastaðir, Nord-Island: Mosfell, Sandmúli, Valþjófsstaðir, Þegjandadalur og Øst-Island: Miðhús, Þórarinsstaðir (Eldjárn 2000:423-6).

Som diskutert i kapittel 5, kan sølvskattfunn bidra til å finne forhistoriske grenseområder mellom ulike kulturer (Olsen 2003:22f., jf. Spangen 2010). Om de ovennevnte depotfunnene forestiller forhistoriske grenseområder kan ikke besvares, siden vi ikke vet nok om etniske forskjell på Island i forhold til det geografiske, det vil si eventuelle etniske enklaver. Nevneverdige aspekter vedrørende sølvdepotenes geografiske beliggenhet er at for eksempel depotet fra Sandmúli befant seg i fjellet (innland) cirka 9 mil sørfra Akureyri. På grunnlag av Hastrups (1985:53) kart av det islandske orienteringssystemet befinner depotet fra Keta seg på en grenselinje mellom Nord- og Vest-Island. Hrossatungur ligger også på et fjell i innlandet og ut over dette på en grenselinje som deler Vest-Island fra Syd-Island.

6.8 Oppsummering

I dette kapitlet har jeg forsøkt å vise at det islandske arkeologiske materiale fra landnámstida er mer heterogent enn hva man kan få inntrykk av gjennom mye av tidligere forskning. Denne store variasjonen omfatter nesten alle aspekter av livet til landnámsfamiliene. De første som kom til Island rundt året 870 e. Kr. hadde i utgangspunktet frie muligheter til å velge bosted. Deres valg peker imidlertid på at landnámsfamiliene tenderte til å bo i områder som lignet på deres tidligere bosteder og som tillot overføring av deres bygge- og botradisjoner. Dette inkluderte både bosetningen ved kysten, i fjordbotne, på innlandsområder og i fjellet. Det allerede i første delen av landnámstid tett bebodde innlandsområde rundt innsjøen Mývatn kan sees på som et indisium for at en betydelig del av de første bosettere hadde nær tilknytning til innlandet i Norge eller var kjent med slike forhold. Jeg har påpekt at både plassering og utbygging av gården og byggematerialet (torv) ligner mer på nordnorske strukturer enn sørvestnorske. Dette inkluderer også den trolig første og langvarige grophus-skikken som har blitt knyttet til den samiske boformen. Disse faktorene er igjen knyttet til subsistensøkonomien som ikke var basert bare på tradisjonelt norrønt fehold, men også på fangst og fiske. Et ytterligere et aspekt som antyder forbindelsen til Nord-Skandinavia, er gravenes beliggenhet og morfologi. I motsetning til den sørlige delen av Norge mangler det store gravhauger på Island. Den alminnelige gravskikken ser ut til å ligne på nordnorske graver som er langt mindre pompøse. Noen graver er plassert i fjellet og viser samiske trekk som for eksempel «Fjallko-

nan»-graven fra Vestdalsheiði. Artefakter fra islandske graver er i de fleste tilfeller av panskandinavisk opprinnelse, men mange understreker mulig samisk tilstedeværelse: En del av funnene er av «østlig» herkomst og gjenspeiler typer som var vanlige i både samiske og norrøn-samiske blandede graver og graver lenger sørøst. Slike gjenstander omfatter østlige smykker, våpen og andre redskaper av det daglige liv som enten er kjent fra nordnorske funn eller som er kjent fra Nord-Sverige og Nord-Finland. Sølvdepoter er en videre skikk som er kjent fra de nordlige områdene i Skandinavia. Slike deponeringer kan trolig sees på som både offerhandling og markering av grenselinjer.

Kapittel 7: Humanosteologisk og genetisk forskning

I dette kapitlet vil jeg gi en kort og sammenfattende oversikt over fysisk antropologiske og genetiske undersøkelser av humanosteologiske materiale fra Island. Jeg begrenser meg til det som kan gi opplysninger om samer på Island i landnåmstiden og inkluderer verken en metodisk gjennomgang eller den omfattende genetiske forskningslitteraturen i Norge, Sverige og Finland. Humanosteologi er en svært omfattende og rask utviklende forskningsdisiplin. Undersøkelser av osteologiske levninger kan gi informasjon om alder og kjønn (Gestsdóttir 1998), kroppsoppbygning og helse (Gestsdóttir og Eyjólfsson 2005), migrasjon, kosthold og klimaforandringer (Price og Gestsdóttir 2006). Men er det mulig å få opplysninger om etnisitet? Dette er et omstridt tema – ikke bare fordi ideologisk motivert forskning i siste halvdel av det nittende århundret og første delen av det tjuende har brukt antropologi til å verifisere rasistiske og kulturdarwinistiske teorier (se også kap. 3), men også fordi etnisitet ikke nødvendigvis er koblet til fysiske aspekter. Med begynnelsen av DNA-forskning åpnet seg en ny dimensjon til debatten om opprinnelse og etnisitet, og mange gamle forskningsresultater måtte revideres.

Den første som så på humanosteologiske undersøkelser på skjelettmateriale fra Island var Dr. Jón Steffensen som publiserte en rekke undersøkelsesresultater fra 1940-1990-tallet (Friðriks-son i Eldjárn 2000:551). Det fremgikk av hans resultater at det var betydelige forskjell mellom islendingene og nordmenn, men mindre forskjell mellom det islandske og irske kompara-sjonsmateriale fra yngre jernalderen. Materialgrunnlaget fra Norge hentet han fra Schreiners skallemaalinger fra 1940-tallet. På grunnlag av dette mener Steffensen (1943) å se samiske spor i den sørislandske fenotypen. Pálsson (1986) sa seg enig og tilføyde kvenene (!) som mulige forfedre. I begynnelsen av 1970-tallet var Steffensen opptatt med serologisk forskning og kom fram til at forskningen fra historiefaget hevdet sørvestnorsk opprinnelsen til Islands land-nåmsbefolkning og ikke kunne spores i det fysisk-antropologiske materialet (jf. Steffensen 1971, Vilhjálms-son 1990:199f.). Den metodiske tilnærmingen må selvfølgelig sees i sammenheng med sin tid.

Både Steffensen (1969) og Axelsson og Hedegård (bl. a. 1985) har forsket på odontologisk materiale fra såvel den historiske som den moderne befolkningen i Skandinavia. Resultatene herfra kan være relevante for en sporing av samiske fysiologiske trekk i Islands befolkning. Især sammenligninga mellom den islandske og samiske *Torus mandibularis* (beinklump i underkjeve) har blitt brukt til å avgrense disse to kulturer fra den øvrige norske befolkningen. Den samiske og islandske populasjonen har påfallende større eller mer utpreget *mandibular tori* enn den norske befolkningen. Dette kjennemerket er også hyppigere blant inuitene og

asiatene enn europeerne. Om dette skyldes genetikk eller miljø er imidlertid omstridt (jf. Axelsson og Hedegård 1985, Vilhjálmsson 1990:200-2).

Både tenner og lemme-proporsjoner av islendingene (bl. a. Pálsson 1978) og samene (bl. a. Iregren et al. 1988, Alexandersen 1997:99-116) har blitt undersøkt inngående og det viste seg at det er både likheter og forskjeller. På Island var det Pálsson (1978) som hevdet at islendingenes fysiologiske trekk viser større likhet til de norske og danske enn til de irske. I 1993 undersøkte den danske antropologen Hans Christian Petersen skjelettmateriale fra 150 individer fra landnåmstid og levninger fra cirka 60 (derav 35 fra Skeljastaðir) mennesker fra kristen tid. Formålet var å finne ut hvor Islands landnåmsbefolkning kom fra. Petersen undersøkte lemme-proporsjonene, sykdomstegn og kranier. I tillegg sammenlignet han disse med resultatene fra de i sin tid nyeste resultatene av den genetiske forskningen. På grunnlag av teorien om forskjellige kroppsoppbygnings-typer med ulike lemme-størrelser og – proporsjoner konkluderer Petersen med at det er en stor variasjon i det undersøkte materialet som peker på mulig blandet herkomst, men at de fleste undersøkte islandske individer må ha kommet fra Norge. Befolkningen fra Patreksfjörður viser en stor grad av samiske trekk som Petersen også ser i det genetiske materiale (Petersen 1994).

Den islandske befolkningen er trolig den mest presente innenfor den genetiske forskningen. Befolkningen i dag er den 35. generasjonen etter landnåmet og siden det ikke har skjedd noen bemerkelsesverdig mutasjon eller immigrasjon, er Island et mye brukt område for genetiske undersøkelser (Helgason et al. 2009:1). I begynnelsen av den genetisk forskning mellom 1940- og 1980-tallet sto blodgruppene i fokus. Den hyppige forekomsten av O-typen fremfor den i Norge mest utbredte A-typen ble sett på som bevis for at den største delen landnåmsfamilier må ha kommet fra de britiske øyene (bl. a. Saugstad 1977:70-2). Imidlertid vet vi nå at denne fordelingen er et resultat av seleksjon, genetisk drift og epidemier, og i mindre grad relatert til immigrasjon (jf. Vilhjálmsson 1990:203). Det islandske skjelettmaterialet fra graver ble undersøkt på nytt og revidert av blant annet Helgason et al. (2000, 2001, 2009) og Gestsdóttir og Price et al. (2011). Undersøkelser av y-kromosomene på 95 islandske skjeletter fra 67 vikingtidsgraver avslørte 75-80 % skandinavisk herkomst, mens det x-kromosomale materiale stammer på 62,5-66 % fra Skottland og Irland (Helgason et al. 2009:1, 4f.).

I følge Dupuy et al. (2005:6f.) kan det østlige spores gjennom forekomsten av den kromosomale haplogruppen N3, som (i dagens befolkning) er hyppigere blant finnene (60 %), samene (40 %) og balterne (35 %). I Nord-Norge fordeler den seg slik: Finnmark (18,6 %), Troms (8,6 %) og Nordland (8,4 %). Denne gruppen er nesten fraværende i de andre delene

av Norge - med høyest konsentrasjon i den nordlige delen av Østlandet, et område som både ut av arkeologiske, historiske og lingvistiske kilder trolig har hatt en samisk befolkning i jernalder og mellomalder (Zachrisson 1997, Bergstøl 2008). På Island forekommer denne gruppen, men det må forskes mer på dette området (jf. Faux 2004-7:27).

Om disse undersøkelsene er nok til å knytte samene til Island er svært usikkert. Humanosteologiske undersøkelser innebærer en del usikkerheter og kan derfor neppe anføres som en pålitelig kilde. De samiske genetiske sporene er små og gjør en vurdering enda mer vanskelig. Ved siden av statistiske problemer er det mange andre metodiske usikkerhetsmomenter, spesielt i forhold til ekstrahering av DNA fra tidlig skjelettmateriale (jf. Götherström 2001). Videre kan det stilles spørsmål ved hvor representativt materialet fra dagens befolkning er i forhold til den historiske populasjonen. Bortsett fra varierende antall av prøver fra forskjellige områder var det sikkert også individer som ikke hadde etterkommere og også effektene av svartedauden og senere epidemier må innkalkuleres når vi ser på befolkningstallet i historisk tid. Ytterligere et aspekt er den store sannsynligheten for genetisk drift: Når vi går 40 generasjoner tilbake, så er det snakk om milliarder av forfedre. Tilbake til spørsmålet om etnisitet gjenspeiles i humanosteologisk og genetisk materiale: De nevnte forskningsresultatene (som forestiller noen eksempler), usikkerheter på et generelt plan og ved metoden og de i kapittel 3 diskuterte etnisitetsteorier gjør det vanskelig å vurdere denne forskningen som utsagnskraftig vedrørende etnisitet.

KAPITTEL 8: KONKLUSJON

Den dominerende oppfatning i tidligere forskning har vært at Islands befolkning ved landnåmet nesten utelukkende besto av sørvestnorske og britiske bosettere. I denne oppgaven har jeg forsøkt å sannsynliggjøre at landnåmet heller bør sees som resultat av etnisk heterogen prosess som inkluderer nordnorske og trolig også samiske trekk.

Jeg har vektlagt både den kulturhistoriske bakgrunnen som uttrykkes gjennom et stort tilfang av litteratur, og sosialantropologiske teorier om kulturell interaksjon mellom den norrøne og den samiske kulturen. Det arkeologiske materiale har likevel veid tyngst og jeg har her lagt til grunn at de historiske skriftkildene ikke skulle styre vurdering av arkeologiske funn og at disse disipliner bør vurderes separat fra hverandre. Som påpekt har både den norske og den islandske forskningstradisjonen preget av å se det arkeologiske i sammenheng med de skriftlige kildene. Til tross for at sagaene har blitt brukt til å verifisere arkeologiske funn eller som veileder til å finne dem, og til tross for at Hermann Pálsson tydeliggjorde det nordnorske og samiske elementet i den islandske historien, har undersøkelser som kan belyse disse spor ikke blitt funnet særlig interessant i den islandske arkeologien. Antagelsen om at landnåmsmennene kom fra det sørvestlige Norge, noen grupper som etappe-vandrere fra de britiske øyene, har sedimentert seg i forskningen og det arkeologiske materiale var nesten «dømt» til å bli vurdert etter denne kategorien.

Mye tyder på at nasjons- og identitetsbygging og tilhørende mytiske og romantiske idealer har vært pregende elementer ved dannelsen av den islandske historien. De enkelte prosesser som forestiller grunnlaget til dette oppviser noen likhetstrekk gjennom historien. Først var det den norrøne kosmologien som på en mer egalitær måte skilte *Midgarðr* fra *Útgarðr*, *natur* fra *unatur*, *oss* fra *de andre*. Ved uniformitetsbestrebelsene under kristningen (monopolisering og monoteisme) tilspissete seg denne dikotomien og det var ikke lenger plass til de *andre*. Senere var det nasjonalromantiske bestrebelsene som videreførte bildet av *den norrøne viking* som bærende element av den islandske kulturen. Neglisjering, usynliggjøring og stereotypisering av den samiske delen av nordisk historie gjorde det nærmest uaktuelt å vurdere den i en islandsk sammenheng. Det er trolig også derfor at teorier om samer på Island til tross for filologiske, arkeologiske (og genetiske) spor ikke kunne etablere seg i forskningen. Kristján Eldjárn pekte i sin doktorgradsavhandling (1956) på noen østlige funn i det arkeologiske gjenstandsmateriale fra islandske graver. I 1990 gjorde Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson oppmerksom på at disse trolig kan assosieres med det nordnorske og kanskje også med det samiske elementet ved landnåmet. Adolf Friðrikssons (2000) revisjon av Eldjárn's arbeid henviser til østlige funn men diskuterer disse heller ikke i forbindelse med verken Nord-Norge eller samer.

Humanosteologiske og genetiske undersøkelser har sett på samiske genetiske spor i bein- og tannmaterialet fra både den historiske populasjonen og til dagens befolkning på Island. Likhetstrekk mellom samene og islendingene er nok for få til å kunne bli knyttet til samisk deltagelse i landnåmet, selv om det er flere interessante forbindelser. Å bruke denne forskningen til å si noe mer avgjørende om etnisitet og eventuell samisk tilstedeværelse er likevel fortsatt prematurt.

Som en vurdering av det arkeologiske materialet fra Island har jeg lagt til grunn at det fantes både mer typiske samiske graver og «blandede» graver i vikingtida. Samiske graver som skiller ut fra andre gjennom både plassering, morfologi og gravgodset. Samiske graver opptrer i ur og berg, det vil si under klippeframspring, i ras eller under større stein. Blandede graver er ofte plassert og utformet som norrøne graver, men inneholder funn av blandet karakter. Disse er ofte høy-status graver. Blandede funn overskrider de etnisk determinerte grensene mellom den norrøne og samiske kulturen (Bruun 2007).

Et allment fellestrekk er at nordnorske og islandske graver ser ut til å være mindre og enklere strukturert enn andre fra det norrøne bosetningsområde i vikingtida. Dette og Islands geologiske vilkår kan forklare hvorfor det har blitt funnet kun omtrent 320 graver fra en tidsperiode der mer enn 24000 mennesker har levd på Island (se kap. 2.1.2). Resultatet er at de fleste graver fra vikingtid som har blitt funnet på Island kan sammenlignes med norrøne graver fra Nord-Norge. Noen graver som for eksempel Brú, Tindar, Aðalból og Vestdalur ligger langt fra gårdene i fjellet og har morfologiske likhetstrekk med samiske urgraver. Aðalból graven inneholdt never som er typisk i samiske graver og «fjallkonan»-graven fra Vestdalur er trolig en urgrav. Også inndeling i grupper med varierende posisjon og avstand til hverandre og til gården i såkalte *cluster*- og rekkegravene kan assosieres med sosiale- eller etniske forskjell.

Gjenstandsmaterialet fra islandske graver inneholder ofte artefakter som likeså kan ha blitt funnet i Nord-Norge. Blant disse er det østlige smykker, blanding av østlige og vestlige smykker og bruk av østlige motiver. Disse forekommer i graver fra alle de diskuterte områdene med konsentrasjon i Nord-Island. Jeg har lagt til grunn at østlige smykker kan assosieres med samer og at funn av slike artefakter i norrøne graver eller i områder rundt kan tyde på blandet etnisitet. Tydelige eksempler på østlige og blandede smykker er hengesmykkene fra Vað og Gautlönd som forener norrøne og østlige stilelementer. Hybride materielle uttrykk ved fysisk forandring av smykker må ikke nødvendigvis sees på som blandet etnisitet. I så fall kan smykkene ha fått en ny betydning, eller en tilleggsbetydning. Ytterligere entydige østlige elementer på Island er hjertemotiver på smykker, trapesoide vedheng av bronse og åpne

hesteskoformede ringspenner. Noen runde nåler, ovale spenner av Rygh-656 typen, beltespenner og belteender, slireender og kufiske mynter (f. eks. perlekjedet fra Mjóadal) peker mot østlige områder. Andre østlige artefakter eller materielle etterlatenskaper er nålhus av bronse, flettete gull- og sølvknapper og beinfigurer/leketøy med de karakteristiske østlige fugl-/svane-/gås-motiver. Mange gjenstander (især fra gården Stöng) er pyntet med såkalte «circle-dot»-motiver som er svært hyppige blant funn fra de baltiske områder. Gjenstander (først og fremst slipestein) av skifer kan ha vært idiomer for samisk tilstedeværelse siden materialet ikke forekommer naturlig på Island, men var meget populært blant samene. Spaden fra Skorradalur er et kapittel for seg selv: Hvis innskriften kan verifiseres som et samisk ord, så er den av stor betydning for en identifisering av en samiske tilstedeværelse på Island.

Vi må regne med at både den praktiske og dynamiske karakteren av etnisitet, og økonomiske eller rituelle prosesser har påvirket den materielle kulturen. Gjenstandenes forandring med hensyn til funksjon (pga. endringer i økonomi, tro eller at de gikk ut av moten), er mulige spor på dette. I denne sammenhengen kan samiske smykker i norrøne graver sees på som personlige objekter, som den avdøde var knyttet til både på en biografisk og emosjonell måte.

Blant våpen som kan regnes som østlige typer inngår noen sverd av Rygh S-typen, en skjoldbule av Rygh-565 typen og spydspisser av typene G og H. For eksempel spydspissen fra Kotmúla er av type H og har sølv-pryd som er hyppig blant østlige funn. Pilspissen med kløyd egg fra Suðurgata i Reykjavík anses som typisk for samisk jakt-fangstkultur, og er av Zachrisson oppført som et «sikkert» samisk element i den materielle kulturen (Zachrisson 1997). Som påpekt tidligere ble slike pilspisser trolig brukt i jakt på rein, elg og større byttedyr. I islandsk sammenheng kan kløyvd-eggede pilspisser tenkes å ha blitt brukt i jakt på hvalross, sel og hval. Dette åpner muligheten for å se på samene som fangst- og jakt eksperter på Island, og understøttes ved at nettopp fangst nå i langt større grad en i tidligere forskning er sett som motiverende til ekspansjon til både Island og Grønland (Keller 2010).

Funn av hval- og hvalrossbein støtter denne teorien (bl. a. i Reykjavík området). En betraktelig del av gjenstandene som er laget av bein/tann ble funnet i Nord-Island. Om dette tyder på spesialisering på fangst eller om det er et resultat av ekstensivt forskningsarbeid i dette området kan ikke definitivt svares på enda. Mange østlige funn fra disse områdene ser ut til å støtte min antagelse og jeg finner det naturlig at de samene som kom til Island har opprettholdt en slags «yrkes-kontinuitet». Trolig hadde de norrøne høvdingene fortsatt behov for fangstprodukter (se kap. 3.1.2, Odner 1974:109), og her kommer samene ekspertise inn i bildet. En videre pilspisse med kløyvd egg ble funnet i Hringsdal og venter på publisering.

Et aspekt som står i umiddelbar sammenheng med det økonomiske og kulturtilhørighet er boformen. Som diskutert tidligere er trolig både valg av bosted og boform kulturelt determinert og landskapets utseende må også ha påvirket valget. Husets arkitektur og beliggenhet i landskapet er kulturelt betinget og det er god grunn til å anta at de første som kom til Island rekonstruerte deres opprinnelige (materielle) kultur for å forhindre fremmedgjøring (se kap.3). Utbredelsen av landnåmsgårder ser ut å omfatte både innlandet og kysten. Noen gårder som Barðardalur, Gjáskógar, Þórsmörk og Þuríðarstaðir er til og med funnet i fjellet. Jeg ser tre aspekter som peker på avvikende strukturer vedrørende den norrøne boformen, og som tyder mot forbindelser til Nord-Norge og muligens også samisk bosetning: I motsetning til den sørlige delen av Norge besto det primære byggematerialet til husveggene på Island og i Nord-Norge av torv. Mange landnåmsgårder ble etablert langt i innlandet (f. eks. Mývatnsveit), selv om det var mulighet for å velge et sted ved kysten. En fra den skandinaviske hold helt avvikende boform er grophusene. Disse ble etablert så tidlig som landnåmet og ble brukt over en lang periode, det vil si ikke bare som midlertidig overgangsløsning. Disse husene har trolig blitt bygd av mennesker av en annen etnisitet og kultur, som prefererte et sted som for eksempel Sveigakot på grunn av deres tidligere boplasser og økonomiske muligheter, og som overførte deres egen byggetradisjon til Island. Naturligvis skal det tas i betraktning at også en blanding av to ulike kulturer med forskjellig vektlegning av spesifikke kulturtrekk (hus, økonomi osv.) er tenkelig.

Eiendomsgrenser mellom gårder ble i følge beretninger fra sagaene markert med nedlegging av sølv. Om disse grensene tilsvarer gamle grenselinjer fra vikingtida er nesten umulig å si; jeg har funnet ut at to ligger på en slik grense og to ligger i fjellet (av i alt 11 depoter). Slike sølvdepoter finnes også i samisk-norrøne grenseområder i Nord-Norge og har blitt tolket i samme retning.

De etniske forholdene i Norge i vikingtid var ikke preget av et homogent samfunn som delte samme språk, var av samme etnisitet eller underlagt de samme politiske, sentraliserte vilkår. På grunnlag av det tvetydige arkeologiske gjenstandsmateriale er det god grunn til å anta at også forholdene på Island i landnåmstid var mye mer heterogent enn tidligere antatt. Til tross for at majoriteten av de arkeologiske funn uten tvil stammer fra norrøne områder lenger sør (f. eks. Vestlandet) og mange også fra keltiske områder, er det ganske sikkert at en del landnåmmenn kom fra Nord-Norge. Jeg anser det som høyst sannsynlig at det i deres reisefølge også var samer, ikke minst med tanke på den nære forbindelsen som er dokumentert mellom samer og nordnorske stormenn. Det man reiste med, og brakte med seg, var et sosialt og økonomisk «system» der samer trolig var en selvsagt del.

Dette fremkaller nye spørsmål om sosiale prosesser. Har samene vært en integrert eller isolert del av det tidlige islandske samfunnet? Som diskutert i kapittel 3 dannes nye etniske «koder» gjennom at gamle kulturtrekk blir trukket ut av tidligere kontekster og kombineres på nytt i nye kontekster (Bourdieu 1977:78f.). Slik blanding av forskjellige kulturelle kjennetegn betegnes med begrepene akkulturasjon, hybriditet eller kreolisering. Indikatorer for samisk kultur i norrønt dominerte kontekster kan forstås som tegn på blanding. Østlige smykker i graver har i Norge blitt knyttet til rike kvinnegraver og alliansebasert giftemål, og sett på som et ledd i det redistributive systemet mellom den samiske og norrøne eliten. Om denne tolkningen kan overføres på islandske blandede funn er imidlertid problematisk. De dynamiske prosessene bak blandingen av to kulturer – eller deres materielle manifestasjon – er trolig ikke noen «enten-eller» situasjon, men underlagt forskjellige parametre og varierer vedrørende sted, tid og særlig også på en individuell basis. Slike prosesser er for eksempel assimilering, isolering, integrasjon eller slaveri av enkelte samiske individer eller grupper. Mange av parametrene kan ha påvirket disse varierende, kontekstbundne og graduale prosessene. En tenkbar situasjon er at de som kom til Island måtte tilpasse seg de nye omgivelsene, og derfor var herkomst og ætt trolig ikke så viktig som å bygge opp et nytt sosialt system. Det er tenkelig at denne situasjonen gjorde det mulig å etablere et inkluderende samfunn. Utvandring forutsetter en hvis grad forandring, det vil si ny-kombinasjon av den kulturelle identiteten til en hver gruppe som er involvert. På grunn av Islands geografiske beliggenhet og politisk-religiøse og sosiale omstendigheter var befolkningen antageligvis ikke så sterkt utsatt for homogeniserende prosesser som ville ha ført til assimilasjon. Det betyr at samiske kulturtrekk kan ha vært synlige langt fremover til middelalderen. En videre problematikk er spørsmålet om hvem som har tilpasset seg for hvem? Vi kan ikke med sikkerhet utelukke at det materialet som forekommer i mindre mengder - i for eksempel en grav - forestiller den underliggende, det vil si dominerte delen av to (eller flere) kulturer. Vi vet ikke nok om gjenstandenes betydning og det synes problematisk å tilskrive for eksempel en spenne større verdi og utsagnskraft enn en kniv eller en gravskikk.

Litteratur og kilder

- Alexandersen, V.
1997 Hvad viser tænderne? I: Zachrisson, I. (red.) *Möten i Gränsland. Samer och Germaner i Mellan skandinavien. Statens Historiska Museum/Stockholm Monographs* 4, 99-116.
- Amorosi, T.
1996 *Icelandic Zooarchaeology: New Data Applied to Issues of Historical Ecology, Paleoeconomy and Global Change*. Doktorgradsavhandling Universitetet i New York.
- Amundsen, C. P.
2008 *Culture Contact, Ethnicity and Food Practices of Coastal Finnmark, Norway (1200 to 1600 A. D.)*. Doktorgradsavhandling Universitetet i New York.
- Andersen, A. T.
2002 *Oss og de andre. En analyse av de andres betydning i norrøn religion*. Masteroppgave Universitetet i Tromsø.
- Arnalds, Ó., Thorarinsdóttir, E. F., Metusalemsson, S., Jonsson, A., Gretarsson, E., Arnason, A.
1997 *Soil Erosion in Iceland*. Reykjavík: Icelandic SCS and the Agricultural Research Institute.
- Arneborg, J.
2011 Norse Greenland and the extinction of the settlement there. I: Carver, M. og Klapste, J. (red.) *The Archaeology of Medieval Europe* Vol. 2: 78-9.
- Ásgeirsdóttir, K. S.
2011 *Dvergjar á öxlum. Greining á víkingaaldarnælum á Íslandi frá heiðnum við*. Masteroppgave Universitetet i Reykjavík.
- Axelsson, G. og Hedegård, B.
1985 Torus palatinus in Icelandic Schoolchildren. *American Journal of Physical Anthropology* 76, 105-12.
- Baetke, W.
1951 Christliches Lehngut in der Sagareligion – Das Svoldr-Problem. *Zwei Beiträge zur Sagakritik. Bericht über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philosophisch-Historische Klasse* 98:6.
- Bakka, E.
1971 Ytre Moa. Ein øydegard frå vikingtida. I: Ve, S. (red.) *Bygdebok for Årdal* 1, 149-178.
- Bakke, S.
2012 *Etnisitet i jernaldergraver på Engeløya i Steigen*. Masteroppgave Universitetet i Tromsø.
- Barth, F.
1969 *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organisation of Culture Difference*.
- Bartley, D. D.
1973 The stratigraphy and pollen analysis of peat deposits at Ytri Bægisá near Akureyri, Iceland. *Geologiska föreningens förhandlingar* 95-4, 555:410-4.
- Batey, C. E.,
1989 Bjalla frá söguöld fundin á Skotlandi. *Árbók hins íslenska fornleifafélags*, Reykjavík, 101-10.
- Bergsteinsson, S.
2005a Ráðstefnurit. Sjöunda landsbyggðarráðstefna Sagnfræðingafélags Íslands og Félags Þjóðfræðinga á Íslandi. Haldin á Eiðum 3. til 5. júní 2005. *Fylgirit Múlapings* 33, x-xx.
- Bergsteinsson, S.
2005b «Fjallkonan» - fundur leifa 10. aldar konu við Afréttarskarð. *Glettingur* 38-15. árg. 1. tbl. 2005, 30-8.
- Bergsteinsson, S.
2013 personlig meddelelse, 5. april 2013.

- Bergstøl, J.
2004 Fangstfolk eller samer i Østerdalen? Samisk forhistorie. I: Krogh, M., Schanche, K. (red.) Rapport fra konferanse i Lakselv 5.-6. september 2002, *Varanger Samiske Museums Skrifter*, 62-80.
- Bertelsen, R.
1985 *Lofoten og Vesterålen Historie I. Fra den eldste tida til ca. 1500 e. Kr.* Utgitt av kommunene i Lofoten og Vesterålen.
- Blom, J. G.
2012 *Mennesker og steder i et nordnorsk landskap. En studie av landskapsforståelse og landskapsbruk fra jernalderen til nyere tid.* Masteroppgave Universitetet i Tromsø.
- Broadbent, N. D.
2004 The search for a past: the prehistory of the indigenous Saami in northern coastal Sverige. I: Herva, V. P. *People, Material Culture and Environment in the North. Proceedings of the 22nd Nordic Archaeological Conference, University of Oulu, 18-23. August 2004*, 13-25.
- Broadbent, N. D.
2010 *Lapps and Labyrinths. Saami Prehistory, Colonization and Cultural Resilience*, Washington.
- Brown, J.
2010 *Human responses, resilience and vulnerability: An interdisciplinary approach to understanding past farm success and failure in Myvatnssveit, northern Iceland.* Doktorgradsavhandling Universitetet i Sterling.
- Bruun, D.
1898 Nokkurar eyðibygðir í Árnasyslu, Skagafjarðadölum og Bárðardal rannsakaðar sumarið 1897. *Árbók hins íslenska fornleifafélags*, Reykjavík, 47-77.
- Bruun, D.
1928 *Fortidsminder og Nutidshjem paa Island.* Ny omarbejdet og forøget Udgave med et Tillæg om Nordbo-Gaardene i Grønland. København.
- Bruun, I. M.
2007 *Blandede graver – blandede kulturer? En tolkning av gravskikk og etniske forhold i Nord-Norge gjennom jernalder og tidlig middelalder.* Masteroppgave Universitetet i Tromsø.
- Brøgger, A. W.
1931 *Nord-Norges bosetningshistorie. En oversikt.* I: Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning, serie C, II-4.
- Bunse, L.
2010 *Kun et trekkdyr i Jordbruket? Hestens betydning i nordnorsk yngre jernalder.* Masteroppgave Universitetet i Tromsø.
- Byock, J. L.
1993 *Medieval Iceland*, Chippenham.
- Bæksted, A.
1942 Islands runeindskrifter. *Bibliotheca Arnemagnæana* 2.
- Christophersen, A. og Dybdahl, A. (red.)
1999 Gásir. En internasjonal handelsplass i Nord-Atlanteren. *Senter for middelalderstudier Skrifter* 9, Reykjavík.
- Dommelen Van, P.
2002 Ambiguous Matters: Colonialism and Local Identities in Punic Sardinia. I: Lyons, C. L., Papadopoulos, J. K. (red.) *The Archaeology of Colonialism.*, Los Angeles.
- Dugmore, A. J., Church, M. J., Buckland, P.C., Edwards, K. J., Lawson, I., Mc Govern, T. H., Panagiotakopulu, E., Simpson, I. A., Skidmore, P., Sveinbjarnadóttir, G.
2004 Holt i Eyjafjallasveit, Iceland: A paleoecological study of the impact of landnám. *The Norse landnám on the North Atlantic islands: An environmental impact assessment* 41, 21-37.

- Dugmore, A. J., Church, M. J., Mairs, K., Mc Govern, T. H., Newton, A. J., Sveinbjarnadóttir, G.
2005 An over-optimistic pioneer fringe? Environmental perspectives on medieval settlement abandonment in Þórsmörk, South Iceland. I: Arneborg, J., Grønnow, B. (red.) *Dynamics of Northern Societies: Proceedings of the SILA/NABO conference on Arctic and North Atlantic archaeology*, 335-45.
- Dugmore, A. J., Church, M. J., Mairs, K. A., Mc Govern, T. H., Perdikaris, S. og Vésteinsson, Ó.
2007 Abandoned Farms, Volcanic Impacts, and Woodland Management: Revisiting Þjorsárdalur, the “Pompeii Of Iceland”. *Arctic Anthropology* 44, 1, 1-11.
- Dupuy, B., Stenersen, M., Lu, T. T., Olaisen, B.
2005 Geographical heterogeneity of Y-chromosomal lineages in Norway. *Forensic Science International* 164-1, 1-10.
- Edvardsson, R.
2003 *Hrisheimar 2003: Interim Report*, Fórnléifastofnun Íslands, Reykjavík.
- Einarsson, B. F.
1992 Granastaðir-grophuset och andra isländska grophus i ett nordiskt sammanhang. Deras funktion och betydelse i kolonisationsförloppet i Island. *Viking* 1992, 95-119.
- Einarsson, B. F.
1995 *The Settlement of Iceland; A Critical Approach. Granastaðir and the Ecological Heritage*. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Eldjárn, K.
1956 Viking Archaeology in Iceland. *Þriðji Vikingafundur Reykjavík* 1956:25-38.
- Eldjárn, K.
1961 Bær í Gjáskógum í Þjorsárdalur. *Árbók hins íslenska fornleifafélags* 1961, 7-46.
- Eldjárn, K.
1962 *Hundrað ár í Þjóðminjasafni*, Reykjavík.
- Eldjárn, K.
1966 Kuml úr heiðnum sið, fundin á síðustu árum. *Árbók hins íslenska fornleifafélags* 1965, 5-68.
- Eldjárn, K.
2000 *Kuml og Haugfé - Úr heiðnum sið á Íslandi*. 2. utgave (Friðriksson, A. [red.]), Reykjavík.
- Eldorhagen, M.
2001 *Ovale spenner i Nord-Norge og Trøndelag – stil og symbolisme i sosial sammenheng*. Masteroppgave Universitetet i Tromsø.
- Evensen, B.
2003 *Gravholmer. Gravlokalisering og samfunn i jernalder i Vesterålen*. Masteroppgave Universitetet i Tromsø.
- Finsen, V.L.
1852 Grágás. Islændernes Lovbog i Fristatens Tid. *Det Kongelige Bibliotheks Haandskrift*, første del. Kjøbenhavn.
- Friðriksson, A.
1972 Grass and Grass Utilization in Iceland. *Ecology* 53 (5):785-96.
- Friðriksson, A. og Vésteinsson, O.
2003 Creating a Past: A Histography of the Settlement of Iceland. I: Barrett, J. H. *Contact, Continuity, and Collapse. The Norse Colonization of the North Atlantic. Studies in the early middle ages* SEM 5, 139-161.
- Friðriksson, A.
2004 *Kuml og Samfélag. Framvinduskýrsla 2003*. Fórnléifastofnun Íslands, Reykjavík.
- Friðriksson, A.
2005 *Ársskýrsla 2005*. Fórnléifastofnun Íslands, Reykjavík.

- Friðriksson, A.
2006 *Ársskýrsla 2006*. Fórnléifastofnun Íslands, Reykjavík.
- Friðriksson, A.
2009 Social and Symbolic Landscapes in Late Iron Age Iceland. *Achaeologia Islandica* 7, 2009, 9-21.
- Friðriksson, A., Gestsdóttir, H., Daxböck, A., Gísladóttir, G. A.
2010 *Hringsdalur í Arnarfirði. Fornleifarannsókn 2006*. FS413-06441. Fórnléifastofnun Íslands, Reykjavík.
- Gardela, L.
2008 Into Viking minds: reinterpreting the staffs of sorcery and unravelling seiðr. *Viking and Medieval Scandinavia* 4, 45-84.
- Gestsdóttir, H.
1998 *Kyn- og lífaldursgreinningar á beinum úr íslenskum kumlum*, Reykjavík.
- Gestsdóttir, H. og Eyjólfsson, G. I.
2005 Mergæxli í fornri beinagrind frá Hofstöðum í Mývatnssveit. *Læknablaðið* 91, 505-9.
- Gísladóttir, G. A. og Véststeinsson, O.
2004 The northern end: Areas S, N, P and MP. I: Vésteinsson, Ó. (red.), *Archaeological Investigations at Sveigakot 2004*. Fórnléifastofnun Íslands (FS265-00215), Reykjavík, 7-25.
- Gjessing, G.
1928 Fins-ugriske vikingetidssmykker i Norge. *Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1927*.
- Gjessing, G.
1929 Ophav til Håloygjardenes rike. En liten arkeologisk skisse. *Håloygminne* 2, 35-8.
- Gjessing, G.
1935 *Fra steinalder til jernalder i Finnmark*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie C III, 3, Oslo.
- Gjessing, G.
1939 Mere om ophavet til Håloygjardenes rike. *Håloygminne* 1, 100-6.
- Gollwitzer, M.
1997 Yngre jernalder i fjälltrakterna. I: Zachrisson, I. (red.) Möten i Gränsländ. Samer och Germaner i Mellanskandinavien. *Statens Historiska Museum/Stockholm Monographs* 4, 27-33.
- Gollwitzer, M.
1997 Bältet i orientalisk stil. I: Zachrisson, I. (red.) Möten i Gränsländ. Samer och Germaner i Mellanskandinavien. *Statens Historiska Museum/Stockholm Monographs* 4, 71-6.
- Grönvold, K., Oskarsson, N., Johnsen, S. J., Clausen, H. B., Hammer, C. U., Bond, G., Bard, E.
1995 Ash layers from Iceland in the Greenland GRIP ice core correlated with oceanic and land sediments. *Earth and Planetary Science Letters* 135, 149-55.
- Grydeland, S. E.
1996 *Den sjøsamiske bosetting i Kvænangen fra seinmiddelalder til ny tid – en arkeologisk studie i kontraster*. Masteroppgave Universitetet i Tromsø.
- Guðjónsson, K. A.
2011 *Iceland – Past, Present and Future Climate: A Review of Current Theories and Bibliography*. Reykjavík.
- Götherstöm, A.
2000 Osteologi och DNA-analyser. Osteologisk materiale som historisk kilde. *Senter for Middeltalderstudier Skrifter* 11:129-138.
- Hallgrímsson, H. og Kristinsson, H.
1965 Um hæðarmörk plantna á Eyjafjarðarsvæðinu. *Acta Botanica Islandica*.

- Hallsdóttir, M.
1987 Pollen analytical studies of human influence on vegetation in relation to the landnám tephra layer in southwest Iceland. *Lundqua Thesis* 18.
- Hallstad Mc Guire, E.
2006 Archaeology in Iceland: Recent Developements. *Scandinavian-Canadian Studies* 16:10-32.
- Hansen, L.I.
1990 *Samisk fangstsamfunn og norsk høvdingeøkonomi*, Oslo.
- Hansen, L.I., Olsen, B.
2004 *Samernas historia fram till 1750*, Oslo.
- Hastrup, K.
1983 *Kulturelle kategorier som naturlige ressurcer: Exemplar fra Islands historie*, København.
- Hastrup, K.
1985 *Culture and History in Medieval Iceland: An anthropological analysis of structure and change*. Oxford.
- Hastrup, K.
1989 Saeters in Iceland 900-1600. An anthropological analysis of economy and cosmology. *Acta Borealia* 1-1989:72-84.
- Hastrup, K.
1990 Island of anthropology: Studies in past and present Iceland. *The Viking Collection* 5.
- Hastrup, K.
1998 A place apart: An anthropological study of the icelandic world. *Oxford studies in social and cultural anthropology* XI.
- Hayeur-Smith, M.
2000 Dressing the Dead: Gender, Identity, and Adornment in Viking-Age Iceland. I: Lewis-Simpson, S. (red.), *Vínland Revisited: the Norse World at the Turn of the First Millenium. Selected Papers from the Viking Millennium International Symposium, 15-24. September 2000*, Newfoundland and Labrador, 227-40.
- Hayeur-Smith, M.
2003 *A social analyses of viking jewellery from Iceland*. Doktorgradsavhandling Universitetet i Glasgow.
- Hedman, S. D.
2003 Boplatzmönster och offerplatser. Ekonomisk strategi och boplatzmönster bland skogssamer 700-1600AD. Doktorgradsavhandling Universitetet i Umeå. *Studia Archaeologica Universitatis Umensis* 17.
- Hedman, S. D. og Olsen, B.
2009 Transition and Order. A study of Sámi Rectangular Hearths in Pasvik, Arctic Norway. *Fennoscandia Archaeologica* XXVI, 3-22.
- Helgason, A., Sigurðardóttir, S., Gulcher, J. R., Ward, R., Stéfansson, K.
2000 mtDNA and the Origin of the Icelanders: Deciphering Signals of Recept Population History. *Journal of Human Genetics* 66, 999-1016.
- Helgason, A., Hickey, S., Goodacre, S., Bosnes, V., Stéfansson, K., Ward, K., Sykes, B.
2001 mtDNA and the Islands of the North Atlantic: Estimating the Proportions of Norse and Gaelic Ancestry. *Journal of Human Genetics* 68, 723-737.
- Helgason, A., Lalueza-Fox, C., Ghosh, S., Sigurðardóttir, S., Sampietro, M-L. et al.
2009 Sequences From First Settlers Reveal Rapid Evolution in Icelandic mtDNA Pool. *PloSGen.* 5 (1), 1-10.
- Henriksen, J.
1995 Vinterlandet Norge. Om hvordan samisk forhistorie har blitt usynliggjort i norsk arkeologi. I: Krogh, M., Schanche, K. (red.) Samisk forhistorie. Rapport fra konferanse i Lakselv 5-6. desember 2002 (red.). *Varanger Samiske Museums Skrifter*.

Hermanns-Auðardóttir, M.

1989 *Íslands tidigabosättning: Studier med utgångspunkt i merovingertida-vikingatida gårdslemningar i Herjólfssdalur, Vestmannaeyar, Island.* Umeå.

Hesjedal, A., Damm, C., Olsen, B., Storli, I.

1996 Arkeologi på Slettnes. Dokumentasjon av 11.000 års bosetning. *Tromsø Museums Skrifter* XXVI.

Hesjedal, A.

2002 Samisk forhistorie i norsk arkeologi. I: Krogh, M., Schanche, K. (red.) Samisk forhistorie. Rapport fra konferanse i Lakselv 5-6. desember 2002 (red.). *Varanger Samiske Museums Skrifter*.

Hoelseth Bjørlo, A.

2010 *Fra landnåmet til fristatens slutt: Migrasjon, tradisjon og strategier i Eyjarfjörður.* Masteroppgave Universitetet i Oslo.

Holand, I.

1989 *Graver og Samfunn. Samfunnsutvikling og -organisasjon i Nord-Hålogaland i Jernalderen, basert på endringer og variasjon i gravskikk.* Masteroppgave Universitetet i Tromsø.

Holm-Olsen, I. M.

1988 O. M. Nicolaisens utgravninger og nordnorsk gravskikk i jernalderen. *Viking* III, 91-101.

Horsley, T. J. og Dockrill, S. J.

2002 Routine Geophysical Techniques in Iceland. A Preliminary Assessment of the Use of Routine Geophysical Techniques for the Location, Characterisation and Interpretation of Buried Archaeology in Iceland. *Archaeologia Islandica* 2, 10-33.

Hreiðarsdóttir, E. Ó.

2005 *Íslenskar perlur frá víkingaöld: með viðauka um perlur frá síðari öldum.* Masteroppgave Háskóla Íslands.

Hyllested, A.

2003 Saami Loanwords in Old Norse. I: *North-Western European Language Evolution (NOWELE)* 2008.

Iregren, E. og Isberg, P-E.

1988 Genetic Composition and Variation in Saami Populations in Northern Norway. An study of non-metric skull variants. *Arctic Medical Research* 47, 218-225.

Íslenzk fornrit

1933 Egils saga Skalla-Grímssonar. Nordahl, S. (red.) *Íslenzk fornrit* II, Reykjavík.

1935 Eiríks saga rauða. Sveinsson, E Ó. (red.) *Íslenzk fornrit* IV, Reykjavík.

Grænlandinga Saga. Sveinsson, E Ó. (red.) *Íslenzk fornrit* IV, Reykjavík.

Grænlandinga Þáttur. Sveinsson, E Ó. (red.) *Íslenzk fornrit* IV, Reykjavík.

1936 Ketils saga hængs. Jónsson, G. (red.) *Íslenzk fornrit* VII, Reykjavík.

Grettis saga. Jónsson, G. (red.) *Íslenzk fornrit* VII, Reykjavík.

1939 Vatnsdæla saga og fleiri. Sveinsson, E Ó. (red.) *Íslenzk fornrit* VIII, Reykjavík.

1956 Svarfdæla saga. Kristjánsson, J. (red.) *Íslenzk fornrit* IX, Reykjavík.

1968 Íslendingabók. Íslendinga sögur. Benediktsson, J. (red.) *Íslenzk fornrit* I, Reykjavík.

Landnámabók. Íslendinga sögur. Benediktsson, J. (red.) *Íslenzk fornrit* I, Reykjavík.

Ólafs saga Tryggvasonar. Halldórsson, Ó. (red.) *Íslenzk fornrit* XXV, Reykjavík.

Orkneyinga saga. Guðmundsson, F. (red.) *Íslenzk fornrit* XXXIV, Reykjavík.

Óláfs saga helga. Aðalbjarnarson, B. (red.) *Íslenzk fornrit* XXVII, Reykjavík.

Jóhannesson, J.

1969 *Íslands historie i mellomalderen. Fristatstida.* Oversatt av Magerøy, H..

Johansen, O. S.

1979 Jernaldergårder i Nord-Norge. På Leiting Etter Den Eldste Gården. I: Fladby, R., Sandnes, J. (red.), *Norsk lokalhistorisk institutt*, 95-115.

Johansen, O. S.

1990 *Synspunkter på jernalderens jordbruksfunn I Nord-Norge.* Stensilserie B, 29, Universitetet i Tromsø, 10-64.

- Jones, S.
1997 *The Archaeology of Ethnicity. Constructing identities in the past and present.* London/New York.
- Jule Hansen, S. C.
2009 *Whetstones from Iceland. As part of the Trans-Atlantic trade in basic commodities.* Masteroppgave Universitetet i Reykjavík.
- Jørgensen, L.
1995 *Sølvskatten fra Midhus. Analyser af metallegeringer, fremstillingsteknik og typologi.* Nationalmuseet København.
- Karlsson, G.
2000 *Iceland's 1100 years: The History of Marginal Society. Mál og Menning,* Reykjavík.
- Keller, C.
2010 *Furs, Fish, and Ivory: Medieval Norsemen at the Arctic Fringe. Journal of the North Atlantic 3: 1-23.*
- Kivikoski, E.
1973 *Die Eisenzeit Finnlands. Bildwerk und Text.* Helsinki.
- Klaussen, M.
2010 *Strategisk villreinfangst i Troms. En analyse av fangstgropanlegg og deres beliggenhet, oppbygging og bruk.* Masteroppgave Universitetet i Tromsø.
- Krogh, M.
2002 *En tributt til Audhild Schanche og Bjørnar Olsen. «Var de alle nordmenn?» 20 år etter. Noen refleksjoner over holdninger til samisk forhistorie/historie i norsk arkeologi. I: Krogh, M., Schanche, K. (red.) Samisk forhistorie). Rapport fra konferanse i Lakselv 5.-6. september 2002, Varanger Samiske Museums Skrifter, 162-70.*
- Koht, H.
1969 *Om namne Hålogaland. Håloygminne 4, 504-10.*
- Kusmenko, J.
2004 *The Sámi and the Scandinavians: Aspects of 2000 years of contact,* Hamburg.
- Kusmenko, J.
2005 *Saami influence on the development of morphological innovations in Common Scandinavia. I: Winsa, B. (red.) Finno-Ugric People in the Nordic Countries. Meän akateemi, Övertorneå: 11-31.*
- Kværness, G.
1996 *Blote kan ein gjere om det berre skjer i løynd. Kristenrettane i Gulatingslova og Grágas og forholdet mellom dei. KULTs Skrifiserie 65.*
- Laing, L.
1975 *The Archaeology of Late Celtic Britain and Ireland c. 400-1200 AD,* London.
- Larsen, A.C. og Stummann Hansen, S.
2001 *Viking Ireland and the Scandinavian Communities in the North Atlantic. The Vikings in Ireland, 115-26.*
- Larsen, E., Hald, M., Birks, J.
2003 *Tar temperaturen fra fortiden. Cicerone 4 (2003):18-23.*
- Lauritzen, S. E. og Lundberg, J.
1999 *Calibration of the speleothem delta function: An absolute temperature record for the Holocene in northern Norway. The Holocene 9:659-669.*
- Lindquist, O.
1994 *Whales, Dolphins and Porpoises in the Economy and Culture of Peasant Fishermen in Norway, Orkney, Shetland, Faroe Island and Iceland, ca 900-1900, and Norse Greenland, ca 1000-1500 AD.* Doktorgradsavhandling Universitetet i St. Andrews.
- Lucas, G.
2003 *Archaeological Field Manual. Fornleifastofnun Íslands, utg. 3.*

- Lundholm, K.
1976 Två kompletta pilar från Lappland. *Fornvännen* 71, 110-6.
- Løvlid, D. H.
2009 *Nye tanker om Skjoldehamnfunnet*. Masteroppgave Universitetet i Bergen.
- Magerøy, H.
1965 Norsk-islandske problem. *Omstridde spørsmål i Nordens Historie* III.
- Magnus, B. og Myhre, B.
1972 The Concept of «Immigration» in Archaeological Context illustrated by examples from West Norway and North Norwegian Early Iron-Age. *Norwegian Archaeological Review* 5 (1), 45-70.
- Magnus, B.
2002 Dwellings and Settlements: Structure and Characteristics. I: Jesch, J. *The Scandinavians from the Vendel Period to the Tenth Century. An Ethnographic Perspective*, 5-44.
- Magnússon, Þ.
1973 Sögualdarbyggð í Hvítarholti. *Árbók hins íslenska fornleifafélags* 1972, 5-80.
- Maher, R. A.
2009 *Landscapes of Life and Death: Social Dimensions of a perceived Landscape in Viking Age Iceland*. Doktorgradsavhandling Universitetet i New York.
- Makarov, N. A.
1991 «Eastern» Ornaments of the 11th-13th Centuries in the Sami Areas: Origins and Routes. *Acta Borealia* 2, 57-78.
- Marstrander, C.
1945 To islandske runeinnskrifter. *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 13, 295-319.
- Mc Govern, T. H., Bigelow, G. F., Amorosi, T., Russell, D.
1988 Northern Islands, Human Error and Environmental Degradation: A View of Social and Ecological Change in the Medieval North Atlantic. *Human Ecology* 16, 225-70.
- Mc Govern, T. H., Vésteinsson, Ó., Friðriksson, A., Church, M., Lawson, I., Simpson, I. A., Einarsson, A., Dugmore, A., Cook, G., Perdikaris, S., Edwards, K. J., Thomson, A. M., Adderley, W. P., Newton, A., Lucas, G., Edwardsson, R., Aldred, O., Dunbar, E.
2007 Landscapes of settlement in northern Iceland: historical ecology of human impact and climate fluctuation on the millennial scale. *American Anthropologist* 109, 27-51.
- Mulk, I. M.
1994 *Sirkas – ett samisk fångstsamhälle i förändring -1600 e. Kr.*. Doktorgradsavhandling Universitetet i Umeå.
- Mundal, E.
1997 Kong Harald Hårfagre og samejenta Snøfrid. Samefolket sin plass i den norske rikssamlingen. *Nordica Bergensia*.
- Nesheim, A.
1974 Samisk trolldom, *KLMN* 18, 7-14.
- Nesje, A., Jansen, E., John, H., Birks, J., Bjune, A. E., Bakke, J., Andersson, C., Dahl, S. O., Klitgaard Kristensen, D., Lauritzen, S. O., Lie, Ø., Risebrobakken, B., Svendsen, J. E.
2001 Holocene Climate Variability in the Northern North Atlantic Region: A Review of Terrestrial and Marine Evidence. The Nordic Seas: An Integrated Perspective. *Geophysical Monograph Series* 158, 289-322.
- Nielssen, A. R.
1995 Nord-Norge under rikssamlinga. *Ottar* 5, 39-47.
- Nielssen, A. R.
2008 Samisk historie i Lofoten – ei flerfaglig utfordring. I: Evjen, Hansen (red.), *Nordlands kulturelle mangfold*, Oslo.

- Nielssen, A. R.
2012 *Landnám fra Nord – utvandringa fra det nordlige Norge til Island i vikingtid*, Stamsund.
- Nilsen, R. A.
1995 *Nausttufier i Nord-Norge*. Masteroppgave Universitetet i Tromsø.
- Nordal, S.
1942 *Íslensk menning*, Reykjavík.
- Nordal, S.
1957 *The Historical Element in the Icelandic Family Sagas*, Glasgow.
- Nordahl, E.
1988 *Reykjavik from the archaeological point of view*, Uppsala.
- Nordvi, A. G.
1907 *A. G. Nordvis undersøgelser i Finnmarken. Afskrift af indberetninger og korrespondanse med prof. Jap Steenstrup i Kjøbenhavn*. Tromsø Museum.
- Norræna Fornfreda Félags
1835 *Fornmanna sögur*. (Útg. að tilhlutun hins konúngliga norræna fornfræða félags). Tíunda Bindi. Kaupmannahöfn.
- Odner, K.
1974 *Economic Structures in Western Norway in the Early Iron Age + Kommentarer*. *Norwegian Archaeological Review* 7, 104-158.
- Odner, K.
1983 *Finner og terfinner: Etniske prosesser i det nordlige Fenno-Scandinavia*. *Oslo Occasional Papers in Anthropology* 9.
- Olsen, B.
1985 *Arkeologi og etnisitet. Et teoretisk og empirisk bidrag*. Næss, J. R. (red.) *Arkeologi og etnisitet. AmS-Varia* 15, 25-31.
- Olsen, B.
1997 *Fra ting til tekst. Teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning*, Oslo.
- Olsen, B.
2000 *Nye tider, nye skikker. Om å leve som samer og nordmenn for 1000 år siden*. *Ottar* 229, 34-41.
- Olsen, B.
2002 *Hva er samisk forhistorie? Samisk forhistorie. I: Krogh, M., Schanche, K. (red.) Rapport fra konferanse i Lakselv 5.-6. september 2002, Varanger Samiske Museums Skrifter*, 20-30.
- Olsen, B.
2003 *Belligerent Chieftains and Oppressed Hunters? Changing Conceptions of Interethnic Relationships in Northern Norway during the Iron Age and Early Medieval Period. I: Barrett, J. H. (red.) Contact, Continuity, and Collapse. The Norse Colonization of the North Atlantic. Studies in the early middle ages SEM* 5, 9-31.
- Olsen, B., Urbanczyk, P., Amundsen, C.
2011 *Hybrid Spaces. Medieval Finnmark and the Archaeology of Multi-Room Houses*. *Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Serie B: Skrifter, Vol. CXXXIX*, Oslo.
- Page, R. I.
1962 *The use of double runes in Old English inscriptions*. *Journal of English and Germanic Philology* 61, 897-907.
- Pálsdóttir, L. B. og Sveinbjarnarson Ó. I.,
2011 *Under the Glacier. 2011 Archaeological investigations on the fishing station of Gufuskálar, Snæfellsnes*. Fornleifastofnun Íslands (FS477-08232), Reykjavík.
- Pálsson, H.
1996 *Keltar á Íslandi*, Reykjavík.

- Pálsson, H.
1997 *Úr landnorðri - samar og ystu rætir íslenskrar menningar*, Reykjavík.
- Pálsson, H.
1998 Searching for the Sami in early Icelandic Sources. *Diedut 1 - Giellačállosat III*, 75-83.
- Pálsson, H.
1999 The Sami people in old Norse literature. *Nordlit 5*, 29-53.
- Pálsson, J.
1978 Some anthropological characteristics of Icelanders analyzed with regards to the problem of ethnogenesis. *Journal of Human Evolution 26*, 163-70.
- Pálsson, J.
1986 Die Ethnogenese der Nordgermanen aus der Sicht anthropologischer Studien an Lebenden, unter besonderer Berücksichtigung der Isländer. I: Bernhard, W. (red.) *Ethnogenese Europäischer Völker*, 285-96.
- Paulsen, P.
1932 Ein Altargerät aus der Wikingerzeit. *Acta Archaeologica III:3*, 266-76.
- Petersen, J.
1928 *Vikingtidens smykker*. Stavanger.
- Petersen, J.
1951 *Vikingtidens redskaper*. Oslo.
- Petersen, H.C.,
1994 *Redegørelse for forprojekt til Islændingenens Oprindelse på baggrund af undersøgelser foretaget på Islands Nationalmuseum sommeren 1993*, Bordeaux.
- Petré, B.
1980 Björnfallen i begravningsritualen – statusobjekt speglende regional skinnhandel? *Fornvännen 75*, 5-14.
- Pétursdóttir, Þ.
2007 *Deyr fé, deya frændr – Re-animating mortuary remains from Iceland Viking Age*. Masteroppgave Universitetet i Tromsø.
- Pétursdóttir, Þ., Roberts, H. M., Ingason U.
2008 *Fornleifarannsóknir Hins þingeyska fornleifafélags í Suður-Þingeyjarsýslu 2008. Stutt samantekt um vettvangsrannsóknir á Þegjandadal, á Litlu Núpum í Aðaldal og í Narfastaðaseli í Reykjadal sumarið 2008*. Hið þingeyska fornleifafélag.
- Pétursdóttir, Þ.
2009 Icelandic Viking Age Graves: Lack in Material – Lack of Interpretation? *Archaeologia Islandica 7*, 22-40.
- Price, D. og Gestsdóttir, H.
2006 The first Settlers of Iceland: an isotopic approach to colonisation. *Antiquity 3-2006*.
- Reymert, P. K.
1980 *Arkeologi og Etnisitet. En studie i etnisitet og gravskikk i Nord-Troms og Finnmark i tiden 800-1200*. Magistergradsavhandling Universitetet i Tromsø.
- Riessler, M.
2008 Substratsprachen, Sprachbünde und Arealität in Nordeuropa. *North-Western European Language Evolution 54/55*, 99-130.
- Sammallahti, P.
1998 *The Saami Languages: An Introduction*. Karasjok.
- Saugstad, L. F.
1977 The Settlement of Iceland. *Norwegian Archaeological Review 10*, 70-2.

- Schanche, A. og Olsen, B.
1983 Var de alle nordmenn. En etnopolitisk kritikk av norsk arkeologi. I: Hultgren, *Kontaktstencil* 22-23. Tromsø.
- Schanche, A.
1986 *Nordnorsk jernalderarkeologi. Et sosialgeografisk perspektiv*. Mastergradsavhandling Universitetet i Tromsø 1986).
- Schanche, A.
1989 Jernalderens bosetningsmønster i et fleretnisk perspektiv. I: Bertelsen, R., Reymert, P. K., Utne, A. (red.) *Framskritt for fortida i nord*. I Povl Simonsens fotefar. *Tromsø Museums Skrifter* XXII, 173-183.
- Schanche, A.
2000 *Graver i ur og berg. Samisk gravskikk og religion fra forhistorisk til nyere tid*, Karasjok.
- Schier, K.
1975 Iceland and the rise of literature in "terra nova". Some comparative reflections. *Gripla* I, 168-181.
- Serning, I.
1956 Lapska offerplatsfynd från järnålder och medeltid i de svenska lappmarkerna. *Acta Lapponica* XI.
- Shetelig, H.
1912 *Vestlandske graver fra Jernalderen*, Bergen.
- Shetelig, H.
1933 *Vikingeminner i Vest-Europa*, Oslo.
- Shetelig, H.
1937 Islands graver og oldsaker fra vikingetiden. *Viking* I, 205-19.
- Sigmundsson, S.
2008 Cultural Landscape in Iceland. I: Paulsen, C., Michelsen, H. D. (red.), *Símunarbók. Heiðursrít til Símun V. Arge á 60 ára degnum, 5. september 2008*. Tórshávn, 216-21.
- Sigurgeirsson, M. Á., Hauptfleisch, U., Newton, A., Einarsson, Á.
2013 Dating of the Viking Age Landnám Tephra Sequence in Lake Mývatn Sediment, North Iceland. *Journal of the North Atlantic* 21.
- Sigurðsson, J. V., Gjerland, B., Losnegård, G.
2005 *Íngolfr - norsk-islandsk opehav 870-1536*, Førde.
- Simek, R.
2003 *Religion und Mythologie der Germanen*, Darmstadt.
- Simonsen, P.
1959 Bønder og vikinger i nordnorsk jernalder. *Ottar* 20, 3-28.
- Simonsen, P.
1979 Veidemann på Nordkalotten. *Yngre Steinålder og overgang til metalltid* 3, Tromsø.
- Simpson, J.
1973 Olaf Tryggvason versus the Powers of Darkness. I: Newall, V. (red.) *The Witch Figure. Folklor essays by a group of scholars in England honouring the 75th birthday of Katharine M. Briggs*.
- Sjøvold, T.
1962 The Iron-Age Settlement of Arctic Norway I. *Tromsø Museums Skrifter* X (1).
- Sjøvold, T.
1974 The Iron Age Settlement of Arctic Norway. A Study in the Expansion of European Iron Age Culture within the Arctic Circle II. Late Iron Age. *Tromsø Museums Skrifter* X (2).
- Skre, D.
1995 Kirken før sognet. Den tidligste kirkeordningen i Norge. I: Lidén, H. E. *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*, 170-233.

- Smith, K. P.
1995 *Landnám: The Settlement of Iceland in Archaeological and Historical Perspective. World Archaeology* 26-3, 319-47.
- Solli, B.
2002 *Seid. - Myter, sjamanisme og kjønn i vikingenes tid*, Oslo.
- Spangen, M.
2005 *Edelmetalldepotene i Nord-Norge. Komplekse Identiteter i Vikingtid og Tidlig Middelalder*. Masteroppgave Universitetet i Tromsø.
- Spangen, M.
2010 Guder-makter-mennesker-ting. Om deponering av sølv som offer. *Viking* LXXIII, 61-80.
- Spurkland, T.
2005 *Norwegian runes and runic inscriptions*, Woodridge.
- Steffensen, J.
1969 Þættir úr líffræði Íslendinga. *Læknaneminn* 3, 1-14.
- Steindórsson, S.
1962 On the Age and Immigration of the Icelandic Flora. *Societas Scientiarum Islandica* XXLV.
- Steinsland, G.
1991 *Det hellige bryllup og norrøn kongeideologi. En undersøkelse av Hierogami-myten i Skirnismál, Ynglingatal, Háløygatal og Hyndluljóð*, Oslo.
- Stoklund, B.
1982 Tre modeller for studiet af vestnordisk byggeskikk. Vestnordisk byggeskikk gjennom tusen år. Tradisjon og forandring fra romartid til det 19. århundre. I: Myhre, B., Gjørder, P. (red.), *AmS-skrifter* 7, 15-30.
- Storli, I.
1991 De østlige smykkene fra vikingtid og tidlig middelalder. *Viking* 1991, 89-104.
- Storli, I.
1994 «Stallo»-boplassene. *Spor etter de første fjellsamer?*, Oslo.
- Storli, I.
2006 *Hålogaland før rikssamlingen. Politiske prosesser i perioden 200-900 e. Kr*, Oslo.
- Stummann Hansen, S.
1987 Toftanes: Nýggj tíðini frá útgrevstrinum. *Mondul* 1, årg. 13, 4-13.
- Sveinbjarnardóttir, G.
1992 Farm Abandonment in Medieval and Post-Medieval Island: An Interdisciplinary Study. *Oxbow Monograph* 17.
- Sveinbjarnardóttir, G.
2004 Interdisciplinary research at Reykholt i Borgarfjörður. I: Guðmundsson, G. (red.) *Current Issues in Nordic Archaeology. Society of Icelandic Archaeologists*, 93-7.
- Sveinbjörnsdóttir, Á. E., Heinemeier, J., Guðmundsson, G.
2004 14C dating of the settlement of Iceland. *Radiocarbon* 46, 387-94.
- Svestad, A.
2010 *Registreringsrapport indre Dividal, Troms 2009: Moarsejávri-Guomjávrrit*. LARM. Upublisert rapport, Universitetet i Tromsø.
- Urbańczyk, P.
2004 The southern end: area MT. I: Vésteinsson, Ó. (red.), *Archaeological Investigations at Sveigakot 2004*. Fornleifastofnun Íslands (FS265-00215), Reykjavík, 26-50.
- Urbańczyk, P.
2009 Deconstructing the "nordic civilization". *Gripla* XX, 137-162.

- Urbańczyk, P.
2012 People on the move: How fast? Comments on Vésteinsson, Ó., Mc Govern, T., Peopling of Iceland. *Norwegian Archaeological Review* 45, 2, 227-30.
- Urbańczyk, P.
upubl. An Archaeological Contribution to the Study of Icelandic Identity Formation.
- Varder Løwe, G. C.
1997 Religionsskiftet i samspill med de politiske maktforholdene i Norge. En historiografisk undersøkelse. *KULTs skriftserie* 72.
- Vésteinsson, Ó.
1998 Patterns of Settlement in Iceland: A Study in Prehistory. *New Approaches to the Settlement of Iceland. Saga Book of the Viking Society for Northern Research* XXV, 1-29.
- Vésteinsson, Ó.
2000 The Archaeology of Landnám: Early Settlement in Iceland. I: Fitzhugh, W. W., Ward, E. I. (red.) *Ví kings: The North Atlantic Saga*, 164-74.
- Vésteinsson, Ó. (red.)
2001 *Archaeological Investigations at Sveigakot 2001. With reports on preliminary investigations at Hræis heimar, Selhagi and Ytri Tunga*. Fornleifastofnun Íslands (FS173-00212), Reykjavík.
- Vésteinsson, Ó., Mc Govern, T. H., Keller, C.
2002 Enduring Impacts: Social and Environmental Aspects of Viking Age Settlement in Iceland and Greenland. *Archaeologia Islandica* 2, 98-136.
- Vésteinsson, Ó.
2004a Icelandic farmhouse excavations. Field methods and site choices. *Archaeologia Islandica* 3, 71-100.
- Vésteinsson, Ó.
2004b Discussion. I: Vésteinsson, Ó. (red.), *Archaeological Investigations at Sveigakot 2004*. Fornleifa stofnun Íslands (FS265-00215), Reykjavík, 51-5.
- Vésteinsson, Ó., Þorláksson, H., Einarsson, Á.
2006 *Reykjavík 871+-2*, Reykjavík.
- Vésteinsson, Ó. og Mc Govern, T. H.
2012 The Peopling of Iceland. *Norwegian Archaeological Review* 45 (2), 206-18.
- Vikshåland, L.H.
2001 *Arkeologi og genetik. En teoretisk-metodisk studie med hovedfokus på DNA analyse av humantarkeologisk materiale*. Masteroppgave Universitetet i Tromsø.
- Vilhjálmsson, V. Ö.
1983 Nálhús frá Stöng í Þjórsárdal. *Stöng* 1983 25, 252-3.
- Vilhjálmsson, V. Ö.
1989 Stöng og Þjórsárdalur-bosættelsens ophør. *Hikuin* 15, 74-103.
- Vilhjálmsson, V. Ö.
1990 Archaeological retrospective on physical anthropology in Iceland. I: Iregren, E., Liljekvist, R. (red.) Populations of the Nordic Countries. Human population biology from the present to the Mesolithic. Proceedings of the Second Seminar of Nordic Anthropology, Lund 1990. *Institute of Archaeology Report Series* 46, 198-214.
- Walker, M. C., Björck, S., Lowe, J.
2001 Integration of ice-core, marine and terrestrial records (INTIMATE) from around the North Atlantic region: An introduction. *Quaternary Science Reviews* 20(11), 1169-47.
- Williams, H.
2004 Death Warmed up: The Agency of Bodies and Bones in Early Anglo-Saxon Cremation Rites. *Journal of Social Archaeology* 4, 214-238.

- Willson, K.
2012 A Putative Sámi Charm on a 12th c. Icelandic Spade: Runic Reception, Magic and Contacts. I: Hasselblatt, C., Van der Hoeven, A. (red.) *Finno-Ugric folklore, myth and cultural identity. Proceedings of the fifth international symposium on Finno-Ugric languages, University of Groningen, June 7-9. 2011, Studia Fenno-Ugrica Groningana 7*, 267-81.
- Zachrisson, I.
1984 De samiska metalldepåerna 1000-1350 i ljuset av fyndet från Mörräsket, Lappland. *Archaeology and Environment* 3.
- Zachrisson, I.
1993 Mötet mellan skandinaver och samer. I: Roesdal, E., Meulengracht Sørensen, P. (red.) *Beretning fra tolvte tværfaglige vikingesymposium, Århus*, 7-22.
- Zachrisson, I., Alexandersen, V., Gollwitzer, M., Irefren, E., Königsson, L. K., Siven, C. H., Strade, N., Sundström, J.
1997 Möten i Gränsland. Samer och Germaner i Mellanskandinavien. *Statens Historiska Museum/Stockholm Monographs* 4.
- Zachrisson, I.
2010 Samisk-nordiska kontakter under järnåldern: i dräkt og personliga tillhörighet. I: Mundal, E., Rydving, H. (red.) *Samer som "de andra", samer om "de andra" : identitet och etnicitet i nordiska kulturmöten. Sámi dutkan : skriftserie om samernas språk, kultur och samhälle* 6.
- Zachrisson, T.
1998 Gård, gräns, gravfält: sammanhang kring äldmetalldepåer och runstenar från vikingatid och tidig medeltid i Uppland och Gästrikland. *Stockholm studies in archaeology* 15.
- Zorich, Z.
2012 Letter from Iceland: Surviving the Little Ice Age. *Archaeology* 65.
- Zugaiar, A.
2012 *The Orientation of Icelandic Graves*. Doktorgradsavhandling Háskóli Íslands i Reykjavík.
- Østmo, E. og Hedeager, L. (red)
2005 *Norsk Arkeologisk Leksikon*, Oslo.
- Dórarinnsson, S.
1944 Tefrakronologiska studier på Island (Thjorsárdalur och dens Förödelse). *Geografiske Annaler* 26, 1-217.
- Dórarinnsson, S.
1956 Iceland in the Saga Period. Some Geographical Aspects. *Þriðji Vikingafundur Reykjavík* 1956, 13-24.

Internettkilder

Áns saga bogsveigis

2011 <http://www.snerpa.is/net/forn/ans.htm>, 11.3.2012.

Faux, D. K.

2004-7 *The Genetic Link of the Viking – Era Norse to Central Asia: An Assessment of the Y Chromosom DNA, Archaeological, Historical and Linguistic Evidence*.
<http://www.davidkfaux.org/CentralAsiaRootsofScandinavia-Y-DNAEvidence.pdf>, 6.5.2013.

Flóamanna saga

2011 <http://www.snerpa.is/net/isl/floam.htm>, 11.3.2012.

Fornleifavernd Ríkisins

2013 Kortasjá, Loftmyndir ehf. <http://www.loftmyndir.is> , 1.4.2013.

Gríms saga loðinkinna

2011 <http://www.snerpa.is/net/forn/grim.htm>, 10.3.2012.

Sjarvarsafnið Ólafsvík

2011 <https://www.facebook.com/GufuskalarArchaeology>, 13.5.2013.

Minjasafn Reykjavíkur

2013 <http://www.minjasafnreykjavikur.is/munir/JARN/ORVARODDUR.html>, 8.4.2013.

Rygh, O.

1885 Norske oldsager. En figurliste. http://folk.uio.no/euleberg/ryghill/Norske_Oldsager.htm, 9.3.2013.

Sigurðardóttir, K. H.

2004 *Haugfé. Gripir úr heiðnum gröfum*. Reykjavík. <http://www.thjodminjasafn.is/media/fraedsla/Haugfe.pdf>, 10.4.2013.

Universitetet i Tromsø

2009 LARM-prosjektet: Landskap og ressursforvaltning i det nordlige Sápmi 2500 f. kr.- 1000 e. kr. http://uit.no/ansatte/organisasjon/artikkelp_menu=42515&p_lang=2&p_document_id=90198&p_dimension_id=30870, 9.3.2013.